

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİZANS DÖNEMİNDE ANADOLU'DA KUZAY
TÜRKLERİNİN YERLEŞİM ALANLARI
(PEÇENEKLER, KUMAN-KIPÇAKLAR VE UZLAR)

Osman Doğukan Zorbey ÖZTUNÇ

Danışman
Prof. Dr. Mustafa DAŞ

2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİZANS DÖNEMİNDE ANADOLU'DA KUZAY
TÜRKLERİNİN YERLEŞİM ALANLARI
(PEÇENEKLER, KUMAN-KIPÇAKLAR VE UZLAR)

Osman Doğukan Zorbey ÖZTUNÇ

Danışman
Prof. Dr. Mustafa DAŞ

İZMİR - 2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bizans Döneminde Anadolu’da Kuzey Türklerinin Yerleşim Alanları (Peçenekler, Kuman-Kıpçaklar ve Uzlar)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2023

Osman Doğukan Zorbey ÖZTUNÇ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**Bizans Döneminde Anadolu’da Kuzey Türklerinin Yerleşim Alanları
(Peçenekler, Kuman-Kıpçaklar ve Uzlar)**

Osman Doğukan Zorbey ÖZTUNÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Orta çağ boyunca Türkistan topraklarından Batıya doğru hareket eden Kuzey Türkleri askerlik mesleklerinin icraatı, Bizans diplomasisinin ve askeriyesinin ihtiyaçları doğrultusunda Anadolu’da varlık göstermişlerdir. Kuzey Türk şubelerinden daha çok Kuman – Kıpçaklar, Uzlar ve Peçeneklerin varlık gösterdiği Bizans dönemi Anadolu coğrafyasında bu Türk şubelerinin tarihsel tecrübeleri ve kültürel mirasları, üzerine durulmamış bir konudur. Tarih yazımımızda açıklanmamış ve akademik olarak aydınlatılması gereken bu konuyu Bizans kaynaklarına odaklanarak çözümlemek çalışmamızın esas amacını teşkil etmektedir. Bu çalışma Bizans dönemi Anadolu’sunda varlık gösteren Kuman – Kıpçak, Uzlar ve Peçeneklerin bölgeye gelme amaçlarını, yerleşim kurdukları alanları çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda bahsi geçen Türk şubelerinin tarihsel tecrübeleri anlatılmış, peşi sıra Bizans İmparatorluğu ile olan çatışmaları, Bizans ile ittifakları ve askerlik hizmeti sağlamaları hakkında bilgilendirilme yapılmıştır. Kuman – Kıpçaklar, Uzlar ve Peçeneklerin Bizans Anadolu’sunda kurdukları yerleşim alanlarını bulmak amacıyla, seçili Bizans kaynaklarında bahsi geçen Türklerin Bizans politikalarına eşgüdüm halinde tehcir ve iskan gibi yöntemlerde yerleştirildikleri mevkiiler aktarılmıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde var olan Kuman-Kıpçaklar ve Peçeneklerin kültürel ve maddi mirasın yanı sıra adlarını verdikleri yerlerin toponomik verileri, tasnifli çalışmalar ışığında Kuzey Türkleri ve geride bıraktıkları heykeller ve son olarak Arkeolojik kayıtlar incelenmeye çalışılmıştır.

Bizans tarihinde kıymetli bir konuyu teşkil eden ve Oğuz Türklerinden farklı sebepler ile Anadolu coğrafyasında etkinlik gösteren Kuman – Kıpçaklar, Uzlar ve Peçeneklerin araştırmaları genişletilmelidir.

Anahtar Kelimeler; Bizans, Anadolu, Kuman – Kıpçak, Peçenekler.

ABSTRACT

Master's Thesis

**Northern Turkic settlements in the Byzantine period Anatolia (Pechenegs,
Cumans and Uzes)**

Osman Doğukan Zorbey ÖZTUNÇ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

During the Middle Ages, the Northern Turks, who moved from the Turkestan lands to the West, had a presence in Anatolia in line with the performance of their military service in the needs of the Byzantine diplomacy and the military. In the Byzantine period Anatolian geography, where Cuman-Kipchaks, Uzes and Pechenegs existed more than other Northern Turkic groups, the historical experience and cultural heritage of these Turkish branches is a subject that has not been emphasized. This subject, which has not been explained in our historiography needs to be clarified academically, thus focusing on Byzantine sources to analyze it constitutes the main purpose of this study. This study aims to analyze the purpose of coming of the Cuman-Kipchaks, Uzes and Pechenegs in Byzantine Period Anatolia as the areas where they settled. In this context, the historical experiences of the aforementioned Turkic branches were explained, followed by their conflicts with the Byzantine Empire, their alliance with Byzantium, and their military service. In order to find the settlement areas established by Cuman-Kipchaks, Uzes and Pechenegs in Byzantine Anatolia, the places where the Turks mentioned in the selected Byzantine sources were settled in methods such as displacement and resettlement in coordination with the Byzantine policies are presented. In addition, in the light of the classified studies, the cultural and material heritage that the Cuman-Kipchaks and Pechenegs, who existed in the Ottoman period analyzed, as well as the Toponomic data of the places they gave their names, the Linguistic traces of the Northern Turks and the

statues they left behind and last but not least Archaeological records, were tried to be surveyed.

The research areas should be expanded that Cuman-Kipchaks, Uzes and Pechenegs, whom excised in Anatolian geography for different reasons than Oghuz Turks, which constitute a valuable subject in Byzantine history.

Keywords; Byzantine, Anatolian, Cuman – Kipchak, Pechenegs.

**BİZANS DÖNEMİNDE ANADOLU’DA KUZAY TÜRKLERİNİN YERLEŞİM
ALANLARI (PEÇENEKLER, KUMAN-KIPÇAKLAR VE UZLAR)**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
EKLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
BİZANS VE KUZAY TÜRKLERİ**

1.1. ERKEN BİZANS DÖNEMİNDE TÜRK-BİZANS İLİŞKİLERİ	7
1.1.1. Avrupa Hunları ve Bizans	7
1.1.2. Ogurlar, Bulgarlar ve Bizans	12
1.1.3. Bizans Avar ilişkileri	16
1.2. TUNA BULGARLARI VE BİZANS	19
1.3. MACARLAR VE HAZARLAR	22
1.4. PEÇENEKLER	24
1.5. KUMAN – KIPÇAKLAR	27
1.6. UZLAR	30

İKİNCİ BÖLÜM
KUZEY TÜRKLERİNİN BİZANS ANADOLUSUNA GELİŞLERİ

2.1. KUZEY TÜRKLERİNİN ANADOLU'YA AKINLARI	32
2.2. BİZANS'IN MÜTTEFİK OLARAK ANADOLU'YA YERLEŞTİRDİĞİ TÜRKLER	36
2.3. BİZANS ORDUSUNDA ÜCRETLİ ASKER OLARAK KUZEY TÜRKLERİ	39
2.4. BİZANS'IN KUZEY TÜRKLERİNE YÖNELİK TEHCİR VE ZORUNLU İSKÂN SİYASETİ	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
**KUZEY TÜRKLERİNİN ANADOLU'DA TOPONOMİK, LİNGÜİSTİK VE
ARKEOLOJİK VARLIKLARI**

3.1. TOPONOMİYE GÖRE TÜRK YERLEŞİMLERİ	51
3.2. TÜRK YERLEŞİMLERİNİN ARKEOLOJİK VE TARİHİ KALINTILARDA İZLERİ	55
3.3. LİNGÜİSTİK VERİLERDE KUZEY TÜRKLERİ	61
SONUÇ	65
KAYNAKÇA	68
EKLER	

KISALTMALAR

BKZ.	Bakınız
C.S.H.B.	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
ÇEV.	Çeviren
D.L.T.	Divan-ı Lugatı't Türk
DER.	Derleyen
ED.	Editör
H.	Hüküm Süresi
S.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
TTK.	Türk Tarih Kurumu
VD.	Ve Devamı

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** Türkopol yazılı olduğu iddia edilen taş. s. 56
- Şekil 2:** Kuman Balballarında ellerin bağlanması. s. 57
- Şekil 3:** 2010 yılında Ordu ilinde bulunan taş heykel. s. 57
- Şekil 4:** Afyonkarahisar çizimleri. s. 58

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1933 tarihli köylerimiz çalışması içerisindeki Kıpçak ve Peçenek isimli yerleşimler.	s. 51
Tablo 2: Anadolu’da Türklere Ait Yer isimleri çalışması	s. 52
Tablo 3: Afyonkarahisar’daki Kuman-Kıpçak yerleşimleri.	s. 53
Tablo 4: Anadolu’da aşiretler, cemaatler ve oymaklar isimli çalışmaya göre Osmanlı İmparatorluğundaki Kıpçak ve Peçenek mevkileri	s. 59

EKLER LİSTESİ

EK 1: Kuman Kıpçak Federasyonu Haritası	ek s. 1
EK 2: Radziwiłł Vakayinamesinde Kumanlar	ek s. 1
EK 3: Manasses Kroniğinde Peçenek Tasviri	ek s. 2
EK 4: Madrid Skilicis Kroniğinde Peçenekler Tasviri	ek s. 3
EK 5: Codex Cumanicus'un görüntüsü	ek s. 3
EK 6: Kıpçak Tamgası örneği.	ek s. 4
EK 7: Denizli'de bulunan Kıpçak Tamgası	ek s. 4
EK 8: Berlin Neues Müzesindeki, Ukrayna orijinli Balbal örnekleri	ek s. 5
EK 9: Ermeni harfleri ile yazılmış Kuman – Kıpçak nüshası	ek s. 5

GİRİŞ

Anadolu'nun Hristiyan-Bizans olan etnik ve kültürel yapısını değiştirerek Türk-Müslüman haline gelmesinde dönüm noktası herkesin malumu olduğu üzere 1071 Malazgirt Zaferidir. Bu zaferin mimarları ve Anadolu'yu Türk yurdu haline dönüştürmenin aktörleri Selçukluların yönetimindeki Oğuz Türkleridir. Müslüman olduktan sonra Türkmenler adıyla daha çok anılan Oğuzlar, Hazar Denizi'nin güneyinden Horasan ve İran üzerinden önce Azerbaycan'a, Musul-Kerkük ve Halep yörelerine göç ederek bu sahaları iskân edip, Türkleştirmişler sonra da Anadolu'ya Osman Turan'ın deyimiyle sel gibi akarak burasını Türk-İslam yurdu haline getirmişlerdir. Dolayısıyla Anadolu'daki Türk varlığının kurucuları büyük çoğunluğunu Oğuzların oluşturduğu Batı Türkleridir¹.

Hazar Denizi'nin kuzeyinden Batı'ya Avrupa'nın içlerine kadar yayılan Türk toplulukları ise Kuzey Türkleri² olarak anılmaktadır. Türkistan sahasından hareketle, Sibiryâ düzlüklerinden itibaren, İdil-Ural yöreleri, Kafkasya'nın kuzeyi, Karadeniz'in kuzeyi ve Orta Avrupa'ya kadar Kuzey Türklerinin yayılması Avrupa Hunları ile başladı. Hunlar, Ogurlar, Bulgarlar, Avarlar, Hazarlar, Peçeneklerle devam eden süreç Kuman-Kıpçaklarla farklı bir mahiyete büründü. Karadeniz'in kuzeyi olarak ifade edilen Ural Dağlarından Orta Avrupa'ya kadar uzanan saha bir Türk yurdu haline dönüştü. Çalışmamızda esas olarak üzerinde duracağımız konu, Karadeniz'in kuzeyini Türkleştiren bu Kuzey Türklerinin Anadolu'da nasıl bir varlık gösterdikleri, ne tür izler bıraktıkları olacaktır.

¹ Ekseriyet ile Oğuzların oluşturduğu Batı Türkleri, genellikle Türkistan'dan başladıkları göçlerine Horasan bölgesi üzerinden Batı'ya ulaşan Türklerdir. Esasen Batı Türkleri ve Kuzey Türkleri ayrımı Tatu Kağan zamanında yaşanmıştır ve daha çok Çin tarih yazımında karşılaştığımız bir husustur. Edouard Chavannes, **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, çev. Mustafa Koç, Selenge, 2017. ; Merkez olarak Çin anakarasının Batısı ve Kuzeyi olarak ele alındığında farklı bir bağlam ortaya çıkacaktır. Literatürde Batı Türkleri ile Çin'in Batısında kalıp Göktürkler'den başlayarak Osmanlı İmparatorluğuna kadar Batı'ya uzanan bir zincir anlaşılmaktadır.

² Kuzey Türkleri esasen Karadeniz'in Kuzeyinde bulunmuş yahut orada varlık göstererek Güney'e; Balkanlar'a ve Anadolu'ya yahut Batı'ya; Panonya ve Merkezi Avrupa'ya doğru hareket etmiş Türk şubeleri için yapılan bir tanımlamadır. Çeşitli Türk şubelerinin kapsayan çatı bir terimdir, Oğuz Boyu olan Peçenekleri ve Uzlar'ı kapsadığı gibi, Kıpçaklar, Avarlar ve Macarlar gibi Türk şubelerini de içermektedir. Onları Ortaçağ boyunca, Avrupa Hunları'ndan, Kuman-Kıpçaklara kadar takip edebilmekteyiz. Kuzey Türklerine Çin Tarih yazımı eksenli bakılırsa, Çin anakarasının Kuzeyi anlaşılacaktır. Buna ilaveten Kuzey Türkleri kavramı Modern zamanlarda Rus/Sovyet coğrafyasında varlık gösteren Türk şubeleri için de kullanılmaktadır. Bkz; Ahmet Kanlıdere, "Yusuf Akçura ve Kuzey Türkleri" **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt:3, Sayı:18, 2009. ss.235-258.

Kuzey Türkleri, Roma İmparatorluğu'nun Bizans'a dönüşmeye başladığı ve Erken Bizans dönemi olarak adlandırılan zamanlardan itibaren sürekli Roma-Bizans ile temas halinde olmuşlardır. Bizans, Avrupa Hunları, Ogurlar ve Avarlar ile başladığı Kuzey Türkleriyle temaslarda önemli tecrübeler edinmiştir. Çalışmamızda bu temaslar üzerinde durduktan sonra, Ogurlar ile bağlantılı olan Tuna Bulgarları ele alınmış, Batı'ya doğru ilerleyen Macarların tarihsel olarak farklı bir kültür dünyasına geçişlerine kadar olan dönemleri hakkında bilgilendirmede bulunulmuş ve diğer Türk şubelerinden çeşitli konularda farklılık gösteren Hazar ile Bizans arasındaki münasebetlere değinilmiştir. Birinci bölümün sonlarına doğru ise Bizans ile kompleks ve derinlikli ilişkiler geliştirerek, yer yer onlarla savaşıp yer yer müttefik olup ordularında varlık gösteren Peçenekler, Kuman – Kıpçaklar ve Uzlar hakkında genel hatlarıyla ön bilgilendirme amacıyla yaşadıkları serüvenler aktarılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde o dönemde Bizans kontrolünde olan Anadolu bölgesine Kuzey Türklerinin gelişleri incelenmiştir. Özellikle Peçenekler, Kuman – Kıpçaklar ve Uzların Bizans ile yaşadıkları fevkalade değişken ve dinamik ilişkiler aktarılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Kuzey Türklerinin Bizans döneminde Anadolu'ya yaptıkları akınlar incelenmiş, Kuzey Türklerinin akın faaliyetlerine karşı Bizans İmparatorluğunun yaşadığı sosyo-ekonomik krizler vurgulanmıştır, ardından Bizans ile ittifak yaparak onların müttefiki olan Türk şubelerinin Bizans Anadolu'su içerisindeki iskân edilişlerine dair bilgilendirme yapılmıştır. Özellikle Peçenekler ve Kuman – Kıpçakların bu iskân edilmelerindeki esaslar üzerine tespitler yapılmış ve yaşanan bu iskân hareketleri sonucunda Türklerin tehcir ve iskân edildikleri bölgeler gösterilmiştir.

Bizans İmparatorluğunun, çeşitli Türk şubeleri ile ittifak kurmasının esas sebeplerinden Türklerin Bizans ordusundaki paralı askerlik yapmaları konusu, Bizans devletinin Türklere neden ihtiyaç duyduğu ve Tema sisteminin çöküşü bağlamında Türk askerlerine duyulan ihtiyacın muhtemel nedenleri takip eden başlıkta incelenmiştir. Ayrıca Bizans ile aynı safta yer alan özellikle Kuman-Kıpçak, Peçenek ve Uzlar'dan oluşan Türk şubelerinin katıldıkları savaşlar genel hatları ile aktarılmış ve Bizans ordu teşkilatı içerisindeki konumları analiz edilmiştir. İkinci bölümün son konusu olarak Bizans İmparatorluğunun, uzun yıllar boyunca bünyesindeki etnik ve dini gruplara uyguladığı tehcir ve zorunlu iskân politikası genel hatları ile

çözümlemeye çalışılmış hangi Türk şubelerinin Bizans'ın İmparatorluğunun bu politikasından etkilendiği ve nerelere iskân edildikleri hakkında bulunan bilgiler paylaşılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Bizans tarih kaynakları başta olmak üzere tarihi kayıtlar kullanılarak Anadolu'ya yerleştirilen Türklerin kaynaklardaki izleri araştırılmıştır. Tarihçilerin hayatları ve eserleri üzerine kısa bilgilendirilmelerden sonra, Türkçe yahut İngilizce tercümeleri olup olmadığı ve hangi külliyyatta bulunabileceği konusunda bilgilendirilme yapılmış ve son olarak ilgili kayıtlarda Türklerin yerleştikleri mevkiler ile ilgili pasajlar tarafımızca tercüme edilmiştir. Takip eden bölümde çalışmamız multi disiplinler bir yaklaşım ile Toponomi kayıtları ele almıştır. Toponomi bilimine dair genel bir çerçevede bilgilendirme yapıldıktan sonra Anadolu'da isimlerini Kuman – Kıpçaklar'dan ve Peçeneklerden alan yerleşim birimleri incelenmiş, muhtelif kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan tablolarda Bizans dönemi Anadolu'sunda etkinlik gösteren Türk topluluklarının isimlerini verdikleri yerleşim birimleri aktarılmıştır.

Üçüncü bölümün üçüncü başlığında Türk Yerleşimlerinin Arkeolojik ve Tarihi Kalıntılarda İzleri sürülmüştür. Bunun için özellikle Kumanlar ile özdeşleşmiş olan Balballar ve Kurgan kültürü hakkında, yeni ortaya çıkmış veriler incelenmiştir. Ayrıca Tarihi kalıntıları sadece maddi kültür bağlamına indirgemeyerek Osmanlı döneminde varlık gösteren Kıpçakların ve Peçeneklerin yaşadıkları coğrafyalar tablo şeklinde verilmiştir.

Son olarak Kuzey Türklerinin linguistik yapıları incelenmiştir. Bunun için Hunlar, Avarlar, Ogurlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçakların linguistik veriler incelenmiştir. Özellikle, Kıpçak dili için eşsiz bir kaynak olan Codex Cumanicus ve Kıpçak Türkçesinin karakteristik özelliklerinden ötümlü / ötümsüz Türkçe ayrımı yapılarak, Linguistik veriler ışığında Anadolu'daki Kıpçak varlığının izleri sürülmüştür.

Çalışmamızın gayesi, hem ana kaynakları hem de araştırma eserleri kullanarak Ortaçağ boyunca çeşitli Türk şubeleri ile etkileşime girmiş Bizans İmparatorluğunun tarihinde Türklerin yaşadığı tecrübelerin sıklığına vurgu yaparken, aynı zamanda Bizans dönemi Anadolu'sunda etkin varlık gösteren Türklerin genellikle karanlıkla kalmış etkinliklerini; bu etkinliklerin arka planlarını, tarihsel tecrübelerini ve

yaşadıkları alanları aydınlatarak Anadolu'nun tamamen Türkleşmeden önce sahip olduğu Türk unsurları, Türk tarihçiliğine, akademik dünyaya ve araştırmacılara kazandırmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS VE KUZEY TÜRKLERİ

Modern Bizans tarihi yazarları dönemlendirme yaparken farklı tarihler verseler de Erken Bizans döneminin daha çok IV. Yüzyılın ortalarından başlayarak VII. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan bir dönemi kapsadığı görülmektedir. Geç Roma İmparatorluğu ve Erken Bizans dönemleri arasında kronolojik bir eşzamanlılık ve kavramsal olarak doğrusallık bulunmaktadır. Literatürde Türk kökenli veya doğrudan Türk toplulukları olarak anılan Avrupa Hunları, Ogurlar, Bulgarlar, Avarlar, Tuna Bulgarları, Macarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kuman – Kıpçaklar ve Uzların Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerine bir çatı terim olarak Türk – Bizans ilişkileri bağlamında bakıldığı zaman bu sürecin IV. yüzyıldan XVI. Asra kadar devam eden bir süreç olduğu gözlemlenir. Bu süreç II. Yüzyılda Avrupa Hunlarının göç hareketi ile başlamış ve Kuman – Kıpçakların XI. Yüzyıldaki göçleri ile son bulmuştur. Bu bağlamda, Bizans sınırlarına gelerek onlarla bazen savaşmış, bazen de onlara askerlik hizmeti sağlayarak yer yer galip yahut mağlup olan Kuzey Türklerinin Bizans ile ilişkileri yaklaşık bir milenyum kadar olmaktadır.

Bir bin yıllık süre içerisinde Bizans sınırına gelen Kuzey Türklerinin tümünün ana yurdu Türkistan coğrafyasıdır. Hazar Türkleri ile Selçuklular ve Gürcü Krallığı eliyle Anadolu'ya gelen Kıpçaklar hariç tutulursa, geri kalan bütün Kuzey Türkleri Bizans'ın Batı sınırında varlık göstermişlerdir. Hazarların ticaret sayesinde zengin bir ulus olarak yaşadıkları da göz önüne alınırsa, bahsi geçen Kuzey Türklerinin zengin ve bereketli Balkan coğrafyası üzerinden Bizans ile ilişki kurması anlam kazanmaktadır. İlaveten bu durum Kuzey Türklerinin göç güzergâhının tesadüften uzak bir şekilde oluştuğunu göstermektedir. Bu göç rotasında, sıklıkla Türkistan coğrafyasından Don Irmağına kadar ilerleme ve ardından Tuna Havzasına ikinci hareket olduğu görülmektedir. Bu duruma ek olarak Bizans İmparatorluğu ile bu rota vasıtasıyla ilişki kurmuş Türk toplumlarının Bizans'a karşı akın faaliyetleri gerçekleştirdikleri söylenmelidir. Diğer taraftan Kuzey Türklerinin Bizans sınırlarına gelişleri tümel olmasa da genellikle diğer göçebe unsurlarının onları ittirilmesi sonucu olduğu gözlemlenmektedir. Sürüklenme durumu, göç eden Türklerin ekonomik olarak

zor durumda olduğuna işaret edebilir ayrıca Kuzey Türklerinde yaşayacak bir vatan arama ihtiyacı doğurduğu düşünülmelidir.

Kuzey Türkleri ve Bizans ilişkilerinde; taraflar zaman içinde çeşitli konumlarda olmuşlardır. Hunlar ve Avarlar, siyasi ve ekonomik sebeplerle akın yaparken, Bizans askeri taktik bağlamında savunmacıdır. Daha öncesinde Bizans'a akınlar yapmış olan Peçenekler ve Kuman – Kıpçakların, Bizans içerisinde askerlik sanatlarını icra etmek için paralı askerlik hizmeti sunmasında, stratejik bir ilişki gözlemlenmektedir. Eğer İmparatorluk güçsüz bir halde ise, Kuzey Türklerine karşı daha çok diplomasi alanlarında alınan pozisyonlar ile ilişkiler devam etmiştir. Türk – Bizans ilişkileri tarih boyunca çok yönlü ve derinlikli bir alan olmuştur. Buna ilaveten, bu çalışmada üzerlerinde durulmasa da tarihsel olay örgüsü içerisinde üçüncü bir taraf olarak Müslüman Araplar, Müslüman Türkler, Gothlar, Slavlar, Latinler ve Moğollar gibi kavimler çeşitli sebeplerle Kuzey Türkleri ve Bizans ilişkilerinin şekillenmesinde rolü oynamış unsurlardır.

Bizans ile ilişki kurmuş Kuzey Türklerini diğer Türklerden ayıran bir diğer husus, Oğuzlar Anadolu'da varlık göstermeden İslamlaşmamış olmalarıdır. Kuzey Türkleri hem coğrafi hem de kültürel farklar göstermektedir, bu bağlamda Kuzey Türkleri kendi kavramsal özgünlüklerini kazanmaktadır. Bizans tarih yazımında Kuzey Türklerinin İskitler ile özdeşleştiği görülür.³ Milattan önce V. yüzyıldan beri kullanılan bu kelime adeta Karadeniz'in kuzeyinden güneye hareket edip akın yapanların ortak adı olarak kullanılmıştır. Öyle ki bu durum IV. Yüzyılda Bizans ile savaşıyan olan Avrupa Hunlarından, XI. Yüzyılda Bizans devletine askerlik hizmeti sunan Uzlara kadar uzanır.

Dikkat çeken bir diğer husus, Bizans diplomasisinin incelikleri olmalıdır. Çalışma boyunca devlet teşkilatlanmasını gerçekleştiremeyen Türk boylarının birbirlerine kırdırıldıkları gözlemlenmektedir; Ogurların birbirlerine kırdırılması ve Peçeneklerin katledilmelerindeki Kuman etkisi bu duruma örnek olarak sayılabilir. Az

³ Pek çok Bizans kaynağı farklı Türk şubelerine İskit adını vermişlerdir. Çalışmamız boyunca İskit kelimesinin çeşitli Türk şubeleri için kullanıldığını görmekteyiz ancak ortak noktaları daha çok Karadeniz'in Kuzeyinde bulunmalarıdır. Ammianus Marcellinus, Avrupa Hunlarına. Bryennios, ve Zonaras; Peçeneklere iskit derken, Kinnamos, Akropolites ve George Cednerus Kumanlar için iskit kelimesini kullanmaktadır. Anna Komnena ve Niketas Khoniates; hem Kuman hem de Peçenekler için İskit kelimesini kullanmışlardır. Bkz. Yahya Başkan, "XIV.-XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı" **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:35, 2015. ss. 1-18.

da olsa Kuzey Türklerinin akınlarının doğrudan onlara ödeme yapılarak durdurulduğu gözlemlenebilir. Kuzey Türkleri sıklıkla Bizans devletinin iç çekişmelerinde mevcut bulunmuşlardır; Bulgarlar örneğinde gözlemlendiği gibi İmparatorluk dışından bir askeri güç arayan şahıslardan Kuzey Türkleri ile ittifak kurma yoluna gidenler olduğu kadar, Peçeneklerin Pavlikan desteği örneğinde de görüleceği üzere çıkarları uğruna İmparatorluk içerisindeki dini ayrılıklarda da boy göstermişlerdir.⁴

1.1. ERKEN BİZANS DÖNEMİNDE TÜRK-BİZANS İLİŞKİLERİ

1.1.1. Avrupa Hunları ve Bizans

Avrupa Hunları, Orta Asya’da bulunan Hun devletinin çöküşünü takip eden süreçte Batıya göç etmişlerdir. 170 yılından IV. Yüzyılın ortalarına kadar Hunların Batıya olan hareketlerine dair kayıtlarda bilgiye rastlanmamıştır.⁵ Hunların Batıya hareketi 370’li yıllarda Balamir önderliğinde Don, Volga ve Kafkasya’da mevcut bulunan Alanların üzerine yapılan hücumla kavramsal özgünlüğünü kazanmıştır. Alanları kendi himayesi altına alan Balamir daha sonrasında Ostrogoth bölgesine hareket ederek içinde pek çok etnik çeşitlilik barındıran Ostrogoth ordusunu mağlup etmiştir. Kaçan Ostrogoth birliklerinin Vizigothlara sığınmasıyla yine bir çatışma ortamı doğmuştur. 376 senesinde yapılan savaşta Hunlar, Vizigothları mağlubiyete uğratmıştır.

Yaşanan nüfus hareketliliği sonucunda Bizans İmparatorluğu, ciddi miktarda Goth ve Alan nüfusunu sınırlarının içine almak durumunda kalmıştır. Bu nüfus hareketliliğinin temel sebebi Hunlar olmakla birlikte; Bizans’ın gelen mülteci nüfusunu askeri birlikler olarak kullanmak istemeleri, Bizans’ın Gothlar ile bir antlaşma yapmasına sebebiyet vermiştir.⁶ Lakin yaşanan ekonomik sıkıntılar sebebiyle gelen mülteciler, Alanlar ve az sayıdaki Hunları da içlerine alarak bir ayaklanma

⁴ Esasen düalist bir dini hareket olan Pavlikanlar, Bizans tarafından sınırda tampon olmaları için Balkanlara tehcir edilmişler. Ancak onlar, sınır boyunda Bizans ile mücadele etmek için Peçenekleri davet etmişler ve Peçenekler bu daveti kabul ederek Bizans’a karşı akınlar gerçekleştirmişti. Nimet Kurat, **Peçenek Tarihi**, İstanbul Basımevi, 1937, İstanbul, ss. 158-159

⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, “Avrupa Hunları”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 114.

⁶ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun...** s.122.

başlatmışlardır. Esas itibariyle süvari ordusu olarak değerlendirilen⁷ Goth ordusu 378 senesinde Doğu'dan gelen Roma ordusunu mağlup etmiştir.⁸

Hunların, güneye olan hareketinde dikkat çeken bir husus bulunmaktadır. İskenderunlu İoannes, Hunların phylarchoi şeklinde organize olduklarını belirtmektedir. Phylarch; bir boyu, bir oymağı yahut bütün bir topluluğu kast etmektedir. Ayrıca Bizans kaynaklarının hagemon, igumenos, arkon hatta bazen basielios kelimeleri kullanıldığı bilinmektedir. Modern çalışmalar, eğer Trakya bölgesine inen Hunlar Phylarchoi'dan daha büyük bir kitle ile gelinseydi İoannes'in buna dikkat edeceğini belirtmektedirler.⁹ Bu durumda gelen Hun kitlesinin teşkilatlanmaları hakkında tartışma söz konusudur.

Bizans İmparatorluğunun Batı Gotları ile münasebetleri süreç içerisinde devam etse de IV. Yüzyılın sonlarına kadar Hunlar ve Bizans arasında sıcak temasın bahsi geçmemektedir. 395 senesinde Doğu ve Batı Roma arasında meydana gelen çatışma ile Hunlar hücum etme fırsatı yakalamışlar ve ordularını iki parçaya ayırmıştır. İlk kolu Balkan yarım arasına kadar uzanan bir alanda, ikinci kolu ise Karadeniz'in Kuzeyi üzerinden Kafkaslara ve ardından Anadolu yarımadasını takip etmek üzere Ortadoğu'ya kadar ilerlemişlerdir.¹⁰

400 senesinde Roma ordusuna hizmet etmekte olan Goth paralı askerlerinin komutanı Gainas, kendi krallığını kurmak için başkent Konstantinopolis'te başarısız bir ayaklanma başlatmış ancak şehrin ahalisi tarafından şehirden çıkartılmıştır. General Gainas'ın başarısız isyanı Uldız'ın Gainas'ı öldürmesi ile kesin olarak bitmiştir. Uldız'ın Bizans ile ittifak yaptığı düşüncesi, dönemin kroniklerinden Zosimus tarafından kesin olarak belirtilmemekte, sadece bir ittifak ihtimalinden bahsedilmektedir.¹¹

⁷ Michael J. Decker, **Bizans Savaş Sanatı** çev. A. Tuncer Büyükonat. Doruk, Ankara, 2016, s.221.

⁸ John Julius Norwich, **Bizans I Erken Dönem (MS 323-802)**, çev. Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 91-92. Gothlar Hunlar'dan kaçarak Trakya'da yaşamak için izin istemişlerdir. Doğu'daki İmparator Valens, Gothları İmparatorluk arazisine kabul etmiştir. Ancak daha sonrasında zor şartlar altında yaşayan Gothlar isyan ettiler ve onları Hunlar da destekledi. Batı Romandan da destek alan Valens Gothlar karşısında büyük bir hezimet yaşadı ve ordusunun üçte ikisi imha edildi.

⁹ Otto J. Maenchen-Helfen, **The World of the Huns: Studies in Their History and Culture**, University of California Press, California, 1973, s. 51.

¹⁰ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun...** s.128.

¹¹ Zosimus, **New History**, eds. ve çev. Ronald T. Ridley, University of Sydney, Canberra, 1982, s.212

408 Senesinde Arkadius'un ölümünün ardından oğlu II. Theodosios İmparator olarak ilan edilince Uldız Bizans'a hücum etmiş ve Tuna etrafındaki bölgeleri talan etmiştir. Uldız'a barış teklif edildiğinde, senelik ödeme talebiyle karşılaşıldı ve bunu red eden Doğu Roma ordusu karşı bir saldırıya geçerek Uldız'ı Tuna nehrinin Kuzey kısımlarına kadar püskürttüler.¹² Attila dönemine kadar genellikle Hunların akınları ve Doğu Romalıların savunmaları şeklinde gerçekleşmiştir.

412 senesinde bir ateşkes önerilse de Hunlar bu ateşkesi kabul etmemişlerdir.¹³ 422 Senesinde Rua hakimiyetindeki Hun ordusu Trakya üzerinden Doğu Roma topraklarına hücum etmiş ve Doğu Roma'dan 350 bin libre altın alarak sulh yapmışlardır. Bu sulhun tam tarihi üzerinde tartışmalar mevcuttur.¹⁴ Tuna'dan Bizans hizmetine girmek için kaçan Hun kavimlerinin dikkat çekmesi üzerine Rua elçi göndererek Bizans İmparatorluğunu barışı bozmak ile tehdit etmiş, İmparatorluk bu durum üzerine Elçiler göndermiştir ancak diplomatik temaslar devam ederken Rua hayatını kaybetmiştir.¹⁵

Rua'dan sonra Hunların yönetimi Bleda ve Attila kardeşlere geçmiştir. Bleda hükümdarlık işlerini yürütürken, Attila filli olarak devlet yönetiminde yer almıştır. Rua'dan kalan müzakereler Attila döneminde neticelendirilmiştir. 434 senesinde görüşülen ve Literatürde Margus Barışı olarak bilinen bu sulh Doğu Roma'ya daha fazla yük getirmiştir. Özellikle Hunlara ödenen altının 700 altın libreye çıkartılması, esir Bizanslıların ve Hunlar içerisinde Bizans'a kaçanların, Bizans sınırlarından içeri alınmaması ve Bizans'ın Hun hükmündeki boylar ile ittifaka girmemeleri üzerine anlaşma yapılmıştır.¹⁶

Attila yönetimindeki Hunlar, Bizans ve Hun ilişkilerinin en yoğun olduğu dönemi yaratmıştır. Margus barışını müteakip Hunların Bizans'a saldırması üzerine Bizans bir heyet göndererek bu saldırının barış anlaşmasını ihlal ettiğini belirtmiştir. Hunlar ise bu saldırının savaş açmak amacı ile yapılmadığını, bir ihtar olduğunu; Margus Piskoposu'nun Hun hudutlarını geçerek hırsızlık yaptığını ve bu durumun Barış antlaşmasını ihlal ettiğini belirtmişlerdir ve piskoposun kendilerine verilmesini,

¹² Maenchen-Helfen, s. 69.

¹³ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun...** ss.135-136.

¹⁴ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun...**s.137.

¹⁵ Maenchen-Helfen, s.90.

¹⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos (V. yüzyıl)'a göre Avrupa Hunları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1980. s.13.

aksi halde savaş çıkacağını, ayrıca çok sayıda kaçak olduğunu ve bu durumun da anlaşmaya karşı geldiğini beyan etmişlerdir.¹⁷

Bizans devlet erkanının savaşı göze alamayacaklarını ve Piskoposun Hunlara verilmesinin gerekliliğini dile getirdikleri için korkan Piskopos Hunlara kaçmış ve güvence sözü aldıktan sonra Romalılara karşı Hunlarla iş birliği yapmıştır. Bu sayede Hunlar Margus şehrini ele geçirmiştir.¹⁸

Margus şehrinin ele geçirilmesini içeren süreçte Attila, akınlarını sınırlamayı Viminacium¹⁹, Ratiaria²⁰ ve Pannonia Secunda²¹ bölgelerindeki pek çok mevkiyi tahrip etti.²² Hunlar ile iyi ilişkileri olan Batı Romalı Aetius'un arabulucu olarak devreye girmeyi ile hücum nihayete ermiştir. Aetius, Doğu Romanın Margus barışı ile ortaya koyduğu şartların yerine getirileceğine; Doğu Romanın ödemediği paranın ödeneceğine ve kaçakların geri verileceğine dair güvence olarak oğlu Carpilio'yu Hunlara esir göndermiştir bu şekilde 441 senesinde başlayan Hunların bu saldırısı durmuş ve Balkan coğrafyasında pek çok stratejik alan Hunların eline geçmiştir.²³

V. yüzyılın ilk yarısı Bizans için felaketler ile geçen bir dönem olmuştur; devletin yaşadığı büyük mali kriz, 446 senesinde çıkan salgın hastalık ve ertesi sene başkent İstanbul'da yaşanan şiddetli deprem İmparatorluğu zayıflatmıştır ancak bütün bu katastrofi içerisinde Bizans Balkanlarda yeni tahkimler kurmakta ve savunma hatlarını güçlendirmekteydi. 447 senesinde Attila, Bizans'dan kendisine elçiler gönderilmesini ve kaçakların iadesi edilmesini istediği bir mektup yazdı; Doğu Romanın İmparatoru II. Theodosios ise kendisine bir elçilik heyeti yollayacağını ancak kaçakları iade etmeyeceğini belirtti ve bunun üzerine Attila tekrar hücum etmek için gerekli meşru zemine kavuşmuş oldu. Barbar kavimlerin de desteklediği Hun ordusu Balkanlar üzerinden saldırıya geçerek Serdica²⁴, Philippolis²⁵ şehirlerini ele geçirip Adrianopolis'i muhasara altına almıştır. Gelibolu yarım adasındaki bazı bölgeler Hun

¹⁷ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun...**s. 149.

¹⁸ Priscus, **Fragmenta Et Excrepta Attila ve Bizans Tarihi** çev. Turhan Kaçar, Alfa, 2020, İstanbul, ss. 53-55.

¹⁹ Günümüzde Sırbistan'ın Kostoraç bölgesine yakın antik yerleşim yeri.

²⁰ Bulgaristan, Vidin.

²¹ Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistandan bölgeler içeren Roma eyaleti.

²² Priscus, ss. 53-56.

²³ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun** , s. 150.

²⁴ Sofya

²⁵ Filibe

kuşatması altına alınmış ve nihayetinde başkent Konstantinopolis'e yaklaşan Hun tehlikesi kendisini hissettirmiştir. Sonuç olarak Chersones²⁶'de Romalıların mağlup olması ile İmparator barış istemek zorunda kalmıştır.

447 senesinde senatör Anatolius aracılığı ile Hunlar arasında barış müzakereleri başlamıştır. Anatolius Barışı olarak da bilinen bu barış ile; kaçakların Hunlara teslimi, geçmiş ödemeler için 6 bin libre altının verilmesi, senelik ödemenin 2100 altına yükseltilmesi, parasını ödemedi Roma İmparatorluğuna kaçmış her esir için 12 altın ceza ödemesi, Bizans'ın Hun tarafından gelen kaçakları kabul etmemesi kararları alınmıştır.²⁷ Bu antlaşma sebebiyle Doğu Roma hazinesi yoksullaşmış, Bizans İmparatorluğunun, Balkanlardaki savunma hattı çökmüştür. Attila, bu antlaşmadan sonra yönünü ağırlıklı olarak Batı Roma'ya çevirmiştir. Daha sonraki dönemde ise Attila'nın ölümü üzerine Hunların başına İlek geçmiş ancak Hunlara karşı ayaklanan Gothlar ile yapılan muharebede ölmüştür. Daha sonrasında Dengizik ve İrnek Hunları başat güç haline getirememişlerdir.

467 senesinde Hunlar, Doğu Roma İmparatoru I. Leo'ya elçi göndererek barışı sürdürmeyi ve kendilerine Tuna boyunca ticaret için serbestiyet tanınmasını talep ettiler ancak İmparatorun bu teklifi reddetmesi üzerine Hunlar arasında, Bizans'a saldırmak isteyenler ile saldırmak istemeyenler arasında bir bölünme yaşandı bunu müteakip saldırmak istemeyenler İrnek'in önderliğinde Bizans'tan toprak isteyerek Tuna yakınlarına yerleşmişlerdir ancak Dengizik önderliğinde savaş yanlısı bir grup teşekkül olmuştur.²⁸

467 senesinde Dengizik bir elçilik heyeti gönderse de sonuçlanmasını beklemeden Mezya²⁹'da savaş pozisyonuna geçti. Bizans birlikleri, Hunları tuzağa düşürünce Dengizik elçi göndererek kendilerine mülk verilirse geri çekileceklerini bildirdi. Bizans'ın komutanları ise bu kararın sadece İmparator tarafından verileceğini bildirmiştir. Bu sırada Hunlar, Bizanslı düşmanlarından yiyecek talebinde bulunmuşlardır ve talepleri kabul edilmiştir ancak yiyecek mevzusundan taşkınlık çıkaran bir Hun subayı yüzünden Hunlar kendi aralarında çatışmaya başlayınca Bizans birlikleri fırsattan istifade ederek Hunları imha etmişse de Dengizik bu imha

²⁶ Günümüzde Sivastopol yakınlarında bulunan bir antik kent.

²⁷ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun...**, s.152.

²⁸ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun..** ss.179-180.

²⁹ Tuna Nehrinin güney kısımlarını içeren Roma eyaleti.

hareketinden kurtulmayı başarmıştır.³⁰ 469 senesinde tekrar saldırıya geçerek Moseia bölgesine gelen Dengizik, Doğu Roma orduları tarafından tuzağa düşürülmüştür. Bu savaş sonucunda Dengizik öldürülerek başı bedeninden ayrılmıştır. Kesik başı başkent sokaklarında dolaştırılmıştır ve Dengizik'in ölümü Avrupa Hunlarının tarih sahnesinden çekilişi anlamına gelirken, Türk şubeleri ve Bizans'ın orta çağın sonuna kadar devam edecek olan çatışma alanının başlangıcını temsil etmektedir.³¹

1.1.2. Ogurlar, Bulgarlar ve Bizans

Ogurların Bizans ile ilişkisine dair en keskin ifadeler Priskos'un fragmanlarında bulunmaktadır, buna ilaveten Ogurların erken dönemlerine ilişkin söylencesel olsa da Bizans kaynaklarının Ogurlara dair tek kaynak olduğu söylenebilir.³² Priskos Ogurların, Bizans'a elçilik heyeti göndermesinden bahseder. Saragur, Urog ve Onogur kavimlerini sıralamaktadır.³³ Urog kelimesinin Ogurlara karşılık geldiği literatürde kabul görmüştür. Tipik bir Türk sosyal düzenine sahip olan Ogurlar, bodunlar şeklinde bir düzen kurmuşlardır. Bodunlarına nicel karşılık gelecek şekilde Onogur (10 Ogur), Altıogur (6 Ogur), Utrigur (30 Ogur) gibi isimlendirmeler yapmalarının yanı sıra, Sar (Ak) ogur gibi niteleyici isimlendirmeler de yapmışlardır. Ayrıca Sarogurların, karşısı olarak Karaogur isminin de kullanıldığı görülür, bu adlandırma Onogurları temsil etmektedir.³⁴ Ayrı Bulgar ve Hun isimlendirmelerinin Ogurları temsil ettikleri de sıklıkla gözlenmektedir.

Bizans ile olan ilişkileri bağlamında, Utrigular ve Bizans tarihçisi Procopius şöyle bahsetmektedir;

“Saginae³⁵ nin yukarısına çok sayıda Hun boyu yerleşti. Ve oradan beri o diyar Eulysia ismini aldı ve barbar halklar Maeotic Gölü³⁶ denilen yere ve Tanais Irmağına³⁷ kadar o bölgenin, hem kıyı hem de iç yerlerini ellerinde tuttular. O ırmak da başka bir göle dökülür, o

³⁰ Maenchen-Helfen, ss. 167-168.

³¹ Maenchen-Helfen, ss.167-168.

³² Ali Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan Katriguar ve Utigular” **Tarih Dergisi**, Sayı:51, İstanbul, 2011. s1.

³³ Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos...**, 1980, s.65.

³⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s.198.

³⁵ Lazika'da bir bölge.

³⁶ Azov Denizi.

³⁷ Don Nehri.

göle Karadeniz denir. Şu anda oraya yerleşen insanlara eskiden Kimmerler denirdi, şimdi ise Utigurlar deniliyor.”³⁸

Procopius ile aynı dönemde yaşamış olan Bizanslı tarihçi Agathias Sagniae’nin de içinde bulunduğu Lazika bölgesinde yer alan Onoguris şehrine dair; “Onoguris, bölgenin eski adıydı ve geçmişte bir zamanda Hunların Onoguri adı verilen bir kolu ile karşılaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmış olabilir.”³⁹ diyerek şehrin isminin Onogurlar ile ilişkili olabileceğini belirtmektedir.

Priskos’ta Saraogur (Ak ogurlar)⁴⁰ ve On-ogurların ise ayrı zikredilmesi ise daha farklı bir sorundur; Türk elçilik geleneklerinden dolayı her iki kolun da temsilcileri bulunmaktaydı ve bu sebeple Priskos’un bu kültüre yabancı olmasından dolayı böyle bir sıralama yapması da makul görünmektir.⁴¹ Priskos, Ogur elçilerinin Roma’nın dostluğunu kazanmak için geldiklerini ve hoş karşılandıklarını belirtmektedir.⁴² Bu elçilik ziyaretinin ardından İmparator I. Leo, Onogurlara ve Sarogurlara, Karadeniz’in Kuzeyinde yol güvenliğini sağlamaları karşılığında ödemeler yapmıştır.⁴³ Devam eden süreçte Onogurlar ve Sargogurların tarihsel tecrübeleri farklılaşmaktadır. Priskos, Saraogurların elçilik heyeti gönderdikten birkaç sene sonra, Bizans himayesinde Kafkasya’dan Güneye bir yağma hareketine başlayarak Armenia’yı ve İran’ı talan ettiklerinden bahsetmektedir.⁴⁴

Genel kabule göre Saraogurlar Karadeniz’in kuzeyinde net bir şekilde aydınlatılamayan bir sürece girmişlerdir. Ayrıca, Bizans İmparatoru IV. Konstantinos Porphyrogenitus’un müellifi olduğu De Administrando Imperio isimli eserde şöyle denmektedir;

“Hırvatların geri kalanı Francia’ya karşı kaldı ve şimdi Belocroatlar yani Ak Hırvatlar olarak adlandırılıyorlar ve kendi prensleri var. Francia’nın veya

³⁸ Procopius, **History of the Wars, Books VII and VII** çev. H. B. Dewing, Harvard University Press, Massachusetts, 1962 s.84.

³⁹ Agathias, **Agathias The Histories**, edt ve çev. Joseph D. Frendo, Berlin, 1975, s.72.

⁴⁰ Sarı – Beyaz anlamına gelmektedir.

⁴¹ Osman Karatay, “Oğurlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.227.

⁴² Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos...** s.66.

⁴³ Ahmetbeyoğlu, **Bulgarları Oluşturan...** s.3.

⁴⁴ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos...** s.69.

Saksonya'nın büyük kralı Otto'ya tabidirler. Vaftiz edilmemişlerdir, kendi aralarında evlenirler ve Türklerle dostturlar.”⁴⁵

İmparatorun bahsini geçirdiği Belocroatların yani Ak Hırvatların Akogur bağlantılı olabileceğine dair modern görüşler mevcuttur.⁴⁶ Sayıca çok olan dallarını teke indirgeyerek, Ogurlar'ın Bizans ile ilişkilerine bir bütün olarak bakıldığında Ogurların bazen bir müttefik, bazense bir düşman olduğu gözlemlenebilmektedir. İmparator Zenon, Gothların üzerine yapacağı sefer için Ogurlar'dan yardım istemiştir. Daha sonraki dönemlerde vergiye bağladıkları Bizans'ın ödediği miktarı az bulan Ogurlar, Bizans'a akınlar gerçekleştirmiştir. Akınları durdurmak için Aristes komutanlığında toplanan Bizans ordusunu mağlup etmişler ve Slavlarla müttefik olup Balkanlar'a yağma hareketine girişmişlerdir.⁴⁷ İmparator Anastasius Balkanlardaki saldırıların sebebiyle Selymbria⁴⁸'dan başlayarak Karadeniz'e doğru yaklaşık elli kilometrelik bir tahkimat yapmak durumunda kalmıştır.⁴⁹ İmparator Anastasius'un monofizit olması sebebiyle Goth kökenli bir asker olan Vitalianus'un ateşlediği ve üç kez başkenti kuşattığı isyanda da Ogurlar aktif katılım göstermişlerdir.⁵⁰

İmparator Justinianos, Ogurların Balkanların güneyinde devam eden akınları sebebiyle Tuna nehri boyunca otuz kale yapmak zorunda kalmıştır.⁵¹ 550 senesine gelindiğinde Bizans, zaten vergi ödedikleri Kutrigurların, Gepidler ile Bizans'a ve Lombardlara karşı ittifaka girişmesi üzerine bir diğer Ogur boyu olan Utrigulara elçi göndererek ittifak talebinde bulunmuştur.⁵² Lombardların Gedipleri yenmesinin ardından Kutrigurların, Bizans topraklarına akınları başlamıştır. Bu durum üzerine İmparator, Utriguların kendilerine yardım ederlerse onlara para ödeyeceklerini belirtmiştir. Bizans komutanları, topraklarını yağma amacı ile bölmüş olan Kutrigurlar'a baskın düzenlemişlerdir. Bizans ülkesindeki Kutrigurlar ise yağma yapmama sözü vererek topraklarına geri dönebilmişlerdir.⁵³ Ancak, Bizans İmparatoru

⁴⁵ Constantine Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio**, çev. R. J. H. Jenkins, Washington, District of Columbia, 1967, s.143.

⁴⁶ Karatay, ss. 230-233.

⁴⁷ Ahmetbeyoğlu, **Bulgarları Oluşturan...** s.7.

⁴⁸ Silivri.

⁴⁹ Norwich, s.157.

⁵⁰ Ahmetbeyoğlu, **Bulgarları Oluşturan...** , s.7.

⁵¹ İbrahim Kafesoğlu, “Türk-Bulgar'ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10-11, 1982, s.96.

⁵² Menander, , **The history of Menander the Guardsman**, çev. R. C. Blockley, Francis Cairns, Wiltshire, 1985, s.43.

⁵³ Ahmetbeyoğlu, **Bulgarları Oluşturan...** s.12.

Gothlardan kaçan mültecileri kabul edip bir de Kutrigurlar'ı Balkanlar'da isyan ettirme politikaları izlemeye başlayınca Utrigurların beyi;

*Bizler ıssız ve çorak bir ülkede yaşarken Kutrigurlar buğday satın alabiliyorlar, şarap içebiliyorlar ve en lezzetli yemekleri yiyebiliyorlar. Ayrıca bazı yerlerde hamam da kullanıyorlar ve bu seraseriler altın süslemeler bile takıyorlar ve ince, renkli ve altın işlemeli giysiler giyiyorlar.*⁵⁴

diyerek bu duruma tepki göstermişti. Daha sonrasında Utrigurlar ile Kutrigurlar arasında altı sene sürecek bir savaş meydana gelmiştir.⁵⁵

558 senesinde Kutrigurlar tekrar Bizans'a saldırmışlardır. Başkenti tehdit eden bu saldırı karşısında Bizans Utrigurlardan yardım istemiştir. Bunun üzerine Utrigurların Beyi Sandilh

*Onlar, sadece bizim dilimizi konuşmakla kalmıyor, bizler gibi çadırlarda kalıyor, bizler gibi giyiniyor, bizler gibi yaşıyorlar, başka liderlere uysalar da onlar bizim akrabalarımız. Yine de, Kutrigurları atlarından mahrum edeceğiz ve onları ele geçireceğiz, böylece binekleri olmadan Romalıları yağmalayamayacaklar*⁵⁶

diyerek Kutrigurların üzerlerine yürümüş ve iki Ogur boyunun da sonunu getirecek olan savaş gerçekleşmiştir. Karadeniz'in kuzeyinde Bizans ile girift ilişkilere sahip olmuş ve Bizans diplomasisinin birbirine düşürmüş olduğu Utrigurlar ve Kutrigurlar daha sonrasında içlerine, Onogurlar başta olmak üzere Sabirleri ve çeşitli Slav kavimlerini de katarak Bulgar devletinin temellerinden birini teşkil edeceklerdir.

Yaklaşık yüzyıl sonrasında Bulgar Hanlığı ya da Patria Onoguria (Onogur Ülkesi) isimli devlet ortaya çıkmıştır; bu durumun sebebi olarak devletin, Onogurların çoğunluğunun teşkil ettiği coğrafyanın ortaya çıkması düşünülebilir. Ömrü, kurucusunun ömrü kadar olan bu devletin de Bizans İmparatorluğu ile yakın ilişkileri olmuştur.

Patrik Nikephoros bu durumu şöyle ifade etmektedir;

*Aynı zamanda Organas'ın yeğeni ve Onogurların beyi olan Koubratos, Avarların Han'ına karşı ayaklandı. Bahsi geçenden sahip olduğu orduyu kötü kullandıktan sonra Avarları ülkesinden sürdü. Herakleios bir elçi gönderdi ve ömürlerinin sonlarına kadar devam edecek barış sonucuna varıldı. Herakleios ona hediyeler gönderdi ve Patrici unvanı ile şereflendirdi.*⁵⁷

⁵⁴ Tsvetelin Stepanov, **The Bulgars and the Steppe Empire in the Early Middle Ages (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages (450-1450))**, çev. Tatiana Stefanova ve Tsvetelin Stepanov, Brill, Lieden, 2010, s.41.

⁵⁵ Ahmetbeyoğlu, **Bulgarları Oluşturan...**, s.12.

⁵⁶ Blockley, ss 43-45.

⁵⁷ Nikephoros Patriarch of Constantinople, **Short Story**, (edt. ve çev. Cyril Mango), Dumbarton Oaks, Washington, 1990, s.71.

1.1.3. Bizans Avar ilişkileri

Geçmişte Avarların etnik kimliği bilim sahasında oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Avar kelimesinin etimolojik araştırmalardaki ihtilaflı durumu bir yana bırakıldığında Avarların sosyal ve siyasal teşekkül açısından Türk yahut Türkî oldukları kesinlik kazanmıştır. Avarların, Bizans ile münasebetleri 558 senesinde Kandik isimli bir elçinin başkent Konstantinopolis'i ziyareti ile başlamıştır. Avarlar, Menander Protektor'un belirttiği üzere bu diplomasiyi Bizans'a müttefik olan Alanların Sarosius isimli bir prensin aracılığı ile gerçekleştirmiştir.⁵⁸ Bu ziyaretin amacı Avarların, yurt yapmak istediği yerleri incelemek olduğu bilinmektedir.⁵⁹ Halihazırda gelen elçi Kandik, en büyük ve en güçlü kavim, yenilmez Avarlar olarak takdimlerini sunarak İmparatora, altın ve yerleşim yerleri karşılığında İmparatorluğun düşmanları ile savaşabileceklerini ifade etmiştir. İmparator, resmi bir ittifakı kabul ederek alamet olarak altınlar ve ipeklerden oluşan hediyeleri Avar Kağanına göndermiştir ancak İmparator, Avarların İmparatorluk içerisinde yerleşmeleri önerisini reddetmiştir.⁶⁰ Avarlar, Kafkasya'da zor durumdaki İmparatorluğun askeri gücünü temsil ederken, yayılan Hristiyanlık, İmparatorun yumuşak gücünü ve otoritesini sağlamlaştırmaktaydı.

562 senesine gelindiğinde Avarlar oldukça büyük bir toprak bütününe hükmetmekteydiler ancak muhtemelen Göktürk etkisiyle Tuna boylarına hareket etmeye başladılar. Bu saldırıyı müteakip Avarlar, General Justinos'a elçi göndererek yerleşmek için toprak talep ettiler bunun üzerine İmparatorluk onlara ikinci Pannoina⁶¹'yı teklif ettiyse de, Avarlar Küçük İskitya⁶² bölgesinde olmayı talep ettiler.⁶³ Avar elçilerinden biri olan Kunimon, Justinos'a Bayan'ın esas niyetinin Tuna'yı geçerek Bizans'a hücum etmek istediğini söylemesi üzerine Bizans sarayı teklifi reddetmiştir ancak bu durum muğlaktır. Menandros aksini belirtse de

⁵⁸ Menander, s.49.

⁵⁹ İsmail Mangaltepe , “Avarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, (Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar), Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 200.

⁶⁰ Georgios Karadas, **Byzantium and the Avars, 6th–9th Century AD Political, Diplomatic and Cultural Relations** (edt. Florin Curta ve Dusan Zupka), Brill, Lieden, 2019, s.20

⁶¹ Pannonia Secunda olarak bilinen, günümüzde Bosna – Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan'dan bölgeler içeren bir Roma eyaleti.

⁶² Karadeniz'in Batı kıyısında, günümüzde Dobruca'ya denk gelen bölge.

⁶³ Mangaltepe, s. 201.

Monemvasia kroniğinde Avarların günümüz Silistre'sinde yerleştiğini belirtmektedir, kabul gören durum ise Avarların bu yerleşme arzularından vazgeçtikleridir.⁶⁴

565 senesine gelindiğinde Bizans İmparatorluğunda taht değişikliği yaşanmış ve Avarlar, İmparatoru tehdit ederek aldıkları yıllık ödenmenin arttırılmasını istemişlerdir, İmparator II. Justinos ise Avarlara sert bir üslup ile cevap vererek parayı hediye olarak verdiğini belirtmiştir.⁶⁵ Bu tarihten sonra Avarlara düzenli ödenen para kesintiye uğramıştır ayrıca Avarlar, Balkanlarda daha aktif şekilde görülmeye başlamışlardır. Balkan coğrafyasında Bizans'a karşı başarısız bir hücum gerçekleştirmişlerdir.

Bizans İmparatorluğu II. Justinos'dan sonra tahta II. Tiberios geçmişti ve Bizans, Doğu'da Perslerle olan mücadelesinde zor duruma düşmüştü. Avarlar ile yeni bir ittifak kurmaya çalışmış ancak bu çabalar kısa sürmüştür.⁶⁶ 579 ve 582 tarihleri arasında Avarlar, Tuna boyunda stratejik öneme sahip Sirmium kentini kuşattılar. İmparator, barış görüşmeleri için Bizans'a elçi olarak giden ve şehrin teslimiyetinin yanı sıra askerlerin ve şehrin mukimlerinin eşyalarını bırakarak gitmesini talep eden Solah'a, şehri savunmadan teslim etmektense, kızlarından birini Avar kağanı Bayan ile evlendirmeyi tercih edeceğini söylemiştir lakin üç yılın sonunda Bizans idaresi şehri Avarlara teslim etmek mecburiyetinde kalmıştır.⁶⁷

582 senesinde Bizans Mauricius idaresindeydi ve İmparatorluk, doğudan Sasaniler ve batıdan Slav ve Avar tehditleri ile karşı karşıya kalmıştı. 586'dan itibaren Balkanlarda Slavlar ve Avarların akınları ivmelenmişti. Mauricius, ekonomik reformlar tertip edip Doğuda kayın biraderi Filippikos emrindeki ordu ile Sasanileri ağır bir mağlubiyete uğrattı. Bizans askeriyesi 587'de Batı'da Avarları mağlup etmiştir. 592 senesinden itibaren Bizans'ın Avarlara karşı-saldırısı daha da şiddetlenerek devam etmiş ve kaybedilen bazı bölgeler yeniden alınmıştır. 599 senesi ve takip eden iki yılda Bizans ordusu Tuna'dan başlayarak Avarları kendi topraklarında mağlup etmeye ve sarılması zor yaralar açmaya başlamışlardır. 601 senesinde Avar kağanının evlatlarının katledildiği bilinmektedir.⁶⁸ Avarlar ise başarılı

⁶⁴ Karadas, s.24.

⁶⁵ Bockley, s. 93-95.

⁶⁶ Mangaltepe, s.206.

⁶⁷ Karadas, s.41.

⁶⁸ Mangaltepe, s.208.

bir karşı saldırı ile Bizans'ı püskürtmeyi başararak yıllık alacakları altını arttırmayı kabul ettirmişlerdir.

Bizans ekonomisi tarihinin en zor dönemlerinden birini geçirmekteydi, Maurice yedi yılı aşkın süren muharebeler neticesinde malî durumun sebep olduğu ve askeri düzeni de etkileyen problemler sebebiyle çıkan bir isyan ile tahtan indirilmişti. İsyan başarılı olunca ona önderlik eden Phocas, 602 senesinde imparator ilan edildi. Sasani hükümdarı, kendisine daha önce yardım etmiş olan Maurice'in intikamını öne sürüp Bizans'a büyük bir ordu yollayarak Anadolu'yu talan etmeye başladı. Phocas ise Avarlar ile barış yapmaya mecbur kaldığı için ödediği parayı yükseltmeyi kabul etti. Balkanlardaki rakipsizlik Avarların lehine gelişmiş ve Bizans-Sasani savaşları şiddetle devam ederken Avarlar, Balkanlarda hakimiyet alanlarını yükseltmişlerdir. 610 senesinde isyan başlatarak İmparator olan Herakleios, hem doğuda hem de batıda aynı anda savaşmayı göze alamayan İmparator, Avarlar ile barışı uzatmış ve yapılmakta olan ödemeyi 200.000 altına çıkartmıştır.⁶⁹ Müteakip yıllarda Avarlar, Bizans kışkırtmaları ile sefer gerçekleştirseler de aldıkları miktarın yükselmesini kabul edip derinlemesine bir çatışmadan uzak durmuşlardır, bu sayede İmparator Doğudaki seferlerine odaklanabilmiştir.⁷⁰

626 senesinde Avarlar, Sasanileri yanlarına alarak fevkalade büyük bir ordu ile başkent Konstantinapolis'i kuşatmak için harekete geçtiler. Avarlar'ın ordusunda, Gepidler, Ogurlar ve Slavlar'da bulunmaktaydı.⁷¹ Kuşatma devam ederken barış görüşmeleri teşebbüslerinde bulunulmuş ancak Bizanslılar teslim olmayı kabul etmemişlerdir. Daha çok Haliç ve Boğaz üzerindeki deniz lojistiği ile yürütülmeye çalışılan kuşatmada, Bizans askerleri boğazı geçmeye çalışan Sasanileri baskın ile yok ettiler. Haliç'te mevcut bulunan Slav denizcilerini de ayrıca tuzağa düşürerek imha ettiler.⁷² Denizdeki hezimet sebebiyle kuşatma da fiilen başarısız olmuş, geri çekilen Slav ve Ogur birlikleri Bizans askerleri tarafından imha edilmişti. 8 Ağustos 626 senesinde Avarlar başkentten çekildiler. Sasani birlikleri de denizin karşı kıyısından çekilmeye başlamışlardı.⁷³ İstanbul kuşatması Avarlar için sonun başlangıcı anlamına gelmekteydi. Avarlar, daha sonraki süreçte Franklar ile mücadelelere girmişlerdir

⁶⁹ Karadas, s.83.

⁷⁰ Mangaltepe, ss.211-212.

⁷¹ Karadas, s.85.

⁷² Karadas, s.86.

⁷³ Mangaltepe, s.216.

ancak bunun asıl sebebinin kendisini Batı tarafında güvenceye almak isteyen Bizans stratejisinin bir sonucu olarak gerçekleştiği düşünülmektedir.

1.2. TUNA BULGARLARI VE BİZANS

Ogurlar bölümünde bahsedildiği üzere, Karadeniz'in kuzeyinde mevcut bulunan Bulgarlar, Asparuh yönetiminde tek seferde Tuna havzasına hareket etmişlerdir. Bu göç hareketinin Hazarlar kaynaklı olduğu düşünülmektedir.⁷⁴ Kesin tarih vermenin zor olduğu bu göç hareketine ilk tepki, İslam ordusunun başkenti kuşatmasının ardından ve İmparatorluğun içerisindeki teolojik tartışmaların devam ettiği bir ortamda IV. Konstantinos tarafından verilmiştir. 681 senesinde Tuna bölgesinde sefere çıkan Bizans ordusu İmparatorun geçirdiği hastalık sebebiyle geri çekilmiştir. Ancak İmparatorun hastalanması geri çekilmenin tam nedeni olarak düşünülmemelidir çünkü bir muharebe yaşanmış ve İmparatorun geri çekildiği yönünde bir söylenti sonucunda afallayan Bizans ordusu Bulgarlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.⁷⁵ 681 senesinde Tuna Bulgarları, Bizans ile anlaşma yaparak sulh sağlamışlardır ve antlaşma ile halihazırda devlet teşekkülü mevcut bulunan Tuna Bulgarlarının devlet hukuken de varlığını göstermiştir. Bu anlaşma ile İslam fetihleri sebebiyle Doğu'da ciddi toprak kayıpları yaşamış olan Bizans, Batı'da da fevkalade büyük bir toprak kitlesini kaybetmiş bulunmaktaydı. Daha sonra İmparatorluk tahtına geçen II. Justinianos Bulgarlarla ile yaptığı anlaşmayı iptal ederek sefere girişmiş, ancak dönüş yolunda Bulgarlar tarafından ordusu imha edilmiştir.⁷⁶

Bizans tarihinin en renkli İmparatorlarından birisi olan II. Justinianos, bir darbe ile tahttan indirilince tekrar tahta geçememesi için burnu kesilmişti. Kırım yarımadasına gönderilen II. Justinianos, Hazarlar ile evlilik yoluyla akrabalık kurmuş ve destek aramışsa da kendisine bir komplo kurulduğu haberini alarak Kırım'dan Tuna bölgesine kaçmış ve Asparuh'tan sonra Bulgar hükümdarı olan Tervel ile ittifak kurmuştur. Tahtını geri almak için Tervel'in ordusu ile hareket eden II. Justinianos başarılı olmuş ve verdiği sözü tutarak kendisine yardım eden Tervel'e, Sezar unvanı

⁷⁴Osman Karatay, "Tuna Bulgarları", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 257.

⁷⁵ Nikephoros, s.91.

⁷⁶ Karatay, s.260..

vermiştir.⁷⁷ Bununla beraber Balkanlarda geniş bir araziyi Bulgarlara bırakmıştır. II. Justinianos tahtını geri alıp iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra 705 senesinde Bulgarlara verdiği bölgelerin iadesini istemiş ancak Tervel bunu reddedince 708’de Bulgarların üzerine sefere çıkmıştır. Bulgarlar, Bizans ordusunu pusuya düşürerek Bizans ordusunu mağlup etmişlerdir.⁷⁸ 711’de Justinianos’un kötü yönetimi üzerine Bizans’ta isyan çıkmış ve Justinianos tahttan indirip öldürülmüştür. Yerine geçen Filippikos, zamanında Bulgarlar başkent İstanbul bölgesine kadar yaklaşarak buraları talan etmişlerdir.⁷⁹ 713’de Filippikos tahttan indirilince Bulgarlar, Bizans ile sulh anlaşmasını sağlamlaştırmışlardır. Daha sonrasında Emeviler’in İstanbul’u kuşatmalarında, Bulgarların Emevilere karşı Bizans ile iş birliği yaptıkları bilinmektedir. Bu tarihten itibaren Kormisoş Han’ın hükümranlılığına kadar Bizans – Bulgar ilişkileri istikrarlı şekilde devam etmiştir.

Kormisoş Han zamanında Bulgarlar iç politikalarında bir buhran yaşamaktaydı ve Bizans’ın Bulgar sınırına gönderdiği kavimler çatışma ortamını ateşlendirdi. 756 senesinde V. Konstantinos zamanında Bizans, Bulgarlara karşı bir sefer gerçekleştirmiş ve Bulgarları mağlup etmiştir. Aynı yıl Bulgarların başına Kormisoş yerine Vineh geçmiştir ancak Bizans Bulgarların üzerine dokuz sefer gerçekleştirerek Bulgarları istikrarsızlaştırmıştır.⁸⁰ 759 senesinde Bulgarlar, Bizansları Koca Balkan Dağlarında ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 762 senesinde Vineh katledilmiştir. Öldürülmesinin sebepleri arasında Bizans ile savaşa devam etmeyip sulh yolları araması ve Bulgar ülkesinden göçen büyük Slav kitlesi olduğu düşünülmektedir.⁸¹

Vineh’i katlının ardından yerine Teleç geçmiştir. Teleç büyük bir ordu toplayarak Bizans üzerine sefere girişmiş ancak 763 senesinde gerçekleşen 2. Anhilaos Muharebesinde, yenilip geri çekilmiş lakin yenilgi neticesinde çıkan bir isyan sebebiyle katledilmiştir. Daha sonrasında Bulgar tahtında Bizans ile sulh etmek isteyen hükümdarlar kısa süreli tahta çıkıp katledilmişlerdir. Bu buhran döneminde Telerig (h.768-777) önce Bizanslara komplo kurarak onların casuslarını öldürtmüş lakin sonrasında savaş yanlısı gruplardan uzaklaşarak Bizans’a sığınıp tanassur etmiştir.⁸²

⁷⁷ Mustafa Daş, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Selenge, 2021, İstanbul, s. 45.

⁷⁸ Karatay, ss..261-262.

⁷⁹ Karatay, s.262

⁸⁰ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Baskı:10, Ankara, 2019 s.153

⁸¹ Karatay, s.265.

⁸² Karatay, s. 266

777 senesinde Bulgarların başına geçen Kardam birkaç defa IV. Konstantinos hükmü altındaki Bizansları mağlup etmiştir.

Kardam'dan sonra Tuna Bulgarlarına güçlü bir dönem yaşatan Kurum, devletin başına geçmiştir. Tahta geçiş tarihi kesin olmamakla birlikte 802 senesinde yakın olduğu düşünülmektedir. 802 senesinde ise Bizans tahtına da Nikephoros geçmiştir. Bizans İmparatoru Bulgarlar üzerine sefere karar verip geri döndüyse de ülkesinde istikrar sağlamış olan Kurum, Bizans'ın üzerine yürüyerek yağma faaliyeti gerçekleştirmiştir.⁸³ 811 senesinde İmparator Nikephoros, tam teşekküllü bir ordu ile Bulgarların üzerine yürüyerek başkentlerini yağmalatmıştır ancak geri çekilirken Bulgarların tuzağına düşen Bizans ordusu imha edilmiştir. İmparator Nikephoros bu mağlubiyette öldürülmüş, kafa tasından kâse yapılmıştır.⁸⁴ Ardından Bizans tahtına I. Mihail çıkmış ve çatışmalar devam ederek 813 senesinde Versinikia muharebesiyle sonuçlanmıştır. Ağır bir mağlubiyet alan İmparator tahttan feragat etmiştir. I. Mihail'den sonra tahta V. Leo geçmiştir. Kurum Han akınlarına devam etmiş ve başkent ufuklarına kadar gelmiştir. Yeni İmparator Kurum'u suikast ile öldürmeye çalışsa da başarısız olmuştur ve suikasttan kurtulan Kurum, Trakya'yı talan etmiştir.⁸⁵ Yeni bir sefer hazırlığında olan Kurum Han 814'de hayatını kaybetmiştir.

Kurum Han'dan sonra yerine oğlu Omurtag geçmiştir. Omurtag sefer hazırlıklarını sonlandırıp Bizans ile sulh yapmıştır. Ülkesinin iç dengelerine yönelik bir siyaset izleyen Omurtag, Hristiyanlık ile özdeşen Slavlar ile mücadeleye girmiştir.⁸⁶ Bunun sebebinin Hristiyanlık ile Bizans arasında kültürel ve hegomonik bir bağ olduğunu görmesi düşünülebilir. Çok sayıda Hristiyan Slav'ın öldürülmesi sonucunda Slavlar Bizans'a kaçmaya başladı. Omurtag'dan sonra Bulgarlar içerisinde Hristiyanlaşmanın ivmelenerek devam ettiği gözlemlenmektedir. Siyasi alanda özellikle Bulgar – Sırp çatışmaları Bulgarları zayıf duruma düşürmüştür. Kuzeye doğru hareket alanı oluşturmaya çalışan ve Franklar ile ilişkilerini güçlendiren Boris Han Hristiyan oldu. Vaftiz babası Bizans İmparatoru III. Mihail'in ismini aldı. Politik nedenlerle din değiştiren Boris Han, Hristiyanlığa direnen Türklere ise zulmetmekten geri durmadı. Hristiyanlaşan ve içerisindeki büyük Slav kitlesine karşı takviye Türk

⁸³ Ostrogorsky, s183.

⁸⁴ Ostrogorsky, s183

⁸⁵ Karatay, s.271.

⁸⁶ Karatay, s. 272.

nüfusu alamayan Bulgarlar, zaman içerisinde Slavlaşmaya başladılar. 971’de ağır yenilgi alan Bulgar devleti 11. Yüzyılın ilk çeyreğinde tamamen yıkılmıştır.

1.3. MACARLAR VE HAZARLAR

Macarlar Bizans tarihçiliğinde Türk ismi ile anılmaktadırlar, Porphyrogenitus Macarların ülkesine doğrudan Tourkia ismini vermiştir. Konstantin Porphyrogenitus, Macarların ilk ikametgahı hakkında şöyle bilgiler vermektedir; Türk milletinin ilk önce Hazar ülkesine yakın, ismini ilk voyvodalarının isminden alan Lebedia’da ikamet ederdi demiş ve ilaveten, Macarların Hazarlar ile ittifak ettikleri belirtilmektedir.⁸⁷ Ancak buradan eşitler arasındaki bir ittifaktan çok tabiiyetten doğan bir ittifak olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Macarların ilk yurdunun Don ırmağı boylarında olduğu düşünülür. IX. Yüzyılın sonlarında Macarlar Karpat bölgesine gelerek burayı fethettiler.⁸⁸ Macarlar, etnik çeşitliliğin zengin olduğu Karpatlara geldiklerinde Avrupa’nın batısına akınlar yapmaktalardı. Bu sebeple Macarlar özellikle Cermenlerle ve Slavlarla çatışmalara girmişlerdir. X. Yüzyılın sonunda Macarlar durduruldular.

Macarların, Bizans ile olan ilişkilerinde en çarpıcı husus Hristiyanlaştırma süreci olmaktadır. Macarlar henüz Don havzasındayken Hristiyanlık hakkında bilgileri vardı ama asıl Hristiyan kitlenin ülkeye giren Alman nüfus olduğuna dair bilgiler vardır.⁸⁹ Büyük Kralları Geza’nın Hristiyanlığı tartışma konusu olsa da vaftiz olduğu bilinmektedir. 1000 senesinde Macarlar, Roma Katolikliğini kabul etmişlerdir. Yine de Bizans İmparatorluğu himayesindeki Doğu Kilisesi, XI. Yüzyılda Tourkia Metropolitliğini kurmuştur ve misyonerlik faaliyetleri ile Hristiyanlığı yaymışlardır. Macarların Hristiyanlaşma ile birlikte, tarihsel tecrübeleri yön değiştirmiş ve ait oldukları dünya farklılaşmıştır. Macarlar müteakip süreçte kendi özgün kimliklerini kazanmışlardır ve Kuzey Türklüğünden kopmuşlardır. Bu sebeple, Macarlar ve Bizans arasında XII. Yüzyılda çatışmalar olsa da o Macarlar bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadırlar.

⁸⁷ Porphyrogenitus, s.171

⁸⁸ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, T.T.K., 1972, Ankara, ss. 46 -47.

⁸⁹ Osman Karatay, “Macarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.413.

Hazarlar tarihte Göktürklerin bir unsuru olarak çıkmışlardır. Bu duruma bağlı olarak, Göktürkler ve Bizans'ın ittifak olup Kafkaslarda Sasanilere gerçekleştirdikleri hücumda bulunmuşlardır. Bu durumu Theophanes şöyle açıklar: Burada kaldığı sürede Hazar denilen Doğu Türklerini müttefikleri olmaya davet etti.⁹⁰ Göktürk Devletinin siyasi birliği bozulunca Hazarlar bir hanedan olarak ön plana çıksa da devletleşme süreçlerinin uzun sürdüğü görülür. Hazarların egemen bir devlet olarak ortaya çıkışı 630 senesinden sonradır. Hazarların bulundukları topraklar fevkalade jeo-stratejik öneme sahipti. Hazarlar Don – Volga – Ural ve Kuban nehirlerinin havzaları ile ticaret rotalarının kesiştiği bir alanı kontrol etmekteydi.⁹¹ Ek olarak Hazarların Müslüman Araplarla şiddetli çatışmalara girdikleri bilinmektedir.

Literatürde ortak düşmanları olan Müslüman Araplara karşı, Bizans İmparatorluğu ile Hazarların müttefik olduğu kabul edilir ancak çekişme sahaları Kırım yarımadası olmuştur. Üç asırlık bir ortak tarihsel zeminde yaşamış olan iki devlet arasındaki evlilikler olmuştur. Öne çıkan olay ise şudur; tahttan indirilerek burnu kesilip Kırına sürgüne gönderilen II. Justinianos, 700 yılında Hazar Türkü bir prensesle evlenmişti ki Bizanslılar bu Hazar prensesine Theodora ismini vermişlerdir. II. Justinianos, Hazar Kağanının kendisini Bizans'a teslim etme kararı üzerine Bizans'a dönüp isyan ederek tekrar tahta çıktı. II. Justinyen 709'da Revenna'da çıkan isyanı bastırdı. Öncesinde sürgün olarak gittiği Herson bölgesinde de isyan çıkınca oraya da hücum etti ancak 711'de bu olay sırasında öldürüldü. Hazarların da bu isyanı destekledikleri bilinmektedir.⁹² Benzer şekilde 732/3'de İmparator III. Leo sonradan İmparator olacak olan oğlu V. Konstantin'i de Çiçek isimli bir Hazar soylusu ile nişanlamıştı.⁹³

⁹⁰ Theophanes Confessor, **The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813** (edt. ve çev. Cyril Mango ve Roger Scott), Clarendon Press, 1997, Oxford s. 446.

⁹¹ Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...**, s. 30.

⁹² Ostrogorsky, s. 134.

⁹³ Constantine Zuckerman, **The World of Khazars** (Edt. Peter B. Golden, Haggai Ben-Shammai ve András Róna-Tas), Brill, 2007, Lieden, s.399.

1.4. PEÇENEKLER

Kaşgarlı Mahmut Kitab-ı Divan-ı Lügat-it-Türk’de Peçeneklerin Rûm diyarında yaşadıklarını belirtmiştir.⁹⁴ Rûm diyarından kastedilenin Bizans coğrafyası olduğu da açıktır. Bir Türk boyu olmaları hasebiyle Orta Asya coğrafyasında varlık gösterdikleri konusunda görüş birliği olsa da Peçeneklerin ana yurdu kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda çok sayıda tartışma, tahmin ve hipotez ortaya konmuş olup, literatürde ön plana çıkabilen bir görüş bulunmamaktadır. Ayrıca, Peçeneklerin göç tarihleri ve başat güç olma süreçleri de kesin tarihlerle ifade edilememektedir. Peçeneklerin, Karluk etkisinden kaçarak İtil boylarına geldikleri bilinmektedir. VII. Konstantinos, Peçeneklerin asli yerleştikleri yerin İtil boyu olduğunu, uzların ve Hazarların birleşerek onları İtil boyundan attıklarını belirtmektedir.⁹⁵ Peçenekler, İtil boylarında yaşarken Hazarlar, Uzlar ve Macarlar ile çeşitli ittifak arayışları ve çatışmalar yaşamışlardır. Artan tehditler sebebiyle IX. Yüzyılın sonlarından itibaren Karadeniz’in Kuzeyine hareket ettikleri bilinmektedir. Karadeniz’in Kuzeyine geldiklerinde Macarlar ile şiddetli çatışmalara girmişlerdir. XI. Yüzyılın ilk çeyreğinde Bizans’ın Bulgarları işgal etmesiyle beraber Bizans İmparatorluğu ve Peçenekler komşu olmuşlardır.

Bizans – Peçenek siyasi ilişkilerinin alanı genellikle Balkanlar olmuştur. X. Yüzyıldan itibaren Peçenekler askeri bir güç teşkil etmişlerdi. Bizans’ın Balkanlarda karşılaştıkları sorunlar göz önüne alındığında Peçenekler ile uzlaşma amacı taşıdığı dikkat çeker. Bulgar – Bizans çatışmasında Simeon, 913 senesinde Bizans’a saldırarak Başkent’i tehdit etmeye başladığında Bizans, Peçenekler ile ittifak kurmaya çalıştı ve başarılı oldu ancak Bizans’ın kendi içlerindeki problemler sebebiyle Peçenekler Bizans’a yardım etmediler.⁹⁶ Konstantinos Porphyrogenitus Peçenekler ile ticaret ve dış ilişkilerini iyileştirme politikaları yürütmüştür. Bu iyi komşuluk temelinde gelişen ilişkiler Bizans’ın Peçenekler ile komşuluğunu tesis etmesine kadar devam etmiştir. Bizans, Bulgar ülkesini tamamen işgal ettiğinde ilişkilerin çatışma temeline kaydığı görülmektedir. Buna sebep olarak Peçeneklerin ekonomik faaliyetlerinin temelinde akınlar yapmak olduğu, ayrıca Peçenekleri devamlı olarak güneye ittiren diğer Türk

⁹⁴ Kaşgarlı Mahmut, **D.L.T.**, cilt.1, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985 S.30

⁹⁵ Constantine Porphyrogenitus s.167.

⁹⁶ Ostrogorsky, ss. 244-245.

boyplarının da varlığı olduğu düşünölebilir. Sonuç olarak Peçenekler, X. Asırdan itibaren Güneye yani Tuna havzalarına akınlar yapmışlardır.

Peçenekler, 1030 senesinde Araplara karşı harekete geçen Bizans ordusunda mevcut bulunmuşlardır.⁹⁷ 1033'den başlayarak üç sene boyunca düzenli akınlar yaparak Balkan coğrafyasında ağır tahripler gerçekleştirmişlerdir. 1048 senesinde Bizans, Peçeneklerin liderlik savaşında taraf olarak bir Peçenek lideri olan Tirah'a karşı diğeri bir Peçenek lideri olan Kegen'i destekleyerek Peçeneklerin siyasi birliğini bölmeye çalışmıştı. Kegen tanassur edip, Bizans desteğini alınca Tirah'ın Peçeneklerine saldırmış ve bu büyük bir savaşın fitilini ateşlemişti.⁹⁸

Tirah, bütün gücüyle Trakya'ya hücum etse de Bizans ve Kegen'in kuvvetleri Tirah'a ağır zayıat verdimiştir. Kegen esirleri öldürmek istese de Bizans bunu reddederek onları asker hizmetinde kullanmayı ya da onları çiftçi olarak iskân ederek vergi geliri kazanmayı daha uygun görmüştür.⁹⁹ Bizans'ın karşılaştığı tehditler göz önüne alındığında Peçeneklerin Bizans için müstakil bir askeri unsur olarak kullanılmak istediğı anlaşılr. Nitekim Selçuklular üzerine gönderilmek için Anadolu'ya hareket eden Peçenekler isyan ederek Balkanlara geri dönmüş ve iskân edilmiş olan Peçenekler de isyancı gruba katılmıştır.¹⁰⁰

Bizans, Peçenekler arasında denge politikası yürötmeye çalışarak Kegen'e komplo kuran suikastçılarını affedince Kegen'in Peçenekleri Bizans'a isyan etmişti. Bizans antlaşma yapmak için esir olan Tirah ile sulh için arabuluculuk yemini alsa da Tirah kurtulunca yemininden cayarak karşı saldırı planlarına başlamıştı.

1049 senesinde Bizans büyüyen Peçenek meselesine karşı büyük bir ordu kurarak Peçeneklerin üzerine yolladı ancak ağır bir mağlubiyet yaşadı. Peçenekler müteakip senede Trakya'da yağma faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. 1050 senesinde Bizans İmparatorluğu Peçenekler üzerine yeniden bir ordu tesis ederek Peçeneklerin üzerine gönderip onları mağlup etmiştir. Tekrar organize olan Peçenekleri ise bir gece baskınında kılıçtan geçirmiştir.¹⁰¹

⁹⁷ İbn al-Adim, *Zubdat el-Haleb min Tarih Haleb*, ed. Sami el-Dahhan'dan aktaran Işık Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, TTK, Ankara, 2020, s.38.

⁹⁸ Mualla Uydu Yücel, "Peçenekler", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, ss.456-457.

⁹⁹ Mualla Uydu Yücel, "Peçenekler", s.458.

¹⁰⁰ Yücel, "Peçenekler" s.460.

¹⁰¹ Yücel, "Peçenekler", ss. 461-464.

1053 senesinde Peçenekler, kendilerine gönderilen Bizans ordusunu mağlup etmişlerdir. Bu mağlubiyet sonucunda Bizans, Peçeneklere ücret ödeme karşılığı ile otuz yıllık bir sulh yapmıştır.¹⁰² Bu süreçte Bizans, balkanlardaki hakimiyetini sağlamlaştırmıştı. 1067 senesinde Romanos Diogenes, Peçeneklerin üzerine sefere çıkarak onları mağlup etmiş, Peçeneklerin bir cüz'ünden asker devşirmişti. Diogenes'in, Selçuklular üzerine yaptığı seferde Peçenekler de mevcut bulunmuşlar ancak 1071'te Malazgirt ovasındaki savaşta aralarından taraf değiştirenler olmuştu. Yine de Malazgirt mağlubiyeti ile Peçeneklerin Bizans ordusundaki varlığının son bulunduğunu düşünülmemelidir.

Malazgirt'ten sonra Bizans yönetimi afallayarak bir takım isyanları tecrübe etti ve Peçenekler bu isyanların bir unsuru oldu. Özellikle Peçeneklerin, 1078 senesinde heretik olarak görülen Pavlikanlar ile ittifakı bilinmektedir. Pavlikan – Peçenek ittifakı Bizans'ın askeri müdahalesi ile sekteye uğratılmıştır. 1086 senesinde de Bizans – Pavlikan çatışmasında Peçenekler ile Pavlikanların bir ittifakı söz konusudur. İki defa sefer yapan Bizans ordusu 1086 senesinde Peçenekleri mağlup edebilmiştir.¹⁰³ 1087'de Macarlar ile ittifak yapan Peçenekler yine mağlup edilmişlerdir. Aynı yıl İmparator Aleksios Komnenos, Peçenekler üzerine büyük bir sefere çıkmış ancak Kuman – Kıpçakların yardımı ile pekişen Peçeneklere karşı başarısız olmuştur. Peçenekler ve Kuman – Kıpçaklar ganimet paylaşımı ile çatışma yaşayınca Peçenekler, Kuman – Kıpçaklar tarafından mağlup edilmişlerdir.¹⁰⁴

1088 ve 1090 yılları arasında Bizans, Peçeneklere karşı defalarca sefer gerçekleştirip sadece bir seferde başarı sağlayabilmiştir. Bizans İmparatorluğu, 1091 senesinde Lebunium Muharebesinde Kuman – Kıpçakların yardımı ile Peçeneklerin üzerine sefere çıkarak kalıcı bir çözüm sağlayabilmiştir¹⁰⁵. Lakin, kalıcı çözüm Peçeneklerin büyük bir katliama uğratılması demekti, öyle de oldu. 1091 tarihinden sonra Peçenekler bir daha asla başat bir güç teşkil edemediler. Kalan Peçenekler Tuna'nın Kuzeyine çekildi. 1121 senesinde Balkanlarda Peçenek akınları olmuş ancak

¹⁰² Nimet Kurat, **Peçenek**, s.147.

¹⁰³ Kurat, **Peçenek**, s.169.

¹⁰⁴ Anna Komnena, **Alexiad**, çev. Bilge Umar, İnkilap Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 224.

¹⁰⁵ Lebunium Muharebesinden sonra Peçenekler, Bizans İmparatorluğuna bir daha saldırı gerçekleştirmemişlerdir. Kanlı geçen muharebede öldürülen çok sayıda Peçeneğin yanı sıra, kadınlar ve çocuklar dahil olmak üzere esir edilen Peçenekler büyük bir kıyıma uğramışlardır. Anna Komnena

Bizans İmparatorluğu galibiyet sağlayamamıştır. Bir kısım Peçeneklerin Bizans içerisinde iskân edildikleri ve askerlik hizmeti verdikleri bilinmektedir. XII. Yüzyıldan itibaren Peçeneklerden, Kuman – Kıpçaklar ve Bulgarlar arasında asimile olanlar olmuştur.

1.5. KUMAN – KIPÇAKLAR

Kuzey Türklerinin bir şubesi olan Kuman – Kıpçaklar, Bizans'ın yıkılış dönemlerine kadar Bizans içerisinde varlık göstermişlerdir. Kıpçak sözcüğü çürük ağaç kabuğu anlamına gelirken, bu Türk şubesine farklı isimler de verilmiştir; Romalılar Kuman- Cuman¹⁰⁶, Ruslar Polovtsi¹⁰⁷, Çinliler Qicha veya Kin 'cha, İslam dünyası ise Kıpçak olarak adlandırmıştır.¹⁰⁸ Kuman-Kıpçaklar XI. Yüzyılda Türkistan'dan göç hareketini başlatarak Karadeniz'in Kuzeyine hareket etmişlerdir. Bu göç hareketi Türkistan coğrafyasından IV. Yüzyılda Hunlar ile başlatan Türk hareketinin sonucusudur. Karadeniz'in Kuzeyine gelen Kumanlar bu coğrafyaya Deşt-i Kıpçak¹⁰⁹ isminin verilmesine neden olmuşlardır. Bulundukları coğrafyadan dolayı bölgedeki bütün milletler ile etkileşimlere girmişlerse de tarihsel açıdan Slavlarla olan ilişkileri çok yönlü ve derinlikli olmuştur.

Bizans ile Kumanların ilişkilerinin başlaması VII. Mihail Dukas döneminde 1078 tarihine atfedilir.¹¹⁰ Ardından Peçenek bölümünde bahsedildiği gibi Bizanslara karşı Peçeneklerin zafer kazanmalarında etkili olsalar da Peçenekler ile ganimet paylaşımı yüzünden savaşa tutuşmuşlardır. Daha sonrasında Peçeneklerin ağır yenilgi aldığı meydan savaşı olan Lebunium muharebesinde Peçeneklere karşı Bizans ordusunda hazır bulunmuşlardır. Kuman-Kıpçakların, Bizans ile ilişkileri onlara karşı savaşmak yahut onlarla beraber savaşmak ikileminde gerçekleşmiştir.

1094 senesinde Kuman-Kıpçaklar Bizans devletinin iç meselelerine dahil oldular. İmparatorluk iddiasında bulunan ve kendisini Romanos Diogenesin oğlu

¹⁰⁶ Kuman sözcüğünün Türk lehçelerinde sarı anlamına geldiği belirtilmektedir. Komnena, ss. 252-256.

¹⁰⁷ Sarı anlamına gelmektedir.

¹⁰⁸ Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar(Kıpçaklar)", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, (Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar), Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.499.

¹⁰⁹ Kıpçak Bozkır.

¹¹⁰ Yücel, **Kuman**... s.512.

olarak tanıtan ancak muhtemelen bir sahtekâr¹¹¹ olan Leo¹¹² tarafından ikna edilerek Aleksios Komnenos'a karşı harekate geçtiler. Edirne mevkiinde Bizans ve Kuman birlikleri ağır çatışmalar yaşadılar. Bizans bu olayda galip geldi. Leo ise kör edildi. Kumanlar ise 7 bin asker kaybettiler ve 3 bin Kuman esir edildi.¹¹³ Giden Kumanların geri dönmesi ihtimali üzerine Aleksios Komnenos ordusunu hazır etti, beklediği gibi de oldu ve Kumanlar geri dönünce onları tuzağa düşürerek tekrar galip geldi. 1094 ve 1097 seneleri arasında da Bizans ve Kumanlar çatışmaya girmişlerdir. 1114 senesinde Kumanlar, Balkanlarda tekrar hücum gerçekleştirdiler ancak İmparator Aleksios Komnenos onları yine durdurdu.

XII. yüzyıldan itibaren Kuman-Kıpçaklar ile Bizans'ın ilişkileri farklı bir paradigmada ilerlemeye başladı. İoannes Kinnamos'un aktardıklarına göre Kumanların Bizans için paralı askerlik işi yaptıkları görülmektedir.¹¹⁴ Kimi Kumanların da Bizans'ın sınırlarını korumak için pronoia sistemine dahil edildikleri ayrıca İmparatorluğun askeri sistemine entegre edilerek uzun mesafeli seferlerde katıldıkları¹¹⁵, II. Haçlı seferi ve 1176'da gerçekleşen Miryokefalon Muharebesinde bulundukları da aktarılmaktadır.¹¹⁶ Diğer bir taraftan Kumanlar 1148 senesinde Tuna'yı geçerek önemli bir noktayı ele geçirmişlerdir sefer hazırlığında olan İmparator Manuel Komnenos, Kumanların üzerine yürümek için gemi desteği beklemişti, ancak Kumanların ganimet ele geçirdiğini duyunca harekete geçti. Gemi olmadığı için sandalları birbirlerine bağlayarak nehri geçtiğinde Kumanların gitmiş olduklarını gördü.¹¹⁷ İmparator devam ederek kendisi için savaşan Kumlardan Giphardos'u komutan tayin etti. Nihayetinde Bizanslılar Kumanlar ile karşı karşıya geldiler ve savaşı kazandılar.¹¹⁸ 1185'de Kumanlar, Bulgarlar ve Ulahlar tek bir ortak düşman

¹¹¹ Komnena, s.289.

¹¹² Bu şahsın bir sahtekâr olduğu konusunda tartışma olmasa da Anna onu Leo Diogenes olarak zikretmiştir lakin literatürde onun sahte Konstantin Diogenes olduğu da geçmektedir.

¹¹³ Komnena, s.299.

¹¹⁴ Kinnamos, **Deeds of John and Manuel Comnenus** çev. Charles M. Brand, Columbia University Press, Newyork, 1976, s.192.

¹¹⁵ Vasary, ss. 125-128. İktisadi/askeri bağlamda özellikle XI. yüzyıldan sonra mali sıkıntılar yaşayan Bizans İmparatorluğunun bazı üretim alanlarından elde ettiği vergi gelirini kişilere yahut şahıslara bırakma işlemiydi.

¹¹⁶ Asım Korkmaz, **Kuman Kıpçaklar Orta Çağ Doğu Avrupası'nın Güçlü Cengaverleri**, Ötüken, İstanbul, 2019, s.95.

¹¹⁷ Kinnamos, s.74.

¹¹⁸ Kinnamos, s.75.

olan Bizans karşısında birleşmişlerdi. Bu ittifak öylesine etkili olmuştur ki etnolojik açıdan Bulgar– Ulah ve Kuman devleti tanımlamasını edindi.¹¹⁹

İkinci Bulgar Devletinin hanedanı olarak bilinen Asen hanedanının Kuman olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.¹²⁰ Bizans İmparatorluğu bu ittifakın saldırılarına maruz kaldığı gibi, Kumanlar Bizans'ın kendi iç çatışmalarında da taraf olmuşlardır ve bunun yanında tüm Ulah – Bizans çatışmasında hazır bulundukları da düşünülebilir.¹²¹ Saldırıya ve talana en çok maruz kalan bölge ise Trakya bölgesidir. IV. Haçlı Seferi ile Bizans devletinin varlığı son bulmuştu ve mülkünde Latin İmparatorluğu vardı. Direnen Rumlar, Kumanlardan yardım istediler ve istekleri olumlu karşılandı. 14 Nisan 1205'de gerçekleşen Hadrianopolis¹²² Muharebesinde Latinler ağır bir yenilgi aldı ki bu zafer sayesinde Bizans'ın bakiyesi İznik İmparatorluğu var olabilmıştır.¹²³

Diğer bir taraftan XIII. yüzyıl büyük Moğol istilasına şahitlik etmekteydi. Deşt-i Kıpçak bölgesi de bu istiladan nasibini almıştı ve Kuman grupları Güney boyunca ilerleyerek Trakya'yı talan etmişlerdi. İznik İmparatoru III. İoannis Dukas Vatatzes'in sayıları 10 bin kadar olan ve ilk gelen Kuman kafilesini¹²⁴ İmparatorluk hizmetine alarak onları Anadolu içlerinde iskân etti; bu yerlere örnek olarak Trakya, Makedonya, Frigya ve Menderes havzaları ayrıca Bitinya¹²⁵ boyu sayılabilir.¹²⁶ Kumanlar, Bizans İmparatorluğu için çok sayıda sefere katılmışlardır.

Bu iskân siyaseti neticesinde Bizans devletinin yüzyıllardır mücadele etmekte olduğu Türk göçebe süvari unsuruna bir çözüm arandı. Kumanlar XIII. Yüzyıldan İmparatorluğun çöküşüne kadar Bizans askeriyesinde önemli bir unsur teşkil ettiler ve Bizans toplumunun bir parçası oldular. Bu bağlamda, entegrasyonu göstermek amacıyla Bizanslı bir Hristiyan kuman olan ve ismi sıçan anlamına gelen Syrgiannes'ten bahsetmek gerekir. 1315 senesinde Makedonya valisi olan Syrgiannes ayaklanmaya katılmış ve hapse atılmış ancak sonradan Trakya valisi olarak

¹¹⁹ Istvan Vasary, **Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler(1185-1364)**, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012,s. 35.

¹²⁰ Vasary s. 46.

¹²¹ Vasary s.59.

¹²² Edirne şehrinin tarihsel isimlendirmesidir.

¹²³ Vasary, s. 65.

¹²⁴ Vasary, s. 79.

¹²⁵ Kocaeli, Sakarya, Bolu, İstanbulun Anadolu yakası ve Bilecik ve Bursa illerinin daha çok kuzey bölümlerini içine alan tarihi bölge.

¹²⁶ Korkmaz, s.98.

gönderilmişti. İmparatorluk siyasetinde komploların sıkça içinde bulunan Syrgiannes 1334 senesinde öldürüldü.¹²⁷ Tarihsel anlatılarda iskân politikası Bizans topraklarında Türkleştirme yapıldığı sebebiyle eleştiri almışsa da İmparator ve varisleri tarafından övülmüştür.¹²⁸ Ancak modern çalışmalarda Kuman iskân politikasının başarılı olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır.

1.6. UZLAR

Bir Oğuz grubu olan Uzlar, Talas yakınlarında yaşamaktalardı. Karlukların ve Kimeklerin Uzları batıya doğru ittiirdiği bilinmektedir, Uzlar da Peçenekleri ittirerek Ural boylarına kadar ilerlemişlerdir. Bu hadiseler için tam tarih verilmesi zordur.¹²⁹ Ayrıca Uzlar ve Peçenekler arasında bitmeyecek olan düşmanlık da bu göç hareketi zamanında başlamıştır. Uzların bu göç hareketinin ilk durağı Volga nehri olmuştur. Uzlar, Bizans dolaylarına yaklaşıana kadar Peçenek, Hazar, Slav ve Müslümanlar ile etkileşim halinde olmuşlardır. Kuman – Kıpçakların ittirmesiyle, Uzlar Karadeniz'in Kuzeyinden güneye doğru devam etmişlerdir. 1064 senesinde Uzların Balkanlara girerek Bulgar ülkesi, Trakya ve Yunanistan bölgelerinde yağma faaliyetleri yürüttükleri ve bu bölgeleri ağır şekilde tahrip ettikleri bilinmektedir.¹³⁰ Bu yağma faaliyeti sırasında Bizans İmparatorluğu zor duruma düşmüştü. Uzlar hastalık sebebiyle Tuna nehrinin kuzeyine geri çekilse de Bazı Uzların iskân edilerek İmparatorluk hizmetine girdikleri bilinmektedir.¹³¹ Macar topraklarına akın yapsalar da başarısız olmuşlardır. İmparatorluk hizmetine giren Uzlar, genellikle soydaşları Peçenekler ile ilişkilendirildiler ve kendilerine Bizans'ta İskit adı verildi.¹³²

Uzlar, İmparatorluk coğrafyasına ikinci göç hareketini Moğol istilasından sonra yaşamışlardır. Kitleler halinde Karadeniz'in kuzeyinden güneye doğru hareket eden Uzlar günümüz Bulgaristan sınırları içerisinde iskân edilmişlerdir. Uzların

¹²⁷ Vasary,ss.130 – 132.

¹²⁸ Yusuf Ayönü, "Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına Karşı Bizans İmparatorluğu'nun Kuman-Alan Topluluklarını Balkanlardan Anadolu'ya Nakletmesi" **Belleten**, Sayı:276, Cilt:76, 2012 s.408

¹²⁹ Kurat,"IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki..."s.37.

¹³⁰ Ostrogorsky s,317.

¹³¹ Kurat,"IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki..."ss.66-67.

¹³² Mualla Uydu Yücel, "Uzlar", **Doğu Avrupa Türk...**s.497

Hristiyan oldukları bilinmektedir ve bugün yaşıyan Gagavuzların Uzlar ile ilişkili oluşu düşünülmektedir.¹³³ Ancak bu konu kesin olmayıp tezler ve görüşler çeşitlilik arz eder.

¹³³ Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...**ss. 65-66.

İKİNCİ BÖLÜM

KUZEY TÜRKLERİNİN BİZANS ANADOLUSUNA GELİŞLERİ

2.1. KUZEY TÜRKLERİNİN ANADOLU'YA AKINLARI

Kuzey Türklerinin Anadolu'ya gerçekleştirdikleri ilk akınlar Hunların Batıya doğru yürüttükleri göç hareketini takip eden süreçte yaşanmıştır. Öncelikle Hunlar 374 senesinde İtil boylarında belirdiler. Bu noktada Hunların iki koldan akınlara başladıkları bilinmektedir. Bir kol Gothların üzerine yürürken diğer taraftan 395'de Hunlar büyük kitleler ile İtil nehrini geçerek Kafkaslardan güneye doğru Anadolu ve İran coğrafyasına hareket etmeye başladılar. Hunların hem doğudan hem de Batıdan Bizans topraklarına ilerlediği bilinmektedir.

Anadolu'ya yapılan akınların kaynağı Hunların yaşadıkları büyük bir kıtlıktı.¹³⁴ Hunların, Güney'e; Anadolu'ya ve İran coğrafyasına gerçekleştirdikleri akınların başında Basıç (Basık) ve Kursiç (Kursik) bulunmaktaydı.¹³⁵ Hun kitlelerinin Anadolu akınları Erzurum'dan geçerek Karasu ve Fırat nehri rotasını takip ederek Malatya civarlarına kadar ulaşmıştı. Urfa ve Antakya'yı kuşattılar ancak başarısız oldular, Çukurova bölgesinde ise başarılı akın faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir.¹³⁶ 398 senesinde Anadolu'da Hun akınları tekrar yaşanmıştır.¹³⁷ Edessa Piskoposu ve Kilise babalarından olan Aziz Efrem bu akın için şu ifadeleri kullanmıştır. Onlar Ye'cüc ve Me'cüc süvarileridir. Atları ile fırtına gibi uçarlar. Onlara hiç kimse karşı koyamaz.¹³⁸ Hunların, Anadolu'da gerçekleştirdikleri akınlar, erken dönem Hristiyan teolojisinde kalıcı yer bırakmıştır. Modern çalışmalar, Yecüc – Mecüc kavramının Hunlar için kullanılmasında Hunların bu seferlerinin etkili olduğunu göstermektedir.¹³⁹

Hunlardan sonra Anadolu topraklarında yaşanan Türk akınlarının ikinci kısmında Avarlar vardır. Anadolu'da gerçekleştirdikleri en büyük harekât ise

¹³⁴ Maenchen-Helfen, s.52.

¹³⁵ Maenchen-Helfen, s.52.

¹³⁶ Abdullah Kaya, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme" **Ekev Akademi Dergisi**, Sayı: 59, s.214.

¹³⁷ Kaya, s. 214.

¹³⁸ Süryani Mar-Yeşua **Vakainame** çev. Mualla Yanmaz, , Diyarbakır Tanıtma Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1958, s.65.

¹³⁹ E.J. Van Donzel ve A.B. Schmidt, **Gog and Magog in Early Eastern Christian and Islamic Sources**, Brill, Lieden, 2010.

kuşkusuz Bizans İmparatorluğunun başkenti olan Konstantinopolis'i kuşatmış olmalarıydı. Persler ile ortak yapılan bu kuşatmada Avarların, Persler tarafından kandırıldığı gibi savlar öne sürülmektedir, ancak Avarların geldikleri Bizans topraklarında yani başkent ve Balkan coğrafyasında hakimiyet alanı sağlayarak güç kazanmayı istedikleri bilinmektedir bu sebeple Avarların Persler tarafından kandırılarak savaşa dahil olmaları savları makul görünmemektedir.¹⁴⁰ Ayrıca şunu da söylemek gerekir ki Persler ve Avarların nasıl iletişime geçtikleri ve ortak hareket ettikleri konusunda bilgimiz yoktur, kaynaklarda böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Elde olan veriler bir ittifakın bulunduğuna dairdir.¹⁴¹

Bizans İmparatorluğu, Persler ile olan mücadelesini daha rahat sürdürebilmek için Avarlar ile çeşitli antlaşmalar yapmış çok sayıda hediye göndermişti. Bu durumun bir sonucu olarak İmparator Herakleios'un Perslere karşı başarılı saldırıları olmuştu. Perslerin ise Bizans İmparatorluğuna karşı saldırısı geçmeden gelmişti. Perslerin kralı Hüsrev, 50 bin kişilik bir ordu oluşturup komutan olarak Şahvaraz'ı atadıktan sonra Persler Anadolu'da sefere başlayarak İstanbul yakınlarına kadar ilerlemişti. Başkent yakınlarına Avarlar'dan önce gelen Persler müttefiklerini beklemeye koyulmuşlardı.

Avarlar, 26 Haziran 626 tarihinde, başkent yakınlarında göründüler ayrıca Avar birliklerinin sayısının 30 bin kadar olduğu düşünülmektedir.¹⁴² Nihayetinde Avarlar, Galata civarından Bizans kuvvetlerine saldırıya başlamışlar ve Bizans kuvvetlerini gafil avlayarak Bizans kuvvetleri Avarlar tarafından öldürülmüşler ve esir edilmişlerdir. 8 Temmuz'da Avarlar Propontis¹⁴³ bölgesinde keşif hareketine çıkmışlardır. 31 Temmuz'a kadar Avarlar baskınlar ile Bizans kuvvetlerine zarar vermişlerdi ancak asıl kuşatma 31 Temmuz'da gerçekleşmiştir.¹⁴⁴ Kuşatma altına alınan Başkent'in surları mancınıklarla dövülmüş, kapıları ile koçbaşları ile zayıflatılmıştı. ¹⁴⁵ Kuşatmanın son günü olan 7 Ağustos'a kadar Bizans ve Avarlar arasında şiddetli çatışmalar ve diplomatik ilişkiler devam etmiştir. Kuşatmanın belirleyici unsuru Bizans deniz gücü olmuştur. Bizans denizcileri, Avarların

¹⁴⁰ İsmail Mangaltepe, "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhasarası".**Karadeniz Araştırmaları**, Sayı:10, 2006, s.6.

¹⁴¹ Mangaltepe, **Avar Tarihinin...** s.8.

¹⁴² Mangaltepe, **Avar Tarihinin...** s.9.

¹⁴³ Marmara Denizi.

¹⁴⁴ İsmail Mangaltepe, **Avar Tarihinin...**ss. 12-14.

¹⁴⁵ Mangaltepe, **Avar Tarihinin...** s.13.

yardımcıları olan Slav kayıklarını ok yağmuruna tutarak çok ağır bir yenilgi yaşatmışlardır. Bu olay üzerine Avarların yardımcı kuvvetleri kaçmaya başlamışlardı ve bu durum üzerine Avarlar kuşatması sonlandırmışlardır.

Hazar Türkleri, Anadolu coğrafyasının Doğusunda, Hazar Denizi civarında bulunmasına rağmen bölgede çok etkin bir güç olmuştur. Bizans ve Abbasiler ile çeşitli alanlarla çatışmalara giren Hazar Türkleri'nin Anadolu'ya gerçekleştirdikleri akınların temelinde Araplar ile olan çatışmaların yattığı görülmektedir. Bizans İmparatorluğu ile aralarında genellikle sakin politikalar olsa da belirli bir dönemde Bizans İmparatorluğunun arazisine akınlar düzenledikleri ve özellikle Kafkasya'nın bu akınlardan etkilendiği bilinmektedir, bu özellikle II. Justinianos'un döneminde gerçekleşmişti.

Anadolu coğrafyasının Hazarların akınlarına uğradığı tarihler daha çok 721 ve 730 seneleri arasında gerçekleşen olaylardır. Yezid bin Abdülmelik'in Sübeyt en-nehri'yi vali olarak atadıktan sonra Anadolu'nun doğusunda, Hazar Türklerine saldırarak büyük bir savaşı tetiklemişti. Merc-i hicare ya da Merc'ül hicare olarak bilinen mevkide büyük bir savaş yaşandı ve Hazarlar bu savaştan büyük bir ganimet elde ederek galip çıktılar. Mağlup olan Sübeyt en-nehri ise Şam bölgesine dönmek zorunda kalmıştır. Halife Yezid bin Abdülmelik'in azarlamasına karşılık şöyle dediği rivayet edilir. “Ey Müminlerin emiri! Bunlarda bizim kabahatimiz yok. Düşmanla karşılaşmaktan korkup çekinmedik. Süvariler ve yayalar savaşa tutuştular. Kılıcım ve mızrağım kırılıncaya kadar savaştım. Ancak Allah dilediğini yapar”¹⁴⁶ bu savaştan sonra bölgede güç kaybeden Emevilerin boşluğunu doldurmak için Hazar Türkleri bu bölgede güç kazanmaya odaklanmışlardı, bu durum üzerine Ebû Ukbe Cerrâh b. Abdillâh el-Hakemî bölgeye vali olarak atanmış ve Hazarlara karşı bir zafer kazanmıştır. 730 yılında Hazarlar karşı saldırıya geçerek Cerrahı ağır bir yenilgiye uğratmıştır.¹⁴⁷

Peçeneklerin Anadolu'daki akınlarının etkisinin görece daha düşük olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi Peçeneklerin Balkanlarda çok etkin akın faaliyetleri yürütmek zorunda olmaları ve Anadolu coğrafyasına geçmek için Boğazları kullanmaya muhtaç olmalarıydı. Peçeneklerin Anadolu'daki akın

¹⁴⁶ İbnü'l Esir, c:5, s. 95 'den aktaran, Oktay Bozan , “Emeviler Döneminde Müslüman – Hazar İlişkileri”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:11, 2014, s.111

¹⁴⁷ Bozan, s. 114.

faaliyetlerine odaklanıldığında 1050 senesinde Edirne'yi kuşatması ve 1080'da İzmir ve 1088'de Çorlu'da etkinlik yürüttükleri görülmektedir. Ayrıca Peçeneklerin Çaka Bey ile olan ilişkileri de Peçeneklerin Anadolu'daki akınları başlığı altında ele alınabilir.

1049 senesinde Peçenekler Trakya bölgesinde yağma faaliyetleri yürütmüşlerdi. Bizans İmparatorluğu ise Peçeneklere karşı büyük bir ordu teşekkül etmişti ve bu ordunun içinde Anadolu'dan getirilen askerler de vardı, böylesine büyük bir ordunun oluşturulmasında Bizans İmparatorluğunun Trakya'nın batısında kalan bölgeleri; Başkent ve Anadolu'yu Peçeneklerin akınlarından koruma amacı taşıdığı düşünülmektedir.¹⁴⁸ 1050 senesinde gerçekleşen Edirne Kuşatması, Peçeneklerin başbuğu Sultus (Sulçeye) vurulması ve Peçeneklerin kuşatmayı kaldırması ile sonuçlanmıştır. ¹⁴⁹ Peçenekler 1078 senesinde de Edirne'yi kuşatmışlardı ancak bu kuşatma Nikiforos Briennios'un Peçeneklere hediyeler vererek durdurması ile kaldırılmıştı. Aynı sene içerisinde Peçeneklerin başkent yakınlarına kadar yaklaştıkları bilinmektedir. ¹⁵⁰ Peçeneklerin, Çaka Bey ile ittifak kurdukları bilinmektedir ancak Peçeneklerin, Kuman – Kıpçaklar aracılığı ile Bizans tarafından ağır bir yenilgiye uğratılması bu ittifakın kısa sürmesine yol açmıştı.

Anadolu'da çalışmamızın kapsamı altındaki son Türk akınlarına Kuman – Kıpçaklar oluşturmaktadır. Kuman Kıpçakların Anadolu'daki faaliyetleri hem daha geç dönemlerde görülmekte hem de Doğu – Batı eksenli geliştiği için parçalı durmaktadır ve Kuman-Kıpçakların Anadolu'daki faaliyetlerinde müstakil akınlardan daha çok başka devletlerin yönlendirmeleri olduğu görülmektedir bununla beraber Kuman – Kıpçaklar genellikle Tuna boylarında varlık gösterdikleri ve akınlarını güneye doğru gerçekleştirdikleri için Anadolu akınları için söylenebilecek veri az olmaktadır.

Kuman – Kıpçaklar Romanos Diogenes'in sahte oğlunun isyanında, sahte Diogenes'i desteklemek amacıyla Edirne'yi kuşatmışlardı. Ayrıca Kuman-Kıpçaklar, Gürcü kralının askerleri olarak 1124 senesinin Mayıs ayından itibaren Kafkaslardan güneye doğru büyük bir akın gerçekleştirdiler, 1124 senesinin yaz mevsiminde Islahatçı David askerleri olarak Selçuklu topraklarına saldırmışlardır. Kafkasya'dan

¹⁴⁸ Kurat, **Peçenek...**, s.143.

¹⁴⁹ Kurat, **Peçenek...**, s. 144-145.

¹⁵⁰ Kurat, **Peçenek...**, s. 263.

güneye doğru hareket ederek Erzurum bölgesinde Oltu ve İspir civarlarına kadar ilerleyerek çokça esir ve ganimet elde etmişlerdi. Dahası Kuman-Kıpçaklar Anadolu’da akın faaliyetleri gerçekleştirdikleri alanlarda yerleşmeye başlamışlardır.

151

2.2. BİZANS’IN MÜTTEFİK OLARAK ANADOLU’YA YERLEŞTİRDİĞİ TÜRKLER

Peçeneklerin, müttefik olarak Bizans topraklarına yerleştirilmesi 1048/49 senelerinde yaşanan Peçenek iç çatışmasını takiben yaşanmıştır. Peçeneklerin içerisinde ön plana çok iki isim olarak Kegen ve Turak’ın mücadelesinde, Turak, Kegen’i kıskanarak ona açıktan düşmanlık etmeye başlama ve Kegen’in mücadelede başarı gösteremeyerek 20 bin kadar Peçenek ile Bizans İmparatorluğuna iltica edip Bizans İmparatorunun tarafına geçmek istediğini belirtmiştir¹⁵² Kegen’e üç adet kale ve birçok arazi tesis edilmişti. Bu akınlardan bir tanesinin sonucunda çokça esir ele geçirilmişti ancak Kegen ile Bizanslılar arasında bu esirlerin vahametinin ne olacağı arasında anlaşmazlık çıktı. Kegen hepsinin öldürülmesini istese de Bizanslıların isteği gerçekleşmişti.¹⁵³ Bulgaristan valisi elindeki Peçenekleri Sofya, Niş ve Ovchopol mevkilerine yerleştirdi ve önlem olarak silahsızlandırdı.¹⁵⁴ Kegen’in vaftiz olup Bizans saflarına katılarak Turak’ın Peçeneklerine akınlar düzenlemişti. 1064 senesinde ise Uzların Bizans tarafından Makedonya çevresinde iskân edildikleri görülür.¹⁵⁵

Bizans İmparatorluğu tarafından iskân edilen en ciddi müttefik Türk kitlesi Kuman – Kıpçaklardır. Kuman – Kıpçaklar, Moğolların XIII. Yüzyılda başlattıkları akınlardan uzaklaşarak pek çok Kuzey Türk şubesi gibi Karadeniz’in Kuzeyinden geçerek Balkanlara ulaşmışlardı ve Balkanlara vardıklarında bölgede akınlar yaparak

¹⁵¹ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür Ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar; İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII-M.S. VI.yy) Ve Son-Kıpçaklar(1118,1195) İle Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükumeti (1267-1578)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992,s.119.

¹⁵² Kurat, *Peçenek...*, s.131.

¹⁵³ George Cednerus, *Historiarum Compendium*, cilt:2 , ed. Immanuel Bekker, 1839

¹⁵⁴ Cednerus, ss. 586-587.

¹⁵⁵ Kurat, *Peçenek...*, s.132 .

ekonomik ve sosyal problemlere sebep olmuşlardı. Kuman – Kıpçakların, Moğollar’dan uzaklaşarak Balkanlara gelişini Akropolites şöyle ifade etmektedir.

Yine o sıralarda İskit ırkı, onları istila eden Tatarların kılıcından kaçan herkes, deri çantalarla Tunayı geçtiler ve çocukları ve eşleriyle birlikte Haimos'u geçtiler ve Bulgarlar isteksiz olsa da Makedonya topraklarını işgal ettiler. Bazıları otlaklarını Hebros bölgesini ve oradaki ovaları yaptı. Makedonya'daki her şeyi yağmaladılar ve kısa sürede sakinlerin mallarını yağmaladılar ve atasözünden alıntı yapmak gerekirse bir "İskit çölü" yarattılar ve savaşta kolayca yenilen kaleleri aldılar.¹⁵⁶

Bu Kuman – Kıpçakların sayısının 10 bin kişiden daha az olmadığını ise Nikiforos Grigoras’dan öğrenmekteyiz, Grigoras verdiği 10 bin sayısına ailelerin de dahil olduğunu düşünebiliriz çünkü Grigoras bize bir öncesinde kaleme aldığı cümlesinde kadınların ve çocukların Tuna nehrini geçtiğini ifade edip bu sayıyı vermiştir.¹⁵⁷ Ancak bu kesinlik ifade etmemektedir çünkü Tuna’yı geçenler mi yoksa İmparatorluk içerisine yerleştirilenler mi kesin olmadığı gibi, Grigoras sadece erkeklerin sayısını vermiş de olabilir o halde 10 bin sayısı en düşük ihtimalde 30 bin kişi edecektir. Kuman- Moğol istilasını sebebiyle göç başlatan Kuman – Kıpçaklar yurt aramaktaydılar.

Nihayetinde Ioannes Vatatzes, Kuman – Kıpçakları ülkesine dahil etmişti lakin getirilen bu Türklerin Hristiyanlaştırılma süreci başlatılırken¹⁵⁸ bu Hristiyanlaştırma süreci Kuman- Kıpçaklar stratiotes olarak – savaşçı yapılarını korumaya da çalışarak¹⁵⁹ onlardan en yüksek verim alınmaya çalışılmıştır. Kültürel hayatta Hristiyanlaşma söz konusudur ancak bu durum İmparatorluk ordusundaki pek çok etnik grup için geçerliydi.¹⁶⁰ Ayrıca Bizans içerisindeki Kuman-Kıpçak asimilasyonunun ne kadar başarılı olduğu tartışmalı bir konudur, Bizans İmparatorluğu Hristiyan isimleri vermek gibi mekanizmalarla Hristiyanlığı empoze etmeye çalışsa da¹⁶¹ Kuman-Kıpçakların Helenleştirilmesi konusunda problemler

¹⁵⁶ George Akropolites **The History**, çev. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York, 2007. s.199

¹⁵⁷ Arslan Kılıç, **Nikiforos Grigoras’ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi Ve Değerlendirilmesi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir s.78.

¹⁵⁸ Rushtam Shukurov, **Byzantine Turks 1204-1261**, Brill, Lieden, 2016. s. 224.

¹⁵⁹ Vasary, s. 78.

¹⁶⁰ Mark C. Bartusis, **The Late Byzantine Army Arms and Society 1204-1453**, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 1992, s.197.

¹⁶¹ Shukurov, ss.224.

olduğu ve onların Bizans toplumu içinde azınlık olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır.¹⁶²

Kuman – Kıpçakların Menderes havzası ve Frigya’da iskân edildiklerini Grigoras’dan öğrenmekteyiz ayrıca Smyrna’da Kumanların görüldüğüne dair bilgiler bulunmaktadır. Menderes havzası ve Frigya, İmparatorluğun sınır boylarını oluşturmaktaydı. Kuman – Kıpçaklar sınır boylarında çiftçi – asker olarak bulunmuşlardı. İmparatorluğun Latinlerle ve Anadolu Selçuklularıyla mücadelesinde aktif görev almışlardı. Sırp Kralı II. Stephan Uros, Bizans İmparatoru II. Andronikos’a 2 bin Kuman savaşçısı göndermişti ancak bunlar Bizans tarafından önce Trakya’ya sonrasında Limni, Midilli ve Taşoz’a nakledildiler.¹⁶³

İoannes Vatatzes’in Kuman-Kıpçakları sınır boyuna yerleştirmesi Vatatzesin oğlu II. Theodoros Lazkaris ve pek çok Bizanslı tarihçi tarafından övgü ile ifade edilmektedir.¹⁶⁴ Theodoros Laskaris şöyle demiştir; “Kumanı batıdan ve batıdaki topraklardan uzaklaştırdıktan sonra, onun soyunu kullar olarak doğuya gönderdin ve onları Türklerin yerlerine yerleştirerek, batıya olan saldırılarını engellemeyi başardın”.¹⁶⁵ Kuman – Kıpçaklardan bir kısmının Opsikon temasına yerleştirildiğini belirten modern çalışmalar mevcuttur, Bizans İmparatorluğu için fevkalade stratejik bir mevki olarak Pylai yakınlarına iskan edilerek sınır boyunda, Bizans askeri teşkilatında akritai¹⁶⁶ olarak bilinen sınır savunma birlikleri olarak Kuman – Kıpçaklar varlık göstermekteydiler.¹⁶⁷

¹⁶² Shukurov, ss.252-254.

¹⁶³ Vasary, s.79.

¹⁶⁴ Vasary, s.79.

¹⁶⁵ Vasary, s.79.

¹⁶⁶ Akritai, Özellikle Bizans İmparatorluğunun doğudaki sınır boylarında varlık gösteren uç boyu savaşçılarıdır.

¹⁶⁷ Cihan Yalvar, “Anadolu’da Son Türk İskânı İznik İmparatorluğu’nda Kuman-Kıpçaklar: XII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Yalova Kazımiye (Yortan) İle Elmalık (Saruhanlı) Köylerindeki Varlıkları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt:127, Sayı: 250, ss. 14-19

2.3. BİZANS ORDUSUNDA ÜCRETLİ ASKER OLARAK KUZEY TÜRKLERİ

Bizans askeri yapısı ücretli asker kavramına yabancı olmayan bir yapıydı ancak ücretli askerlerin İmparatorluk için önem kazanması ve giderek artan ücretli asker ihtiyacı temelinde Thema sisteminin çöküşü ile ilgilendirilmektedir. Sosyo-ekonomik ve askeri bir sistem olan Thema sistemi özgünde strategos adı verilen komutanların yönetiminde bulunan ve tarımsal üretim faaliyetlerinde de belirleyici olan bir idarî sistemdi. Ücretli askerlerin önem kazanması ise Thema sisteminin yıllar içerisinde zayıflaması ile ilişkilidir. Bizans İmparatorluğunun yıllar içerisinde Batı'dan, Doğu'dan ve Güneyden artarak sıklaşan bir şekilde akınlara maruz kalmaktaydı ancak Thema sistemi XIV. Yüzyıla kadar devam edebilmişti. Kökenleri daha erken olmakla birlikte Pronoia sistemi erken dönemlerde şereflendirme amacıyla dağıtılan bir ihsan iken özellikle Malazgirt muharebesinden sonra finansal açıdan zor duruma düşen Bizans İmparatorluğunun, toprak yahut maden gibi üretim alanlarındaki vergi gelirini geçici bir süreliğine şahıslara bırakma sistemiydi. Pronoia ihsan edilenlerden asker sağlaması beklenmekteydi ve Kuzey Türklerinden de pronoia ihsan edilenler olmuştu.¹⁶⁸ Örneğin, Moglena bölgesinde Pronoia elde eden Kumanlar bulunmaktaydı. 1181 yılı İmparator II. Aleksios Komnenos, General Andronikos Vatatzes'e Kumanlar'a kullanma ve yararlanma hakkı ile pronoia ihsan edilmesi ile ilgili emirler göndermiştir lakin İmparator daha sonraları General Vatatzes'e bölgede bulunan Kuman yapılarının yıkılmasını emretmiştir.¹⁶⁹

Thema sisteminin zayıflayarak asker üretiminde problem yaşaması, özgün askeri düzenleri ile Bizans piyadelerine ağır zarar veren Türk akıncıları ve Bizans İmparatorluğunun ivedi asker ihtiyaçları gibi sebepler Bizans İmparatorluğunu Kuzey Türklerden ücretli asker edinme durumuna götürmüştür lakin Bizans askeri sistemi içerisinde bulunan Kuzey Türklerine müttefikler anlamına symmahoi ismi verildiği görülür.¹⁷⁰

Erken dönemlerden beri Kuzey Türklerinin Bizans askeri yapısı üzerinde büyük bir etkisi olmuştu. Bizans kendisine iltica eden Hunlar'dan ve Avarlardan

¹⁶⁸ Korkmaz, s.95.

¹⁶⁹ Mark C. Bartusis, **Land and Privilege in Byzantium**, Cambridge University Press, Cambridge, 2012 ss.50-57.

¹⁷⁰ Ian Heath, **Bizans Orduları 900-1461**, çev. Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014. s.37.

taktiksel ve teçhizat açısından etkilenmişti. Bizans süvarileri üzeniği Avarlar'dan öğrenip daha dengeli bir at sürme gerçekleştirirken aynı zamanda unuttukları sahte ricat savaş taktiklerini Kuzey Türklerinden öğrenmişlerdi.¹⁷¹ Görüldüğü üzere Kuzey Türkleri askerî anlamda Bizans ordusu üzerine yadsınamayacak bir etki bırakmıştı. İmparator Maurice Strategion isimli askeri taktik kitabında Avarları inceler ve onların savaş tarzlarının, Avarların sosyal yapılarıyla ilgili olduğunu gözlemlemektedir.¹⁷² Bir tarım İmparatorluğu olarak Bizans'ın, göçebe sisteminden ücretli askerlere başvurusu göçebe ve yerleşik hayat arasındaki farklardan dolayı Kuzey Türklerini ücretli asker olarak askeri sistemine dahil ettiğini düşünmek makul görünmektedir.

Bizans ordusu içinde ücretli asker olarak istihdam edilmiş Kuzey Türkleri'nin hepsi Balkanlar'da akınlar yaparak yağma faaliyetlerinde bulunmuş kitlelerdi. Peçeneklerin güçlerinin kırılmasında Kuman – Kıpçakların etkili olduğundan bahsedilmişti. Benzer bir şekilde aynı boylara mensup kitlelerin birbirine kırdırılması hadisesi Bizans ve Ogurların ilişkilerinde Kutrigurlar aktarımında incelenmişti.

Bu olayların tehditleri bir birbirine kırdırma amacı taşıdığı kadar, sosyo-ekonomik bir arka planı olduğu da düşünülmelidir. Kuzey Türklerinin Balkanlardaki akınları şüphesiz tarım faaliyetlerini ve ticareti zarara uğratarak ekonomik problemler doğurmaktaydı ve bunun yanı sıra akınlardan kaçan nüfus kitlelerinin iskân edilmeleri de Bizans sarayını krizlerle baş başa bıraktıkları düşünüldüğünde Kuzey Türklerinin, Bizans İmparatorluğu içerisinde ücretli asker olarak kullanılmalarının sosyo-ekonomik olarak Bizans İmparatorluğu için oldukça kazançlı bir hamle olduğu düşünebiliriz.

Genel olarak Türklerin Bizans askeri teşkilatındaki varlığı X. Yüzyıla kadar takip edilebilmektedir. Constantine Porphyrogenitus Bizans sarayında Fergana bölgesi ve Hazar ülkesinden gelen Türkler bulunduğunu belirtmektedir.¹⁷³

Bizans Ordusu içerisinde Peçeneklerin ücretli askerliğini Bizans ve Anadolu Selçukluların arasındaki rekabette görmekteyiz. 1030 senesinde Müslüman Araplara karşı Bizans ordusunda yer almışlardı.¹⁷⁴ 1049 senesinde İmparator IX. Konstantinos

¹⁷¹ Decker, s. 228.

¹⁷² Maurice, **Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy**, çev. George T. Dennis, Universty of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984 , s. 116.

¹⁷³ Constantine Porphyrogenitus, **De ceremoniis aulae Byzantinae Libri Duo**, ed. J. Reiske, Bonn, 1829.

¹⁷⁴ Psellos, s.38

Monomakos, Selçuklular üzerine yapacağı sefer için Peçeneklerden 15 bin asker istemişti.¹⁷⁵ Bu Peçenek askerlerinin başlarına başkentte bulunan Sülte, Setle, Karaman ve Kataleym'in geçtiği ve Peçeneklere kıyafetler, iyi silahlar ve atlar verildiği belirtilmektedir.¹⁷⁶ Bizans İmparatorluğu için Anadolu Selçuklularına karşı hazır edilen Peçenekler Üsküdar, Bulgurlu yakınlarında iç anlaşmazlığa düşmüşler ve Peçeneklerden bir kısmı yüzerek İstanbul boğazını geçerek, Balkanlara dönmüştü.¹⁷⁷ Peçeneklerin geri dönüşlerinde "Tüm Peçenekleri kurtarma" söylemi geçmekteydi.¹⁷⁸ Binlerce Peçenek askerinin atları ile beraber İstanbul boğazını geçti ifadesinin gerçekliği tartışılabilir ancak bu hareket daha öncesinde belirtilen Niş ve Sofya arasında iskân edilen Peçenekler arasında yerleşik hayata alışık olmadıkları sebebiyle isyana destek hareketi başlatmıştı.¹⁷⁹

1071 senesinde gerçekleştirilen Malazgirt savaşı ücretli Türk askerinin en ünlü savaşlarından bir tanesidir. Bizans İmparatorluğu tarafından ücretli asker olarak ittifak yapılan Peçeneklerin ve Uzların taraf değiştirerek Selçukluların destekledikleri bilinmektedir ancak taraf değiştirenler Bizans ordusundaki Türklerin çoğunluğunu teşkil etmemekteydi; aslında Bizans ordusuna yardımcı olarak bulunan Ermenilerin kaçtıkları savaş meydanında Uzların ve Peçeneklerin savaşın sonuna kadar varlık gösterdiler.¹⁸⁰ II. İoannis Komnenos'un Haçlılara karşı yürüttüğü savaşlarda Bizans kuvvetleri ve Peçenekler'in deniz ve kara yolu ile Antalya'ya getirildikleri bilinmektedir bu durum Peçeneklerin Haçlı seferleri sırasında Bizans ordusunda bulunduklarını göstermektedir.¹⁸¹ Ayrıca Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğunun taşra bölgelerinde kolluk kuvvet amacı ile Bizans ordusunda varlık gösterdikleri bilinmektedir.¹⁸²

Bizans İmparatorluğunda ücretli asker olarak bulunan son Kuzey Türkleri Kuman – Kıpçaklardı. Kuman – Kıpçakların Bizans ordusu içerisindeki varlığını iki dönemde; Ioannes Vatatzes'in iskanın öncesi ve sonrası gibi bir dönemlendirme ile

¹⁷⁵ Kurat, **Peçenek...**, s.136.

¹⁷⁶ Kurat, **Peçenek...**, s.136.

¹⁷⁷ Kurat, **Peçenek...**, s.136.

¹⁷⁸ George Cedrenus, **Historiarum Compendium**, cilt:2 , ed. ve çev. Immanuel Bekker, 1839. s.589

¹⁷⁹ Kurat, **Peçenek...**, s.137.

¹⁸⁰ Ian Heath, **Byzantine Armies 886-1118**, Osprey Publishing , Oxford, 1979,s. 27

¹⁸¹ Warren Treadgold, **A History of the Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California, 1997, s. 633.

¹⁸² Ian Heath, **Bizans Ordu...**,s.38.

değerlendirebiliriz. Kuman – Kıpçakların, Vatatzes’den önceki dönemde en etkin oldukları savaş 1091 senesinde yapılan Lebenium muharebesiydi. Bizans içerisinde Peçenek ücretli askerlerin varlığından bahsetmiştik ancak hali hazırda bütün Peçenek ulusunun, Bizans Ordusunda bulunduğu anlamına gelmediği gibi; Peçeneklerin Bizans topraklarında gerçekleştirdikleri akınlar ve Bizans sarayına sorun oluşturdıkları unutulmamalıdır.

Kuman – Kıpçaklar, XI. Yüzyılda Türkistan’dan göç hareketi başlatarak, Bizans sınırlarına kadar ilerlemişlerdi. Daha öncesinde bilgilendirilme yapıldığı gibi 1087 senesinde Peçenek ve Bizans arasındaki karşılaşmada Peçenekler, Kuman-Kıpçakların yardımları ile galip gelmişler ancak Kuman – Kıpçaklar ve Peçenekler arasında ganimet paylaşımından doğan bir husumet bulunmaktaydı.

Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğuna karşı yürüttükleri faaliyetler Bizans İmparatorluğunu Peçenekleri mağlup edebilecek kadar güçlü bir müttefik aramaya yöneltmiştir. Nihayetinde Aleksios Komnenos, Kuman – Kıpçaklardan yardım istedi ve Kuman – Kıpçaklar 1091’de Bizans İmparatorluğuna geldiler. 29 Nisan 1091 günü Kumanların yardımları ile Peçenekler adeta imha edilmişlerdir¹⁸³ 40 bin kişilik Kuman ordusu, eski düşmanlarından intikamlarını alırken, Kuman – Kıpçakların savaş motivasyonu ise ganimetin tamamını alacaklarını söylemiş olabilir.¹⁸⁴

Kuman – Kıpçaklar’ın II. İoannes Komnenos’un Suriye’ye yaptığı seferlerde bulunmuşlardır. Şeyzer¹⁸⁵’e ilerlerken yolda üzerinde Kumanların ele geçirdiği Istrion¹⁸⁶ şehrini onlara yağmalatmıştı.¹⁸⁷ Miryakefalon muharebesinde Bizans Ordusu için savaşmışlardı Khoimates bu durumu şöyle ifade etmektedir; “Ayrıca Latinlerden ve Tuna İskitlerinden(Kumanlardan) müteşekkil büyük bir ücretli ordu teşkil etti”.¹⁸⁸

Kuman – Kıpçakların yapısal olarak Bizans askeri sistemine tam olarak dahil olması ise XIII. Yüzyılda Moğol istilasından kaçarak Balkanlara ulaşan ve balkan coğrafyasında serbest biçimde dolaşan Kuman – Kıpçakların 1241’de imparator Vatatzes tarafından iskanı ile başlamaktadır. Bahsi geçen olaydan sonra Kuman –

¹⁸³ Ostrogorsky, ss. 332-333.

¹⁸⁴ Kurat, **Peçenek...**, ss.217-218 .

¹⁸⁵ Hama şehrine 20km yakınlıktaki tarihi kent.

¹⁸⁶ Şeyzer yakınlarında bulunan bir mevki. Gistrion, Medinetü'l-Cisr olarak da geçmektedir.

¹⁸⁷ Niketas Khoimates, **Historia**, Türk Tarih Kurumu, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 2020, ss.18-19

¹⁸⁸ Khoimates s. 123.

Kıpçakların stratiotes¹⁸⁹ olarak Bizans sistemine dahil edilerek ücretli askerlik yaptıkları hem de müttefik olarak Bizans İmparatorluğunda bulundukları düşünülebilir. Kuman- Kıpçaklar stratiotes olarak, strateia sistemindeydiler bu durum pronioia sistemine benzetmekle beraber daha dar kapsamlı bir askeri ve tarımsal çiftlik türüydü. Strateia sahipleri, tarımsal değerler üzerinden ticaret yapmazlardı ve bazı vergilerden muaf olan Kuman – Kıpçaklar özelinde asker yetiştirme ve bulundurma görevlerine sahip toprak malikleriydi.¹⁹⁰

Kuman – Kıpçaklar, Bizans ordusunun ve sosyo-ekonomik sisteminin bir unsuru olarak çok sayıda savaşta bulunmuşlardı. Başkent'in geri alınıp Bizans İmparatorluğunun restorasyonunda 800 Kuman – Kıpçak askeri varken, 1263-1264 seneleri arasında VIII. Mihail'in Üçte biri ücretli Selçuklu askerlerinden oluşan 15 bin kişilik ordusunda Kuman – Kıpçaklar bulunmaktaydı.¹⁹¹ 1270-1272 ve 1275 seferleri çok sayıda kuman-Kıpçak askeri bulunmaktaydı.¹⁹²

Bizans İmparatorluğu içerisinde Askeri birlik olarak yerleştirilen Türkler çalışmamız özelinde ekseriyetle Peçenek ve Kuman – Kıpçaklar'a odaklanmaktadır. Anadolu'da yerleştirilen Türk birlikleri için Bizans tarihçiliği ağırlıklı olmakla beraber Tarihçilere Peçeneklerin nerede olduğunu bildirmesi açısından Urfalı Matthieu isimli Ermeni kaynak dikkat çekicidir.

Peçeneklerin Bizans İmparatorluğu tarafından Sofya, Niş ve Ovchopol bölgelerinde iskân edilmelerini Cedrenus / Kedneros'tan öğrenmekteyiz. Örnekleri sıkça gördüğümüz şekilde yaratılıştan başlayan eseri 1052 senesine kadar ilerlemektedir. Mayıs 2023 itibariyle Cedrenus hiçbir çağdaş dilde bulunmamaktadır. 1836 senesinde Latince ve Grekçe olarak C.S.H.B külliyatından neşredilmiştir.

Uzların Bizans tarafından Makedonya'da iskân edilmeleri Attalates'de geçmektedir. Attalates'in Tarih isimli eseri Türkçede bulunmaktadır. İngilizce, İspanyolca ve Fransızca tercümeleri de bulunan eser XI. Yüzyıla dair fevkalade önemli bir kaynak olup Türk tarihçiliği açısından da önem ihtiva etmektedir. 1853 senesinde C.S.H.B külliyatı dahilinde neşredilmiştir.

¹⁸⁹Vasary, s. 78.

¹⁹⁰ Alenxander H. Kazhdan (Ed.), "Strateia", The **Oxford Dictionary of Byzantium**, New York, 1991- Kazhdan, ss. 1965-1966.

¹⁹¹ John Julius Norwich, **Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)** çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı, İstanbul, 2013. s199.

¹⁹² Ayönü, **Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına Karşı...**, s. 410.

Ioannes Zonaras Bizans tarihçilerinin sıklıkla yaptığı üzere Yaratılıştan başlayarak Aleksios Komnenos'un ölümüne kadar olan olayları kapsamaktadır. Çalışmamız için önemi Peçeneklerin iskân edilmesini anlatmasıdır. Askeri açıdan bakıldığında ise vardariotai birliği ile Moglena Peçenekleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ioannes Zonaras, Peçenekler için şu ifadeleri kullanmıştır.

“İskit ulusunun (Peçenekler) önemli miktarı böylece mahvedildi. Kalanları zincire vuruldu ve krallık için satıldı ama İmparator sağlam genç adamlardan bir seçki yaptı kadınları ve çocukları ile birlikte Moglena yerleşimine iskân çok sayıda iskân etti bu takımdan, bugüne bile uzanan müsteasna bir birlik oluşturdu. İskân edildikleri bölgeden nispetle Moglena Peçenekleri adını aldılar.”¹⁹³

Zonaras'ın klasik Yunanca yazdığı eseri Türkçede Tarihlerin Özeti ismiyle ile, Bilge Umar tarafından tercüme edilmiştir. Kısmi olsa da İngiliz dilinde de Zonaras tercümeleri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra eser C.S.H.B külliyyatı içerisinde Latince ve Grekçe olarak yayınlanmıştır. Zonaras özellikle Hristiyanlık tarihi için önemlidir çünkü Niksar konsili hakkında otantik bilgiler içermektedir bu minvalde Bizans Tarihçileri, Genel Türk Tarihçileri, Dinler Tarihçileri ve İlahiyatçılar gibi farklı alanlardaki araştırmacılar için mühim bir eser olduğundan üstünde çalışılmış bir metindir.

Georgios Akropolites, İznik İmparatorluğunun tarihi için fevkalade önemli bir kaynaktır. Anadolu'da askeri birlik olarak iskân edilen Kuman – Kıpçak Türklerine dair literatürdeki en bilindik kaynaktır. IV. Haçlı seferleri ile Bizans İmparatorluğunun restorasyonu arasındaki tarihleri ele almaktadır. Türkçeye Bilge Umar tarafından kazandırılan eser İngilizcede de tam metin olarak tercüme edilmiştir. C.S.H.B. külliyyatında Latince ve Grekçe olarak bulunmaktadır.

Georgios Akropolites Kuman – Kıpçakların iskân edilmeleri ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır. “Roma kuvvetlerine savaşa uygun bir İskit ordusu da eklenmişti. İmparator İoannes kısa bir süre önce onları hediyeler ve çeşitli cömertliklerle kazanmış, onları vahşi doğalarından dönüştürmüş ve onları Makedonya'dan alıp doğu bölgelerine nakletmişti.¹⁹⁴ Doğu bölgelerinden neresi olduğu kesin olmamakla birlikte Smyrna bölgesi olduğu düşünülmektedir, konum tam olarak bilinmese de Georgios Akropolites Batı Anadolu ve özellikle Büyük menderes havzasını işaret

¹⁹³ Zonaras, s.740-741.

¹⁹⁴ Akropolites s.215.

etmektedir”.¹⁹⁵ Batı Anadolu ve Menderes havzasında bulunan Toponomik veriler ile örtüşmektedir.

Önemli bir kaynağımız Nikiforos Grigoras’ın Romalıların Tarihi isimli eseridir. Nikiforos Grigoras çok yönlü bir bilim insanı olarak Astronomi, Teoloji, Tarih ve birçok konuda çalışmaları olmuştur. Nikiforos Grigoras’ın Romalıların Tarihi esasen yedi kitaptan oluşmaktadır.¹⁹⁶

“Kısa olmayan bir süre boyunca yerleşmek için kendilerine uygun bir yer ararken Trakya çevresinde dolandılar, sayıları on binden daha az değildi. Bu yer değiştirmeye hareketlerini bitirmeden önce İmparator İoannes, büyüklüğüne yakışır şekilde hediyelerle onları Roma ülkesine yerleşmek için cezbetmiş ardından Roma ordusuna dahil etmişti. Her biri ülkenin farklı bir bölgesine dağıtıldı. Kimisi Trakya ve Makedonya’ya, kimisi de Asya’da Maiandros’a ve Phrygia’ya yerleştirildi.”¹⁹⁷

Grigoras’ın bize sağladığı bilgiler ışığında Menderes havzasına ve Batı Anadolu ve İç Anadolu havzasına yerleştirildikleri anlaşılmaktadır bu bağlamda Büyük Menderes havzası ve Frigya bölgesinin günümüzde tümüyle ya da kısmen kapsadığı şehirler Aydın, Ankara, Afyonkarahisar, Denizli, Eskişehir, Kütahya, Konya, Isparta, Burdur ve Aydın olmaktadır. Bahsedilen şehirlerdeki yerleşim alanları ve karşılaştığımız veriler tutarlı ve birbirlerini doğrular niteliktedir. Grigoras’ın Romalıların tarihi isimli eseri için Arslan Kılıç tarafından Türkçede onaylanmış bir yüksek lisans çalışması olup birinci ve dördüncü bölümlerini kapsamaktadır. Romalıların tarihi 1820 ile 1855 tarihleri arasında C.S.H.B. külliyyatından neşredilmiştir.

IV. İoannes Kantakuzenos, bir hem bir İmparator hem de bir tarihçi olarak Bizans tarihinde önemli bir yere sahipken, Dünya tarihçiliğinde bir İmparatorun, kendi hükümdarlık tarihini anlattığı tek tarih örneğidir.¹⁹⁸ 1320 ile 1356 tarihleri arasındaki otuz yıllık bir dönemi anlatır. Osmanlı tarihçileri için ehemmiyet içermekte olmasına karşın Türkçe tercüme bulunmamaktadır. Almanca ve kısmî İngilizce tercüme olarak yapılmıştır. 1828 – 1832 yılları arasında C.S.H.B külliyyatında üç cilt olarak

¹⁹⁵ Akropolites s. 217.

¹⁹⁶ Leonora Naville, **Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazım Rehberi**, çev. Süha Konum, Selenge, İstanbul, 2021. s. 277.

¹⁹⁷ Kılıç, s.80.

¹⁹⁸ Naville,s.300.

neşredilmiştir. Çalışmamız için önemi ise Kuman – Kıpçakların Limni, Taşoz ve Midilli adalarında iskân edildiğini ifade etmesidir.¹⁹⁹

Kaynaklarımız içerisinde Bizans tarihçisi olmayan tek eser Edessalı Mateos’a aittir. Orijinal dili Ermenice olan eser Hrant D. Andreasyan tarafından, Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) ismi ile Türkçeye tercüme edilmiştir. Fransızca tercümesi Recueil des Historiens des Croisades külliyyatında bulunmaktadır. Çalışmamız için Mateos’un önemi şudur, kendisi Adana çevresinde bulunan Masis’de Peçenek birliği olduğunu kaleme almıştır. Metos şöyle ifade eder “Basil, 800 asker ile Roma imparatorunun askerlerinden olup Misis şehrinde bulunan bir Padzinag müfrezesini onların yardımına gönderdi.”²⁰⁰ Padzinag, özellikle Latinceye tercüme edilmiş kaynaklarda görülmektedir ve Bizans tarihçiliğinde Peçenek anlamına gelir.

İzmir yakınlarında Kuman – Kıpçakların ikamet ettiklerini bize Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana collecta isimli külliyyatta bulunan bir kayıt bildirmektedir. Bu kayıtların aslı Viyana’da bulunmakta ve Kilise arazileri ve mülkiyet kayıtlarını içermesi sebebiyle Bizans dönemi ortaçağındaki İzmir için sosyo-ekonomik veri kaynağıdır.²⁰¹ Kaynağın tarihlendirilmesi kesin değildir sadece Kasım ayına tekabül eder ve Giritli Nicolas isimli bir şahıs ile ilgili mektuptur. Mektupta Kuman – Kıpçak göçmenler ile ilgili bir gerginlik aktarılmaktadır. Bu kayıtlar İzmir yakınlarındaki Lembiotissa²⁰² Manastırında aittir. Manastır, Kuman – Kıpçakları Anadolu’da iskan eden Vatatzes tarafından restore edildi ancak 1307 senesinde yıkıldı ayrıca bu manastırın etrafında pronoia alanların mukim olduğu bilinmektedir.²⁰³

¹⁹⁹ Adalara gönderilen kumanlardır. Cantacuzenus, *Eximperatoris Historiarum* Cilt. I; s259; ed. I. Ludovic Schopen , Bonn, 1839.

²⁰⁰ Urfalı Mateos **Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)** çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000. s. 234

²⁰¹ Kazhdan, s.1204.

²⁰² Lemnos masatırı olarak da bilinmektedir.

²⁰³ Kazhdan, s.1204.

2.4. BİZANS'IN KUZEY TÜRKLERİNE YÖNELİK TEHCİR VE ZORUNLU İSKÂN SİYASETİ

Bizans İmparatorluğu tarihinin belirli dönemlerinde, içerisinde bulunan unsurları tehcire tabii tutmuştur. İmparatorluğun etnik çeşitlilik açısından zengin olması bu durumun başlıca sebeplerindendir ancak Bizans İmparatorluğunun zorunlu iskân ve tehcir politikası askeri ve ekonomik problemlerin bir sonucudur. Bizans içerisindeki etnik gruplardan olan Ermeniler, 578 senesinde II. Tiberus Konstantin döneminde tehcire uğrayarak Kıbrıs adasında iskân edilmişlerdir, sayıları 10 bin olduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁴ Yaşanan bu tehcirin ardından Pontuslu Evagrius'un Kilise tarihinde şu ifadelerle rastlanır;

*“Ve böylece bu Maurice, sınırların ötesine seferler yapıp, Persler için en stratejik olan şehirleri ve kaleleri ele geçirdi ve çok yağmaya el koydu ki; tutsakların yığını tüm adaları ve şehirleri doldurdu. Zamanla terkedilen ve daha önce tamamen ekilmemiş olan tarlalar ve topraklar verimli hale getirildi. Diğer milletlere karşı büyük bir ruh ve cesaretle mücadele eden önemli ordular onlardan toplandı ve köleler çok ucuza temin edildiğinden, her ocakta hizmetçi ihtiyacı da karşılandı.”*²⁰⁵

Anlaşıldığı üzere Kıbrıs adasına yerleştirilen Ermeniler savaş esirleriydi ancak iskân edildikten sonra aralarından asker yetiştirilmişti. Ayrıca işlenmeyen topraklar işlenerek ekonomik bir büyüme yaratılmıştı. II. Tiberus Konstantin'nin halefi Mauricius bu tehcir politikasını devralarak devam etmeye koyulmuş ve 30 bin Ermeniye aileleleriyle birlikte Trakya'ya tehcir etmeye çalışmıştı, bu tehcir hamlesinin vergi olarak toplanmak üzere istenen askerler olduğu bilinmektedir ancak bu deneme başarısız olmuştur.²⁰⁶

Altıncı yüzyılın sonlarında Ermenilerin deneyimlediği tehcir politikaları aslen Bizans'ın balkanlarda yaşadığı krizler sebebiyle açığa çıkan asker ihtiyacından kaynaklanmaktaydı.²⁰⁷ Yedinci yüzyılda ise Bizans İmparatorluğu Slavları tehcir politikası yürütmüştür ve onları Opsikion temasında iskan etmiştir bu tehcir politikası Slavlardan 30 bin kadar asker toplama amacı taşırken, bunun yanı sıra Hristiyan bir

²⁰⁴ Peter, Charanis " The Transfer Of Population as a Policy In The.

Byzantine Empire "Comparative Studies in Society And History, Cilt: 3, Sayı: 2,1961,s.141.

²⁰⁵ Evagrius Scholasticus, **The Ecclesiastical History Of Evagrius Scholasticus**, çev. Michael Whiby Liverpool Universty Press, Liverpool,2000 s.282.

²⁰⁶ Charanis, s.142.

²⁰⁷ Decker, ss.121- 122

grup olan Mardeitlerin, Kuzey Levant bölgesinden Batıya tehcir edildikleri ve daha sonraki dönemlerde bu halkın Bizans donanmasına hizmet ettikleri bilinmektedir.²⁰⁸

Sekizinci yüzyıl Bizans İmparatorluğu içerisinde çeşitli göç hareketlerinin arttığı bir dönem olmuştur. 754 yılında İmparator V. Konstantinos Doğu Anadolu'dan Suriyeleri ve Ermeni Trakya'ya iskân edilmiş, ortaya çıkan veba yüzünden azalan nüfusu arttırmak için adalardan ve Yunan anakarasından tehcir ve iskanlar yapılmıştır. Theophanes bu durumu şöyle anlatmaktadır;

İmparator Konstantinos, Theodosiopolis ve Melitene'den getirdiği Suriyelileri ve Ermenileri, Trakya'ya nakletti ve onlar aracılığıyla Pavlikan sapkınlığı yayıldı. Aynı şekilde veba nedeniyle nüfusu azalan Şehir'de adalardan, Hellas'tan ve güney kesimlerden aileleri getirip onları Şehir'e yerleştirerek nüfusu artırdı.²⁰⁹

Dokuzuncu yüzyılın başlarında I. Nicephorus, büyük miktarda Hristiyan Sclavinias bölgesine tehcir edilmişlerdi. Yarım yıl kadar süre bu süreç Slavların arasına, İmparatorluğun iç bölgelerinden nüfus eklenmesi demekti ayrıca XI. yüzyılda Ermeni topraklarının ilhakı sebebiyle, Ermenilerin Batıya göç ettirilmesi ile sonuçlandı.²¹⁰

Bizans tehcir politikası uzun yıllar devam etmiştir. İmparatorluk içerisinde Türkler, Slavlar ve Ermeniler başta olmak üzere pek çok grup zorunlu iskân siyasetine maruz kalmışlardır. Arnavutlar, Araplar, Monofizitler. Bu durumdan anlaşılacağı üzere, Bizans Devlet yönetimi, tehcir politikasını göz önüne aldığı anda, göç veren ve göç alan bölgeler arasında muhtemel çatışma riskini azaltmaya çalışırken ekonomik canlanmayı da hesaba katmaktaydı. Hiç şüphe yok ki Bizans tehcir politikası insan kaynağı ve emek hareketi bağlamında ele alınabilecek bir konu olmuştur.

Bir diğer husus ise savunma konusudur. Tehcir politikalarında hem asker sayısının artırılması örneklerini görürken, hem de Onuncu yüzyılda Pavlikanların, Trakya'ya tehcirinde Bizans'ın düşmanlarına karşı savunma oluşturma amacı taşıdığını Anna Komnena şu sözlerle açıkça ifade etmektedir. “Bunları, astığı astık, kestiği kestik yönetimle egemen oldukları berkitilmiş kentlerden ve kalelerden çıkartmak için, hem

²⁰⁸ Charanis, s. 143

²⁰⁹ Theophanes, s. 593.

²¹⁰ Charanis, s.144-145.

de onları İskit akınlarına karşı güvenilir bekçiler olmak üzere oraya konuşlandırmak amacıyla.”²¹¹

Bizans İmparatorluğunun tehcir politikalarında Türk şubeleri özellikle dikkat çekicidir. Bizans askeri teşkilatında vardariotai birliğini görmekteyiz.²¹² Etnik bir isimlendirmeden ziyade bölgesel bir isimlendirme olmasına ve etnik köken tartışmaları olmasına rağmen vardariotai birliğinin Türk ismi ile anıldığı bilinmektedir²¹³. Bu bölgesel isimlendirmenin X. yüzyıda, Vardar nehri yakınlarına yerleştirilmeleri olduğu bilinmektedir.²¹⁴

Aynı şekilde Bulgarlar da, özellikle birinci Bulgar krallığının II. Basileos tarafından yıkılmasının ardından İmparatorluğun bir bölgesinden bir diğerine transfer edilmişlerdir. Örneğin, Teselya’da bulunan çeşitli kalelerde meskûn olan Bulgarların yerlerinden çıkarılarak, Trakya’nın batısındaki Aleksandropolis civarında bulunan Voleron bölgesine yerleştirilmişlerdir ve Peçeneklerin içinde bulunduğu bir grup da Trakya’ya tehcir edilmişlerdir²¹⁵, benzer bir şekilde yurtlarını terk eden ve Bizans topraklarına gelen bir Bulgar topluluğunun da İmparator I. Mihail Rangabe tarafından Bizans mülkünde güvence amaçlı iskân edildikleri bilinmektedir²¹⁶

Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğunun uyguladığı zorunlu iskân politikalarının bir öznesi olması esasen Lebenium muharebesini takip eden süreçte tekabül etmektedir. İlginçtir ki Vardoi birliğinin Türk olmaları gibi, Peçeneklerin de Bizans tarafından Vardar yakınlarında iskân edildikleri bilinmektedir.²¹⁷ Zonaras bunu şu şekilde ifade etmektedir.

*İskit ulusunun önemli miktarı böylece mahvedildi. Kalanları zincire vuruldu ve krallık için satıldı ama İmparator sağlam genç adamlardan bir seçki yaptı kadınları ve çocukları ile birlikte Moglena yerleşimine iskân çok sayıda iskân etti bu takımdan, bugüne bile uzanan müsteasna bir birlik oluşturdu. İskân edildikleri bölgeden nispetle Moglena Peçenekleri adını aldılar.*²¹⁸

Araştırmacıların farklı çıkarımları olduğu açıktır ancak vardariotai ile Peçenekler arasında bir ilişki bulunduğu yaklaşımı makul görünmektedir. Bu bilgiler ve Zonaras’ın bize verdiği malumat çerçevesinde Peçeneklerin bugün Yunanistan

²¹¹ Komnena, ss.471-473.

²¹² Kazhdan, s.2153.

²¹³ Kazhdan, 2153.

²¹⁴ Chanaris, s. 148.

²¹⁵ Chanaris, s.149.

²¹⁶ Cedrenus, s.52.

²¹⁷ Kurat, **Peçenek...**, s.226.

²¹⁸ Zonaras, **Epitomae Historiarum**, Cilt:3, ed. I. Bekker, 1897 ss.740-741.

içerisinde Karacaova olarak bilinen Moglena mevkiinde iskan edildikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Peçeneklerin Anadolu'nun güneyinde, Adana iline 24km uzaklıktaki tarihsel adı Mopsuestia²¹⁹ olan mevkiyle iskân edildiklerine dair çıkarım yapılabilmektedir. Çalışmamızın devamında görüleceği üzere Adana ve civarında bulunan Peçenek boylarının, bahsi geçen Peçenekler olduğu düşünülebilir. Peçeneklerin tehcir ve iskân edilme serüveni Bizans İmparatorluğunun iskân ve tehcir paradigmalarına paralel şekilde gelişmiştir. Bozguna uğratılmış düşmandan asker sağlama ve bu askerleri, askeri teşkilat içerisinde kullanmak üzere iskân etme amacı görülebilmektedir.

Kuman – Kıpçaklar, Bizans devletinin sınırlarına çeşitli sebeplerle dahil olmuşlardır. Literatürde en çok bilinen anlatı Moğollardan kaçan ve Karadeniz'in kuzeyine ulaşarak Balkanlar'da yağma faaliyetleri yürüten Kuman – Kıpçakların, Bizans İmparatorluğuna ait araziler içerisinde iskân ve istihdam edilmeleridir. Bu Kuman – Kıpçakların Trakya'da ve Batı Anadolu'da; özellikle Menderes havzasında ve Frigya bölgelerinde iskân edildiklerini biliyoruz buna ilaveten bazı Kuman – Kıpçakların Smyrna bölgesine iskân edildikleri de bilinmektedir.²²⁰ Kuman – Kıpçakların iskân edilmelerinde de Bizans İmparatorluğunun iskân parametreleri geçerlidir. Kendisine özellikle Balkanlarda yağma ve talan gibi faaliyetler ile zarar vererek sosyo-ekonomik bir problem yaratan bir unsur Bizans askeri sistemine dahil edilerek hem askeri bir güç Bizans bünyesine katılmış olmakta hem de bu unsurların akınları engellenmiş olmaktadır. Ayrıca Bizans askeri – idari sistemine entegre edilen Kuman – Kıpçaklar sadece askeri bir güç değil, sahip oldukları toprak parçalarından dolayı tarımsal ve ekonomik bir değer de yaratmışlardır.

Doğrudan Bizans İmparatorluğunun tehcir politikası olmasa da 1125 senesinde tahta çıkan Gürcü kralı İslahatçı David tarafından günümüzde Ardahan, Oltu, Göle, Tortum, Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli bölgeleri civarında iskân ettirmiştir²²¹ Bu durum bize Kuma – Kıpçak iskanlarının hem Batı Anadolu'da hem de Kuzey Doğu Anadolu'da gerçekleştiğini göstermektedir.

²¹⁹ Misis olarak da bilinmektedir. Kurat, **Peçenek...**, s. 235.

²²⁰ Akropolites, ss.215-217; Kuman muhacirlerin Smyrna bölgesinde görülmesi; (ed. Franz Miklosich ve Joseph Müller), **Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana collecta**, cilt:4,1871, s.165.

²²¹ Kırzioğlu, s.119.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY TÜRKLERİNİN ANADOLU’DA TOPONOMİK, LİNGÜİSTİK VE ARKEOLOJİK VARLIKLARI

3.1. TOPONOMİYE GÖRE TÜRK YERLEŞİMLERİ

Yunanca topos (yer) ve onomia (isim) kelimelerinin birleşiminden meydana gelen ve Yer adları bilimi olarak bilinen Toponomi, Adbilimin (etimoloji) alt dallarından biridir. Yer yüzünde bulunan dağ, nehir, göl, deniz gibi coğrafi şekillerin isimlendirilmelerinin yanı sıra yerleşim bölgelerinin de isimlendirilmeleri Toponomi biliminin çalışma alanlarındandır. Hem coğrafi oluşumların hem de yerleşim ve mevki isimlerinin oluşumu tarihsel, mitolojik, botanik, antropolojik, jeolojik ve coğrafi unsurlardan izler taşıyabilmektedir. Bu bağlamda Toponomik veriler söz konusu olan bölgedeki insanların kültürlerine, tarihlerine ve sosyolojilerine dair bilgiler sağlayabilmektedir.

Toponomik veriler görece dinamik verilerdir. Politik iklimin durumuna göre dünyanın çeşitli yerlerinde yönetimler yerleşimlerin yahut coğrafi şekillerin isimlerini değiştirmişlerdir. Örneğin 1909 senesinde Yunanistan hükümetinin görevlendirdiği bir çalışma grubu Yunanistan’da bulunan her yaklaşık üç köyden bir tanesinin isminin yani %30 kadar yerleşim yerinin toponimlerinin değiştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.²²² Benzer şekilde yerleşim ve coğrafi şekillerin isimlerinin değişikliği Bulgaristan’da ve ülkemizde de yaşanmıştır.

Bizans İmparatorluğundan itibaren Anadolu’ya hareket eden Bulgarlar, Peçenek ve Kumanların tarihsel varlığı Toponomik olarak takip edilebilmektedir. Toponomik olarak ilişigi bulunan bölgelerin, bu Türk şubelerinin yerleşimleri olduğu veya onların tarihin belirli bir diliminde o bölgede varlık gösterdikleri düşünülebilir.

1933 Tarihli Dahiliye Vekaletinin hazırlamış olduğu köylerimizin adları isimli çalışmada Peçenek ve Kıpçak ilişkili yerleşim alanları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki Peçeneklerin varlığı daha çok Anadolu ile Suriye sınırında

²²²Antonis Liakos, “Hellenism and Making of Modern Greece: Time, Language and Space”, **Hellenisms: Culture, Identity, and Ethnicity from Antiquity to Modernity**, Ed. Katerina Zacharia, Ashgate Publishing Company , Hampshire, İngiltere, 2008,ss.231-232.

belirginleşir.²²³ O halde Suriye'nin kuzeyindeki Peçenek varlığı incelenmesi gereken bir konudur. Anadolu'da, coğrafi şekil ve oluşumlar olarak Kuzey Türklerine rastladığımız noktalar bulunmaktadır. Bunların başında Bolkar / Bulgar dağı gelmektedir.²²⁴ Bu dağın ismi değiştirilmiştir. Ayrıca ismini Peçenekler'den alan Ispartadaki Beçenek boğazı bu duruma örnek olarak gösterilebilir.²²⁵ Bunların yanı sıra il bazlı Toponomi çalışmaları devam etmektedir ancak bu çalışmaların bütün illerimizi kapsadığını söyleyemeyiz bununla beraber Afyonkarahisar'da 26 Kıpçak ilişkili köy rastlanmıştır. Tablo 3'e ek olarak Kütahya, Eskişehir, İzmir, Manisa, Burdur, Aydın şehirlerinde Kıpçak toponomik etkisi içeren 22 köy bulunmaktadır ancak tahlil edilirse bu sayı artabilir.²²⁶

Tablo 1 : 1933 Tarihli Köylerimiz isimli çalışmaya göre Anadolu'da bulunan ve ismini Kuzey Türklerinden alan köyler.

Toponomi	Mevki
Beçenek	Ankara, Kızılca Hamam
Zirpeçenek	Ankara
Kıpçak	Sivas, Hafik
Kuman	Giresun
Kumanat	Tokat
Saruhanlı	Manisa

²²³ Kurat, **Peçenek**... ss.235-236.

²²⁴ Bilge Umar, **Türkiyedeki Tarihî Yer adları**, İnkilap Kitapevi, İstanbul,1993. s.170.

²²⁵ Kurat, **Peçenek**... s. 239.

²²⁶ Cihad Cihan, "Frigya ve Menderes Vadisinde Selçuklu – Bizans Hudut Muharipleri olarak Türkmen ve Kumanlar" **Afyonkarahisar Valiliği Yayını**, Uluslararası Dinar Ve Frigya Bölgesi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar, 25-26/05/20132, ss 69-70.

Saruhanlı	İzmir
Saruhanlar	Kütahya
Sincik ²²⁷	Ankara
Sincik	Malatya
Sincik	Diyarbakır
Sincik	Osmaniye,
Yapağı ²²⁸	Sivas
Yapağılar	Kütahya
Yapağılı	Denizli
Böke	Kayseri

Kaynak: Dahiliye Vekaleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, **Köylerimiz**, İstanbul Matbaacılık Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1933.

Ayrıca Nihal atsız tarafından yapılmış Anadolu’da Türklere ait yer isimleri çalışmasında verilen Kumanlara ait yer isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Anadolu’da Türklere Ait Yer isimleri çalışması, 1926

Toponomi	Mevki
Kuman	Hınıs
Kuman kariyesi	Şarki Karahisar
Kumanlar	Ordu
Kumanlar	Rumiye (Türk – İran Sınırı)
Kuman	Hozat, Nazimiye - Tunceli ²²⁹

²²⁷ Sincik – Kıpçak Sinçi,Zerefşan Kıpçaklarının bir boyudur. Tuncer Gülensoy, “Türk Dünyasında Ve Anadolu’da Ortak Yer Adları”, **Erdem**,Sayı:26, 1996, s.702.

²²⁸ Kırğızların – Kanglı .

²²⁹ Bu yörede Balballar bulunmaktadır.

Macarlı	Giresun
Bacanak	Fatsa
Paçinek Hanı	Elbistan
Hazar	Kütahya

Kaynak: Nihal, H. ve Ahmet Naci, “Anadolu’da Türklere Aid Yer İsimleri”, Çev. Muhammet Kemaloğlu, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 38, İstanbul 2013. ss. 1-19.

Tablo 3: Afyonkarahisar’daki Kuman-Kıpçak yerleşimleri.

Toponomi	Mevki
Kumartaş	Şehrabad Nahiyesi
Çağa köyü	Şehrabad Nahiyesi
Karlaguç Mezrası	Şehrabad Nahiyesi
Biçene	Kırhisar Nahiyesi
Eymür	Kırhisar Nahiyesi
Eyret	Kırhisar Nahiyesi
Yundak	Kırhisar Nahiyesi
Köşene	Kırhisar Nahiyesi
Köşence	Kırhisar Nahiyesi
Eymür	Sandıklı Nahiyesi
Kusura	Sandıklı Nahiyesi
Bayındır	Sandıklı Nahiyesi
Temurci	Sandıklı Nahiyesi
Alayundlu	Barçınlı Nahiyesi
Biçene	Barçınlı Nahiyesi
Sarular	Barçınlı Nahiyesi
Kulapa	Barçınlı Nahiyesi

Şeyh Turud	Barçınlı Nahiyesi
Karsak	Sinanpaşa Nahiyesi
Kumarı	Sinanpaşa Nahiyesi
Öğrümük	Sinanpaşa Nahiyesi
Tazlar	Sinanpaşa Nahiyesi
Tokuşlar	Sinanpaşa Nahiyesi
Bazlamaç	Sinanpaşa Nahiyesi
Senir	Sinanpaşa Nahiyesi
Yuntman	Sinanpaşa Nahiyesi

Kaynak: Cihan,Cihad. “Frigya ve Menderes Vadisinde Selçuklu – Bizans Hudut Muharipleri olarak Türkmen ve Kumanlar” **Afyonkarahisar Valiliği Yayını**, Uluslararası Dinar Ve Frigya Bölgesi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar, 25-26/05/20132, ss. 49-76

3.2. TÜRK YERLEŞİMLERİNİN ARKEOLOJİK VE TARİHİ KALINTILARDA İZLERİ

Kuzey Türklerinin arkeolojik izlerini sürmek, diğer milletlere göre daha zordur bu durumun temel sebebi Türklerin göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olmalarıdır. Özellikle Kuman – Kıpçakların Karadeniz’in kuzeyinde, Macaristan ve Ukrayna’da yerleşimler oluşturdıkları ve gerilerinde maddi miraslar bıraktıkları bilinmektedir. Kuman – Kıpçaklara ait olarak, İtil, Özü, Don-Donuç, Kuban ve Yayık bölgelerinde kazılar gerçekleştirilmiştir.²³⁰ Bu çalışmalarda Kuman Kıpçaklara ait olan pek çok alet, silah, tarım aleti bulunmuştur. Ülkemizde bu konu hakkında yeterli çalışma olduğu söylenemez. Çalışmamız için elimizde yeterli veri olmadığı için keskin yargılarda bulunmaktan ziyade benzerliklere ve güncel verilere dikkat çekme ihtiyacı hissetmekteyiz.

²³⁰ Aslı Çandarlı Şahin, **Maddi Buluntulara Göre Kuman – Kıpçaklarda Kültürel Hayat** (Yayınlanmamış Doktora Tezi),Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2017, ss. 41-43.

Konya’da bulunan bir taşta Türkopol yazdığı iddia edilmektedir. Buna karşılık harflerin Grek harfleri kadar Kiril harflerine benzediği göz önüne alınacak olursa T-Ş-Ç-K-Ş-P yazdığı düşünülebilir, bununla birlikte taşın altındaki motif ve hangi alfabe olduğuna göre değişebilecek Omega ve ya Ş harfinin Kıpçak tamgasına benzediği de göz ardı edilmemelidir. Bu heyecan verisi buluntu, üzerine daha fazla çalışılması gereken bir veri olduğundan Türkiye’de bulunan kurganlara ve taş heykellere değinmeyi daha uygun görmekteyiz.

Şekil1:Türkopol Yazdığı İddia Edilen Taş

Kaynak: <https://i.cnnturk.com/i/cnnturk/75/1200x675/63130a81214ed80b38897547.jpg>

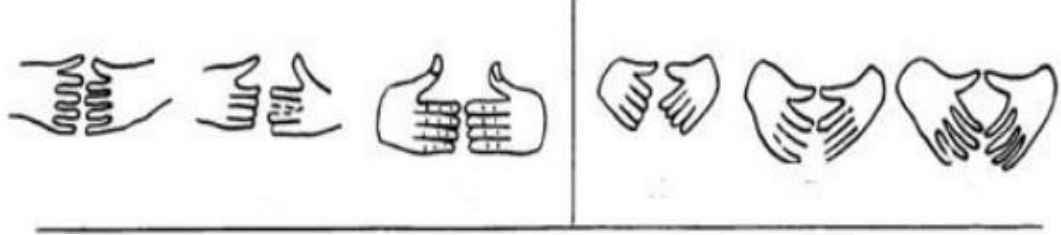
Eski Türklerin inançlarından kaynaklanan sebeplerde gelişmiş bir mezar kültürü bulunmaktaydı. Balballar esasen öldürülen düşmanları belirlemektedir, terim anlamı budur²³¹ ancak günümüzde İslam öncesindeki Türk tarihinde mezar başlarındaki heykellerin genel adı olarak anlaşılmaktadır. Mezarlık heykelleri, tamga içeren steller ve kurganlar İslam öncesindeki Türklere ait maddi kültürün unsurlarıdır.

Anadolu coğrafyasının çeşitli taş heykeller bulunmaktadır. Bu taş heykellerin hangi Türk şubesine ait oldukları ve dönemlendirmeleri üzerinde çalışılması gereken konulardır bazı steller milattan önce ikinci binyıla tarihlerindilirken, yakın dönemlere kadar Anadolu’da balbal dikme örnekleri görülebilmektedir. Bununla birlikte, ülkemizde bulunan bazı balbalların kuman – kıpçak balballarına çeşitli yönden

²³¹ Hilal Boztoprak, **Karadenizin Kuzeyi Ve Kafkaslarda Kurganlar(Kurgan Kültürü Ve Kurganlardan Çıkan Malzeme)**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2019, s.71.

benzediklerini belirtmek gerekecektir. Aralarında benzerlik olsa da, Şekil 4’de Kumanların şekil özellikleri gösterilirken, Şekil 5’de Ordu’da bulunan Balbal’ın çok daha erken bir dönemlendirme ile İskitlere ait olduğu düşünülmektedir.²³²

Şekil 2: Kuman Balballarında Ellerin Bağlanması

Kaynak: PLETNEVA, S. A. 1. Polovetskie Kamennie İzvayaniya, Moskva,1974 ’den aktaran Aslı Çandarlı Şahin, **Maddi Buluntulara Göre Kuman – Kıpçaklarda Kültürel Hayat**(Yayınlanmamış Doktora Tezi),Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2017, s. 52.

Şekil 3: 2010 yılında Ordu ilinde bulunan taş heykel.

Kaynak: https://i.arkeolojikhaber.com/pool_file/2023/22/14794_image001.png, 29.05.2023

Arkeolojik olarak ülkemizde, İskitler başta olmak üzere Türklere ait maddi kültür bulunsa da Kuzey Türklerine ait Orta çağdan kalan bir maddi kalıntılarda derinlikli bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Kıpçak Türklerine ait olduğu düşünülen kalıntılar bulunsa da arkeologlar, tarihçiler ve sanat tarihçileri tarafından profesyonel

²³² Rükiye Sönmez, Mustafa Kolağasıoğlu ve Bahattin Çelik, “Ordu’da Ele Geçen Bir Balbal Heykeli”,**Arkeoloji ve Sanat**, Sayı:171, 2022, ss.75 - 80.

şekilde tasnif edilmeleri gerekmektedir. Bu duruma örnek olarak; Ege bölgesi içinde, Denizli’de ve Afyonkarahisar’da görülen ve Prof. Dr. Tuncer Gülensoy’un çalışmasında²³³ örneğini ortaya koyduğu üzere çok sayıda Kıpçak tamgalı çok sayıda steller bulunmaktadır lakin bunların tasnifine dair bir çalışmaya rastlayamadık. Bu sebeple Gülensoy’un Kıpçak tamgasını ve bazı örnekleri ekler kısmında eklemekteyiz. Ayrıca, Kuman – Kıpçakların yerleştirildiğini kesin olarak bildiğimiz Frigya bölgesinin günümüzdeki karşılığı olan Afyonkarahisar ve Uşak illerimizde çok sayıda Türkistan tipi mezar taşı olduğu ifade edilmektedir.²³⁴

Kuman – Kıpçaklar’da zengin bir Kurgan kültürü bulunmaktadır ve Karadeniz’in Kuzeyinde çok sayıda Kurgan örneğine rastlanmıştır.²³⁵ Anadolu’da da çok sayıda Kurgan bulunmaktadır, bu kurganların Lidya örnekleri gibi bazıları tasnif edilmiştir. Lakin Ankara, Gündül’deki kurgan’ın X-XI. Asırdaki Türk varlığından kalma ihtimali üzerine durulmaktadır²³⁶ yine de bir çalışmadan söz edememekteyiz. Gündül’ün çalışmada Peçenek varlığı görülen Yabanabad ile arasında yaklaşık 18km’lik bir uzaklık bulunmaktadır. Özellikle Doğu Anadolu’daki kurganların, Orta Asya kurgan zincirinin bir halkası olarak değerlendirildiğini görmekteyiz.²³⁷ Yalova – Höyüktepe’de bulunan kurgan’ın, Kuman – Kıpçaklardan kalmış olabileceğine dair gözlemler yapılmıştır.²³⁸

Nikiforos Grigoras’ın Kuman- Kıpçakların Frigya dahil olmak üzere iskân edildiği aktarılmıştı, Frigra’nın günümüzde Afyonkarahisar’ı ve çevresindeki illeri içeren bir tarihi bölge olduğunu unutmadan Afyonkarahisar’da bulunan Kuman – Kıpçak yerleşimlerinin toponomik listesi de verilmişti. Afyonkarahisar ilimizde Bizans dönemine tarihlendirilen arkeoloji verilerindeki bulunan bazı motiflerin Türklere işaret edebileceğini belirtmek isteriz.

²³³Tuncer Gülensoy. **Orhun’dan Anadolu’ya Türk tamgaları** , Türk dünyası araştırmaları vakfı, İstanbul, 1989, s.65.

²³⁴ Sedat Bayrakal, “Ulubey’deki İki Mezar Taşının Türk Mezar Taşı Dünyasındaki Yeri” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:227, ss.1-2.

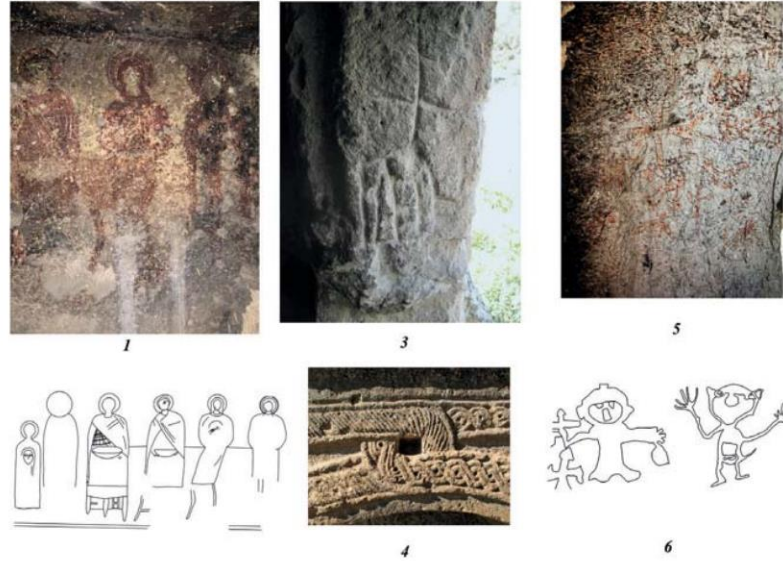
²³⁵ Boztoprak, ss.9-10.

²³⁶ Yaşar Çoruhlu, **Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar**, İstanbul, Ötüken Yayınları. Elde edilme tarihi: 15 Mayıs 2023, <https://play.google.com/store/books/details?id=bxzPCwAAQBAJ> s. 252.

²³⁷ Çoruhlu, s.350.

²³⁸ Yalvar, s.26.

Şekil: 4: Afyonkarahisar çizimleri.

Kaynak: Yelda Uçkan ve Seçkin Evcim, “Phrygia In The Byzantine Period”, Phrygia in Antiquity: **From the Bronze Age to the Byzantine Period**, ed. Gocha R. Tsetskhladze, Peeters, Leuven, 2019. s.265

Özellikle Düğüm motifi olan 4. görsel²³⁹ ve Hayat ağacını temsil eden 5. Görsel²⁴⁰ dikkat çekicidir. Bu motifler Türk dünyasında ve Bizans sanatında görülen ortak motiflerdir. Özellikle düğüm bölgesindeki düğüm motiflerine benzerliği olsa da bu motifinin süslemesinin benzersiz olduğu vurgulanmaktadır.²⁴¹

Motiflerin, doğrudan Kuman – Kıpçaklar’a ait olduğu iddia edilmese de, Kuman- Kıpçakların Frigya’da bulunduklarını, Hristiyanlığa yöneldiklerini ve Toponomik olarak onları Afyonkarahisar’da takip edebildiğimizi göz önünde bulundurursak bu verileri farklı bir bağlamda ele alabiliriz. Unutulmamalıdır ki düğüm motifine İslamiyet’ten önceki Türklerde de rastlanmaktaydı²⁴² ve Hayat Ağacı

²³⁹ İbrahim İnler Kilisesi, Yelda Uçkan ve Seçkin Evcim, “Phrygia In The Byzantine Period”, Phrygia in Antiquity: **From the Bronze Age to the Byzantine Period**, ed. Gocha R. Tsetskhladze, Peeters, Leuven, 2019. s.265.

²⁴⁰ Selimiye Kayalıkları Kilisesi, Yelda Uçkan ve Seçkin Sevim, s.265.

²⁴¹ Yelda Uçkan ve Seçkin Sevim, s.268.

²⁴² Alev Çakmakoglu Kuru, “Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi”, **Erdem**, Sayı:52, s.26.

kavramı İslamiyet'ten önceki Türklerde bilinen bir mefhumdu.²⁴³ Lakin, bu yorumdan sonrası Arkeologların ve Sanat tarihçilerinin ellerinde netleşecek verilerdir.

Maddi kültürün yanısıra Bizans dönemi Anadolusunda varlık göstermiş Türk şubelerinin Osmanlıdaki varlıklarına dair verilerimiz bulunmaktadır. 2009 senesinde Yusuf Halaçoğlu tarafından hazırlanıp altı ciltten oluşan Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler ve Oymaklar (1453-1650) isimli çalışma Bizans İmparatorluğunun çöküşünü müteakip Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunan Peçeneklerin ve Kıpçakların yerleşim alanlarını, aşiretlerini ve nüfuslarını göstermektedir. Aşağıda Peçeneklerin ve Kıpçakların bulundukları mevkilerin listesi verilmiştir buna ilaveten çok sayıda Kıpçak nüfusunun, Gürcü politikaları sonucunda Karadeniz'in doğusuna iskân edildiği unutulmamalıdır.²⁴⁴ Verilen çalışmada Kıpçakların kümülatif olarak ele alındığını hatırlatmak gerekmektedir, ayrıca verilen hane sayısı Osmanlı tarihçilerinin yakının bildiği bir konu olarak katsayı problemi ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda Ömer Lütfi Barkan'ın önerdiği üzere Hane için katsayı olarak 5 kullanılmaktadır²⁴⁵, ancak bu konu farklı katsayı yaklaşımlarına açıktır. Bu bağlamda 14025 Peçenek hanesi 70.125 Peçenek'e ve 6236 Kıpçak hanesi 31.180 Kıpçak Türküne tekabül etmektedir ancak bu veriler tek bir yıla ait olmayıp XV ve XVII yüzyıllar arasındaki toplam sayıdır, müellifin de belirttiği gibi veriler keskin bir gerçeklikten uzaktır.²⁴⁶

Tablo 4: Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler ve Oymaklar (1453-1650) isimli çalışmada Peçenek ve Kıpçak yerleşim alanları.

Şubesi	Türk	Hane	Mevki
Peçenek		14025	Adana (Karaisalu, Kınık, Sarıçam), Afyon (Sandıklı), Aksaray (Koçhisar), Alaiye (Alanya), Ankara (Çubuk, Haymana, Murtazaabad, Yabanabad), Bitlis (Ahlat), Bozok (Yozgat, Akdağ, Çubuk, Delüce özü, Eğri su), Halep, İçel (Anamur, Ermenek, Gülnar, Silifke), Karaman, Maraş (Kadirli), Kayseri (Malya), Konya, Bayburd, Eski il, Karacadağ, Kureyşözü,

²⁴³ Dilek Tüm Cebeci, "Türk İşleme Sanatında Hayat Ağacı Motifi ve Uygulamaları", **ARIŞ Halı Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi**, Sayı:20-21,2022, s.9.

²⁴⁴ Kırzioğlu, s. 121

²⁴⁵ Nejat Göyünç, "Hâne", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hane--maliye> (29.06.2023).

²⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler ve Oymaklar (1453-1650)**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2005.ss. xxvi-xxii

		Kilis, Malatya (Adıyaman, Maraş (Elbistan, Güvercinlik, Keferdiz), Sivas (Eşkinciyan, Tokat Erkilet) , Tarsus Şarki Karahisar
Kıpçak	6236	Adana (Bulgarlu, Dünderli), Aksaray (Eyüb ili, Hasan Dağı), Akşehir (İshaklu), Ankara, Aydın, Sivrihisar, Bozok(Yozgat, Kanak, İli su), Çankırı, Çorum, Bursa, Afyon, Karaman, Maraş (Kadirli), Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Maraş, Manisa, Sivas, Tekirdağ

Kaynak: Yusuf Halaçoğlu tarafından hazırlanan Anadolu Aşiretler, Cemaatler ve Oymaklar (1453-1650), ss. xxxvii-xl

3.3. LİNGÜİSTİK VERİLERDE KUZEY TÜRKLERİ

Kuzey Türkleri gruplandırılmasında, kronolojik olarak gitmek gerekirse öncelikle Avrupa Hunlarının linguistik verilerine bakmak gerecektik. Avrupa Hunlarının konuştukları dil fevkalade tartışmalıdır. Linguistik olarak Hunlardan geriye kalan iki veri Priskos'un ve Jordanes'in aktardıkları bir anıdır. Bu iki örnek şu şekildedir. Köylerde der Priskos, "Bize– mısır yerine akdarı- ve yerlilerin medos dediği yemek sağlandı. Bizi takip etmiş katılımcılara darı ve barbarların kapos dedikleri arpadan yapılan içecek sağlandı".²⁴⁷ Ayrıca mezar üzerindeki eğlence alanına Getica denildiği yazmaktadır.²⁴⁸

Macar filolog ve Türkolog Gyula Németh Avrupa Hunlarının konuştuğu dilin Türkî bir dil olduğu iddiasında bulunmuştur.²⁴⁹ Karşıt görüşler de mevcuttur. Hunların konuştukları dilin esasen bir Hint – Avrupa dili olduğu iddiası bulunmaktadır. Hun dilinin Yenisey ve Ural kökenli olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır.

Avarların konuştuğu dile dair günümüze ulaşmış ana bir kaynak bulunmamaktadır. Bu durum Avarcanın yapısına dair spekülasyonları beraberinde getirmektedir. Gerek yaşadıkları bölge itibarıyla Macar dilinin atası olduğu düşünülmüş, gerekse de göçebe Türk kültürünün temsilcileri olmaları ve Avarların soyluluk sıfatlarının Türkî dillere benzerliği sebebiyle Avar dilinin Türk kökenli

²⁴⁷ Maenchen-Helfen, s. 424.

²⁴⁸ Maenchen-Helfen, s.425.

²⁴⁹ Gyula Németh, **Attila ve Hunlar**, çev. Tarık Demirkan, Kömen Yayınları, Konya 2014, s. 250.

olduğu söylenmiştir. Bunun yanı sıra Avarlara ait mezarlarda Runik yazı bulunmuştur. Bu yazılı kültürün Türkistan kökenli olabileceği düşüncesi makul görünmektedir.²⁵⁰

Macar dilbilimci Samu Szádeczky-Kardoss bu gerçeği ortaya koyarak Avarların Türkî yahut Moğol etkili bir dil konuştuklarını belirtmiştir.²⁵¹ Bunun yanı sıra Avar dilinin Kafkas, Tunguz, İranî yani Hint – Avrupa kökenli olduğu iddiaları da bulunmaktadır, nihayetinde elimizde keskin bir veri olmadığı için bu konu karanlıkta kalmıştır.

Hazarların, Türk oldukları ve coğrafyalarından kaynaklanan etnik çeşitlilik olduğu bilirse de Hazarların Türk dili konuştukları konusunda mutabakat vardır. Hazar diline ait bir yazı ve birkaç kelime dokümanı bulunmaktadır. Bu belgeye onu bulan kişi olan Solomon Schechter'e atıfla Schechter Mektubu ya da saklandığı yer olan Cambridge'ye nispetle Cambride belgesi de denmektedir. Belgede Göktürk alfabesi kullanılmıştır, Hazar Kağanlığına ait olduğu ispatlanan belgede Göktürk yazısı ile hukurim (okudum) yazmaktadır.²⁵² Ayrıca İslam coğrafyacıları El İşari ve İbni Havkal Hazarların konuştukları dilin Macar dilinden başka bir şeye benzemediğini belirtmişlerdir.²⁵³ Modern çalışmalarda Hazar dilinin, dil yapısı ve kelime dağarcığı gibi kullanılarak yapılan çalışmalarda da Hazarcanın bir Türk dili olduğu gösterilmektedir.²⁵⁴

Peçeneklerin hangi Türk dilini konuştuğu konusu esasen net bir konudur ancak Oğuz grubunda mı olduğu ya da Kıpçak grubunda mı olduğu tartışmalıdır. Onikinci yüzyıla kadar Avrupa'da konuşulduğu düşünülmektedir. Bizans kaynaklarından Anna Komnena Kumanlar ve Peçeneklerin aynı dili konuştuğundan bahsetmiştir diğer taraftan ünlü Türk alim Kaşgarlı Mahmud, Peçenek dilinin Türk dilinin bozulmuş bir hali olduğunu belirtmiştir.²⁵⁵

²⁵⁰ Janos Harmatta, "Doğu Avrupa'da Türk Oyma Yazılı Kitabeler", çev. Hicran Akın, **Erdem**, Cilt: 30, Sayı: 1, 1983, ss.57-58.

²⁵¹ Samuel Szadeczky-Kardoss, "The Avars", , **The Cambridge History of Early Inner Asia**. ed. Denis Sinor, Cilt: 1. Cambridge University Press, Cambridge , 1990 , s. 221.

²⁵² Pınar Özdemir, "Hazar Türkçesi ve Hazar Türkçesi Leksikolojisi Tespiti Denemesi" **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 36 , 2013, ss. 190-191.

²⁵³ Peter Golden, "Khazar Studies: Achievements And Perspectives Golden", **The Worlds of Khazars** ed. Peter Golden, Haggai Ben Shammai ve Andras Rona Tas, Brill, Lieden, 2007 s.13.

²⁵⁴ Marcel Erdal, "The Khazar Language" **The Worlds of Khazars** ed. Peter Golden, Haggai Ben Shammai ve Andras Rona Tas, Brill, Lieden, 2007. ss.75-107.

²⁵⁵ Aleksander Paron. **The Pechenegs : Nomads in the political and cultural landscape of Medieval Europe**, Brill, Leiden, 2021, s.92.

Bahsi geçen Türk şubelerinden Kıpçaklar ve Uzlar lisanları üzerine en az tartışma olan dillerdir. Uzların Oğuz Türkü olması sebebiyle Oğuz Türkçesi konuştuklarını düşünmek makuldür, lakin bu konuda bir çalışmaya rastlayamadık. Kıpçak Türkçesi ise günümüzde hala konuşulan bir kolu temsil etmekte. Konumuz olan Kuman Kıpçakların konuştukları dil literatürde daha çok Eski kıpçakça olarak bilinmektedir. Bu kıpçakça Kuman-Kıpçaklar aracılığı ile Anadolu’da ve Avrupa’da, Memlükler sebebiyle Afrika’da ve Arabistan yarımadasında varlık göstermiştir. Eski Kıpçakçanın on yedinci yüzyıla kadar varlık gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca Ermeni kıpçakçası olarak bilinen bir dalı daha olup bu Kıpçakça Ermeni harfleriyle yazılmış Gregoryen Kıpçakların konuştukları dil olmuştur.

Kıpçak Türkçesinin karakteristik özelliği ötümlü bir Türkçe olmasıdır. Ötümlülük, ses tellerinin titreşimi ile ortaya çıkan b,c,d,g,j,l,m,n,r,v,y,z harflerinin değişmesidir. Bu noktadan yola çıkarak Kıpçak Türkçesinin Bizans’ın Paphlagonya temasında yani özellikle Samsun ili başta olmak üzere Türkiye’nin Karadeniz bölgesinde varlık gösterdiği burada bulunan Kıpçak Türkçesinin Oğuz Türkçesini etkilediği üzerine araştırmalar bulunmaktadır ancak bu Kıpçaklar Bizans döneminde değil Osmanlı İmparatorluğu zamanında bölgeye yerleşmiş olmalıdır.²⁵⁶ Karadeniz bölgesinde Kıpçak Türkçesinden etkilenen mevkilere Hopa, Borçka, Arhavi Artvin, Rize ve Trabzon örnekleri de verilebilmektedir ve son tahlilde Kıpçak Türkçesi, Oğuzların gelmesi ile birleşerek bugün ki Türkçenin şekillenmesinde etkili olmuştur.²⁵⁷

Linguistik veriler açısından Kuman – Kıpçakların Türkçeleri daha eskilere kadar takip edilebilmektedir bu bağlamda Codex Cumanicus’dan bahsedilmesi elzemdir. Kuman kitabı anlamına gelen ve Orijinal nüshası Venedik şehrindeki Aziz Mark’ın Kütüphanesinde²⁵⁸ bulunan Codex Cumanicus, iki kitapçığın birleşiminden oluşmaktadır. Birinci kitapçığa Venedik nüshası denir ve o dönemde Karadeniz üzerinden ticaret yürüten İtalyan tüccarların ticaretlerini daha kolay yapabilmek için kaleme aldıkları nüshadır. Bu sebeple Kuman Kıpçak Türkçesinin, Karadeniz

²⁵⁶ Dimitri Korobeinikov, “The Cumans in Paphlagonia” **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı:18, 2015, ss. 29-39.

²⁵⁷ Ali Akar, "Türkiye Türkçesi Ağzılarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları." 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007) Bildirileri **Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, I. Cilt**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ss. 23-38, 2011.

²⁵⁸ Marciana Kütüphanesi Olarak da bilinmektedir.

kuzeyinde lingua franca olduğu düşünölebilir.²⁵⁹ Alman nüshası olarak bilinen ikinci kitap ise Fransisken tarikatına bağı Alman misyonerler tarafından oluşturulmuş bir sözlüktür. Kelime bilgilerinin yanı sıra Hristiyanlığa dair bilgileri, anlatıları ve ilahilerden oluşın daha çok misyonerlik amacı taşıyan bir yapıttır.²⁶⁰ Codex cumanicus Latin harfleriyle kaleme alınan ilk Türkçe eser olmasının yanı sıra Kuman – Kıpçakların Avrupa üzerindeki etkisini de göstermektedir.

Son olarak Ermeni harfleri ile yazılan Kıpçak Türkçesi ve geride bıraktıkları eserler gelmektedir. Gregoryen Hristiyanlığı benimsemiş olan bu Türkler, Hristiyanlığı kendilerine öğreten Ermenilerin etkisi le bu alfabeyi benimsemişlerdir. Linguistik açıdan Codex cumanicus ile paralellik gösteren ve On yedinci yüzyılın sonuna kadar yaşamayı sürdüren bu yazılı kültür, geride Mahkeme kayıtları, sözlükler, Hristiyanlığa dua kitapları ve Hristiyan azizlerinin yaşamlarına dair eserler ve yazmalardan oluşın 112 eser bırakmıştır. Ermeni harfleri ile yazılan Kıpçak Türkçesinin nüshaları Paris, Viyana, Varşova gibi şehirlerde dağınık halde bulunmaktadır.²⁶¹

²⁵⁹ Abdulkadir Öztürk, “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları” **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı:7, 2011, s.326.

²⁶⁰ Melike Uçar. “Codex Cumanicus” **Dil Araştırmaları**, Güz 2015, Cilt:9 , Sayı: 17, 2015, ss 290-292

²⁶¹ Öztürk, Abdulkadir s. 330.

SONUÇ

Bizans İmparatorluğu çeşitli sebepler ile Kuzey Türkleri ile ittifak kurmak durumunda kalmıştır. Çalışmamızda bahsi geçen Kuzey Türklerinin ekseriyeti Karadeniz'in Kuzeyinden, Balkanlara doğru ilerlemiş ve daha sonrasında Anadolu topraklarına giriş yapmışlardır. Özellikle Peçeneklerin ve Kuman – Kıpçakların Anadolu coğrafyasında varlık gösterdikleri kesin olmakla birlikte; Peçeneklerin Anadolu'daki varlığı Doğu ve Güney Anadolu bölgelerine tekabül ederken, Kuman – Kıpçaklar ise Batı ve İç Anadolu bölgelerine yerleşmişlerdir. Suriye'nin kuzeyinde Peçenek varlığı olduğu bilinmektedir.

Kuzey Türkleri sadece Bizans İmparatorluğu için değil, Orta Çağ'da Macaristan, Mısır, Bulgar Toprakları, Gürcistan ve Bohemya bölgesinin etkili unsurları olmuşlardır. Akın faaliyetleri yürütmek Kuzey Türklerinin bir gerçeğidir ve sosyo-ekonomik arka planı göz önünde alınarak değerlendirilmesi gereken bir husustur. Bizans İmparatorluğu özelinde ise Kuzey Türklerinin akınlarına çok erken dönemlerden itibaren görmekteyiz.

Bizans İmparatorluğunun Kuzey Türkleri ile ilişkileri çok yönlü olagelmıştır. Türkleri birbirine kırdırma Bizans'ta örneklerini gördüğümüz bir uygulamadır ancak diğer taraftan Kuzey Türklerinin Bizans askeri sistemi içerisindeki varlığı da muhtemelen Bizans İmparatorluğunun karşısında bir Türk unsur olmasından kaynaklanmaktaydı. Bizans İmparatorluğunun ücretli askerlik müessesesi sadece Türkleri değil, Gothlar'ı, Alanları, Katalanları ve birçok milleti içerebilmekteydi, Türkleri diğer ücretli askerlerden ayıran husus ise Türklerin, diğer Türklere; Oğuzlara, Peçeneklere karşı bir güç olarak değerlendirilmesi olduğu düşünülebilir.

Çalışmamızda, Bizans dönemi Anadolusunda varlık gösteren Türkleri ve ikamet ettikleri mevkiileri Tarihsel kaynaklarını açıklayarak ekledik. Özellikle Peçeneklerin yerleşim yerlerinde Balkanlar ön plana çıkmaktadır. Kaynaklardaki niceliksel fakirliğin sebebi esasen Kuzey Türklerinin asıl aktif oldukları alanların Balkanlar olmasıdır. Kuman – Kıpçaklar ise sadece Doğu Avrupa'dan, Afrika'ya kadar oldukça geniş bir sahada varlık gösterdikleri için değil aynı zamanda müstakil bir devlet kurmayan bir Türk şubesi oldukları için tarihsel alanda izlerini sürmek zorlaşmaktadır.

Bizans İmparatorluğunun belirli parametreleri takip eden bir tehcir politikası olduğu açıktır. Bu parametreler sosyo-ekonomik dengelere dayanmaktadır. Çeşitli etnik ve dini grubu tehcir etmiş olan Bizans İmparatorluğu, Türkleri de kendi toprakları içerisinde tehcir etmekten geri kalmamıştır.

Kuzey Türklerinin varlığını devam ettirdiklerini Osmanlı İmparatorluğunun kayıtları da tasdik etmektedir, ancak Peçenekler hariç tutulursa; Osmanlı belgelerinde bahsi geçen Kıpçakların, Bizans İmparatorluğunda iskân edilip, Bizans ordusu içerisinde varlık gösteren Kuman – Kıpçaklar mı oldukları sorusu sorulmalıdır. Oğuz Türkleri ile birlikte Doğu yönünden Anadolu'ya gelen Kıpçaklar olduğu bilinmektedir bu sebeple Osmanlı verilerindeki Kıpçakların, Bizans bakiyesi olanlar oldukları tartışmaya açıktır.

Anadolu'nun Türk yapısında sadece Oğuz Türklerinin değil, Kuman – Kıpçakların da bulunduğu açıktır. Tarihi kaynakların işaret ettiği şehirlere odaklanılırsa bunlar; Aydın, Ankara, Afyonkarahisar, Denizli, Eskişehir, Kütahya, Konya, Isparta, Burdur ve İzmir olmaktadır. Toponimik ve Linguistik veriler fevkalade az bulunan tarihsel verilerimiz ile Anadolu'da varlık göstermiş Kuzey Türklerinin akıbetlerine ışık tutan ve daha fazla veri bulunabilmesini sağlayabilecek disiplinler olarak görünmektedir. Toponimik, Linguistik ve Arkeolojik verilerin kendi içerisindeki Tasnif problemleri ise güncelliğini korumaktadır. Arkeolojik veri olarak Anadolu'da çok sayıda balbal ve kurgan bulunmaktadır ancak her balbal ve kurgan Kuman – Kıpçak varlığına işaret etmeyebilir. Linguistik ve ilişkili bir bilim olarak Toponomik veriler dikkatlice ele alınmalıdır çünkü Oğuzlar da Kuman – Kıpçaklar da Türkçe konuşurlar ve ortak kelime dağarcıkları araştırmacıları yanılgıya düşürebilir.

Anadolu'da Kuman – Kıpçak ve Peçenek varlığı zihinlerde Anadolu'nun Türkleşmesinde hızlandırıcı bir etki oldu varsayımı ile birlikte düşünülmektedir, bu makul karşılanabilir ancak Kuman – Kıpçaklar içinde gerçekten Helenleşenler bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Kuman – Kıpçakların Helenleşmesi konusu başlıca bir araştırma gerektirmektedir, bu konuda değerli bilgiler içeren çalışmalar bulunsa da Romalılaşıma, Helenleşme ve Hristiyanlaşma birbirine karıştırılmamalıdır. Elimizde olan en keskin sonuç Anadolu yarımadasının hem Batı yönünden hem de Doğu yönünden gelen Türklere vatan olduğu ve Anadolu'nun Türkleşmesinin iki yönlü olarak gerçekleştiğidir.

Literatürde nadir de olsa değerli çalışmalar mevcuttur ancak çalışmamız dört bilim dalı ışığında, Bizans dönemine odaklanılarak şekillenmiştir bu sebeple bu değerli araştırmalar çalışmamızda yer bulamadılar. Bu sınırlılıklar sebebiyle değinilmeyen değerli çalışmalar içerisinde Doğu Karadeniz'deki ve Anadolu'daki güçlü Kıpçak varlığını temel alan çalışmaları sayılabiliriz. İlaveten, çalışmada nakledilen mevkiler içerisinde yapılacak Arkeolojik etütlerin Kuman – Kıpçaklara dair maddi veri sağlayabileceği kanaati taşımaktayız.

KAYNAKÇA

ANA KAYNAKLAR

Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana collecta ed. Franz Miklosich ve Joseph Müller, cilt:4,1871.

Agathias , **Agathias The Histories**, edt ve çev. Joseph D. Frendo, De Gruyter, Berlin, 1975.

Akropolites, **George Akropolites The History**, çev. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York, 2007.

Anna Komnena, **Alexiad**, çev. Bilge Umar, İnkilap Kitapevi , İstanbul, 1996.

Cantacuzenus, **Eximperatoris Historiarum** Cilt. I, ed. I. Ludovic Schopen , Bonn, 1839.

Cantacuzenus, Trone, Robert H. **The History Of John Kantakouzenos (Book I): Text, Translation, And Commentary**, The Catholic University of America (Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi), Faculty of The Graduate School o f Arts and Sciences washington D. C. , 1978.

Constantine Porphyrogenitus , **De Administrando Imperio**, çev. R. J. H. Jenkins, Washington, 1967.

Constantine Porphyrogenitus, **De ceremoniis aulae Byzantinae Libri Duo**, ed. J. Reiske, Bonn, 1829.

George Cedrenus, **Historiarum Compendium**, cilt:2 , ed. ve çev. Immanuel Bekker, 1839.

John Ephesus, **The Third Part of Ecclesiastical History**, çev. R. Payne Smith, Alpha Edition, Oxford, 1860.

John Scylitzes. **Synopsis Historiarum**. Library of Congress. 1570.

John Skylitzes, **John Skylitzes: A Synopsis of Byzantine History, 811-1057: Translation and Notes**, ed. ve çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Kaşgarlı Mahmud, **D.L.T**, cilt.1, çev. Besim Atalay, TTK, Ankara, 1985.

Kinnamos, **Deeds of John and Manuel Comnenus** çev. Charles M. Brand, Columbia University Press, Newyork, 1976.

Maurice, **Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy**, çev. George T. Dennis, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984.

Menander, R **The history of Menander the Guardsman**, ed. ve çev. R. C. Blockley Francis Cairns, Wiltshire, 1985.

Michael Attaleiates, **The History**, çev. Anthony Kaldellis ve Dimitris Krallis, Harvard University Press, A.B.D. , 2012.

Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes Ve Manuel Komnenos Devirleri)**, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

Nikiforos Grigoras , Arslan Kılıç. **Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi Ve Değerlendirilmesi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.

Patrik I. Nikepohos, **Patriach of Constantiaploe Short Story**, edt. ve çev. Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington, 1990.

Priscus, **Fragmenta Et Excrepta Attila ve Bizans Tarihi** çev. Turhan Kaçar, Alfa, 2020, İstanbul

Procopius, **History of the Wars, Books VII and VII** çev. H. B. Dewing, Harvard University Press, Massachusetts, 1962.

Psellos, **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı:3, Ankara, 2020.

Süryani Mar-Yeşua **Vakainame** çev. Mualla Yanmaz, , Diyarbakır Tanıtma Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1958.

Theophanes Confessor, **The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813** (edt. ve çev. Cyril Mango ve Roger Scott), Clarendon Press,1997,Oxford s. 2007.

Urfalı Mateos, **Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)** çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Zonaras, **Epitomae Historiarum** ,Cilt:3, ed. I. Bekker, 1897.

Zosimus, **New History**, eds. ve çev. Ronald T. Ridley, Universty of Sydney, Canberra, 1982.

ARAŞTIRMA ESERLER

Ed. Kazhdan Alenxander H. **The Oxford Dictionary of Byzantium**, , Washington, D.C. , Oxford University Press, 1991.

Ahincanov, Sercan. **Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar** çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

Ahmetbeyoğlu, Ali. “Bulgarları Oluşturan Boylardan Katriguar ve Utigular” **Tarih Dergisi**, Sayı:51, İstanbul, 2011. ss.1-19

Ahmetbeyoğlu, Ali. **Grek Seyyahı Priskos (V. yüzyıl)’a göre Avrupa Hunları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1980.

Akar, Ali. "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları." 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007) **Bildirileri Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, I. Cilt**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ss. 23-38, 2011.

Akdes Nimet Kurat, A. Nimet. **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara ,1972.

Arkeolojik Haber, **Ordu’da Bulunan Balbal**
https://i.arkeolojikhaber.com/pool_file/2023/22/14794_image001.png, 29.05.2023.

Ayaönü Y. “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (IX-XII. Yüzyıllar)”, Selçuk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 25, 2009. ss.53-69

Ayönü, Y. "Batı Anadolu’daki Türk Yayılışına Karşı Bizans İmparatorluğu’nun Kuman-Alan Topluluklarını Balkanlardan Anadolu’ya Nakletmesi" **Belleten** Cilt:76, Sayı:276, 2012. ss. 403-418.

Bartusis, Mark C., **The Late Byzantine Army; Arms And Society, 1204-1453**, University of Pennsylvania Press, Philladelphia, 1997.

Bartutsis, Mark C. **Land and Privilege in Byzantium**, Cambridge University Press, Cambridge,2012 ss.50-57.

Başkan. Yahya, “XIV.-XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı” **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:35, 2015, ss. 1-18

Bayrakal, Sedat. “Ulubey’deki İki Mezar Taşının Türk Mezar Taşı Dünyasındaki Yeri” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:227, ss. 9-22.

Biçer, Celal. **Bizans İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti (IV-VII. Yüzyıllar), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2018.

Birkenmeier, John W., **The Development of the Komnenian Army : 1081-1180**, Brill, Leiden, 2002.

Bozan, Okay. “Emeviler Döneminde Müslüman – Hazar İlişkileri”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:11, 2014, ss.106-127.

Boztoprak, Hilal. **Karadenizin Kuzeyi Ve Kafkaslarda Kurganlar(Kurgan Kültürü Ve Kurganlardan Çıkan Malzeme) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2019.

Cahen, Claude. **Osmanlılar’dan Önce Anadoluda Türkler** çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 1979.

Cebeci, Dilek Tüm. “Türk İşleme Sanatında Hayat Ağacı Motifi ve Uygulamaları”, **ARIŞ Halı Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi**, Sayı:20-21,2022, ss.7-29.

Ceyhan, Hasan. **Peçenek Ve Kuman-Kıpçaklarla Rusların Siyasi İlişkileri (10-13. yy)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2020.

Charanis Peter. " The Transfer Of Population as a Policy In The Byzantine Empire "**Comparative Studies in Society And History**, Cilt: 3, Sayı: 2,1961, ss. 140-154.

Charanis, Peter. "Ethnic Changes in The Byzantine Empire in The Seventh Century", **Dumbarton Oaks Papers**, Cilt:13,1959, ss.23-44.

Cheynet, Jean-Claude, **Bizans Dünyası** çev. Aslı Bige. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.

Cihan,Cihad. “Frigya ve Menderes Vadisinde Selçuklu – Bizans Hudut Muharipleri olarak Türkmen ve Kumanlar” **Afyonkarahisar Valiliği Yayını**, Uluslararası Dinar Ve Frigya Bölgesi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar, 25-26/05/2013, ss 49-76.

CNN Türk, **Türkopul** yazılı taş: <https://i.cnnturk.com/i/cnnturk/75/1200x675/63130a81214ed80b38897547.jpg> (29.05.2023).

Curta, F. “The Image And Archaeology Of The Pechenegs” **Stratum Plus Journal**, Sayı:5, 2013. ss. 203-234.

Çakmakoğlu, Alev. “Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi”, **Erdem**, Sayı:52, ss.23-52.

Çandarlı Şahin, A. "Kuman/Kıpçaklarda Zanaat ve Konar-Göçerlik İlişkisi" **Türkiyat Mecmuası**, Cilt:26, Sayı:2, 2016. ss155-165.

Çandarlı Şahin, A. **Maddi Buluntulara Göre Kuman – Kıpçaklarda Kültürel Hayat**(Yayınlanmamış Doktora Tezi),Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2017

Çandarlı, A. Şahin. **Maddi Buluntulara Göre Kuman – Kıpçaklarda Kültürel Hayat**(Yayınlanmamış Doktora Tezi) Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2017.

Çoban Erdal, **Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2014.

Dahiliye Vekaleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, **Köylerimiz**, İstanbul Matbaacılık Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1933.

Damar, Çetin. **Peçenek ve Kıpçakların Bizans Devleti ile Olan İlişkileri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2016.

Daş, Mustafa. **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Selenge, 2021, İstanbul.

Decker, Michael J. **Bizans Savaş Sanatı** çev.A. Tuncer Büyükonat. Doruk, Ankara, 2016.

Delilbaşı, Melek. "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", **Cotiga**, Sayı:17, 1999, ss.339-35.

Demirkent, Işın., "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askeri ve Siyasi Durumu", **Tarih Dergisi**, Sayı:. 33, İstanbul, 1982, ss.133-146.

Denizlipost.com, **Denizli'de bulunan Kıpçak Tamgası**
<https://www.denizlipost.com/frigya-bolgesinde-1071-onesi-kuman-kipcak-tamgalari.html> 1.06.2023

Dikmen, Emine. "Peçeneklerin Hristiyanlaştırılma Meselesi: Quertfurt’lu Aziz Bruno Örneği" . **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi** Sayı:6,2022, ss61-76.

E.J. Van Donzel ve A.B. Schmidt, **Gog and Magog in Early Eastern Christian and Islamic Sources**, Brill, Lieden, 20

Gülensoy, Tuncer. **Orhun’dan Anadolu’ya Türk Tamgaları** , Türk dünyası araştırmaları vakfı, İstanbul, 1989.

Güneş, Cüneyt. **Bizans Anadolusunda Askeri Ve İdari Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI.Yüzyıla Kadar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021.

Halaçoğlu, Y. **Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler ve Oymaklar (1453-1650)**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2005.

Haldon, John. **Bizans Tarih Atlası** çev. Ali Özdamar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021.

Harmatta. J., “Doğu Avrupa’da Türk Oyma Yazılı Kitabeler”, çev. Hicran Akın, **Erdem**, Cilt:3, Sayı:7,1987 ss. 57-76.

Heath, Ian . **Byzantine Armies 886-1118**, Osprey Publishing , Oxford, 1979.

Heath, Ian., **Bizans Orduları 900-1461**, çev. Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Honigmann, Ernst, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1970.

Howorth, H. H. “V. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Göçebelerin Batı’ya Doğru Sürüklenişi III. Bölüm Kumanlar ve Peçenekler” çev. Emine Dikmen, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2020. ss. 284-30.

Kafesoğlu, İbrahim. “Türk-Bulgar’ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10-11, 1982. ss.91-123.

Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

Kahraman, Nurettin, Refik Arıkan ve Mehmet Çetin, “Orta Asya Taş Heykellerine Anadolu’dan İstisnai Bir Örnek: İnönü Taş Heykel”, **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi** , Söğüt Özel Sayısı, Cilt:4 2019, ss.1-20.

Chavannes, Edouard. **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, çev. Mustafa Koç, Selenge, 2017.

Karadas, Georgois. **Byzantium and the Avars, 6th–9th Century AD Political, Diplomatic and Cultural Relations** (edt. Florin Curta ve Dusan Zupka), Brill, Lieden, 2019.

Karatay, Osman “Hazarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021 ,ss.313-378.

Karatay, Osman “Macarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021, ss.379-414

Karatay, Osman. “Ogurlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021,ss.227-236.

Karatay, Osman. “Tuna Bulgarları”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021, ss. 257-276.

Kaya, Abdullah. “Başlangıcından 1071’e Kadar Türklerin Anadolu’ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme” **Ekev Akademi Dergisi**, Sayı: 59, ss.211-232.

Kanlıdere,Ahmet. “Yusuf Akçura ve Kuzey Türkleri” **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt:3, Sayı:18, 2009, ss.235-258.

Kırzioğlu Fahrettin. **Yukarı Kür Ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar; İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII-M.S. VI.yy) Ve Son-Kıpçaklar(1118,1195) İle Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükumeti (1267-1578)** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Korkmaz Asım, **Kuman Kıpçaklar Orta Çağ Doğu Avrupası'nın Güçlü Cengâverleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019.

Korobeinikov, Dimitri. "The Cumans in Paphlagonia" **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı:18, 2015. ss. 29-44.

Korobeinikov, Dimitri. **Byzantium And The Turks in The Thirteenth Century**, Oxford Universty Press, Oxford, 2014.

Korobeinikov,Dimitri. "A broken mirror: the Kıpçak world in the thirteenth century"
The Other Europe In The Middle Ages Avars Bulgars Khazars And Cumans East Central And Eastern Europe In The Middle Ages 450-1450, Ed. Florin Curta, Brill,, Lieden, 2009. ss. 379-412.

Kumru, Nurdan. **P.V Golubovskiy Ve Eseri: Peçenegi, Torki İ Polovtsi Do Naşestviya Tatar (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar Ve Kuman-Kıpçaklar) (Tercüme-Tahlil)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Kurat, Akdes Nimet. "Peçenekler Maddesi", **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, Ankara, 2005.

Kurat, Akdes Nimet. **IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, Ankara.

Kurat, Akdes Nimet. **Peçenek Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

Liakos, Antonis. “Hellenism and Making of Modern Greece: Time, Language and Space”, **Hellenisms: Culture, Identity, and Ethnicity from Antiquity to Modernity**, Ed. Katerina Zacharia, Ashgate Publishing Company , Hampshire, İngiltere, 2008,ss.221-254.

Macartney, A. C. “Peçenekler”, çev. Emine Dikmen, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:2 Sayı:4, 2020. ss. 489-498.

Maenchen-Helfen, **Otto J., The World of the Huns: Studies in Their History and Culture**, University of California Press, California, 1973.

Maierov, Alexander V. “Byzantium, Rus And Cumans in The Early 13th Century” **Acta Orientalia**, Cilt:71, Sayı:1, 2018. ss. 7-27.

Mangaltepe, İsmail. "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhasarası" . **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı:10, 2006, ss.1-24.

Mangaltepe, İsmail. “Avarlar” **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021, ss.107-180.

Naville, L. **Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazım Rehberi**, çev. Süha Konum, Selenge, İstanbul, 2021.

Németh. G., **Attila ve Hunlar**, çev. Tarık Demirkan, Kömen Yayınları, Konya, 2. baskı, 2014.

Nihal, H. ve Ahmet Naci, “Anadolu’da Türklere Aid Yer İsimleri”, çev. Muhammet Kemaloğlu, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 38, İstanbul 2013. ss. 1-19.

Norwich, J. J. **Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)** çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013.

Norwich, John Julius. **Bizans I Erken Dönem (MS 323-802)**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013.

Ostrogorsky, Georg. **Bizans Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Baskı:10, Ankara, 2019.

Ö. Pınar, “Hazar Türkçesi ve Hazar Türkçesi Leksikolojisi Tespiti Denemesi” **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 36 , 2013, ss.189-206.

Öztürk, Abdulkadir. “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları” **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, ss. 323-334, Sayı:7, 2011.ss.130-141.

Öztürk, Abdulkadir. “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları” **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı:7, 2011, ss. 323-334.

Paron, Aleksander. **The Pechenegs : nomads in the political and cultural landscape of Medieval Europe**, Brill, Leiden, 2021.

Shukurov, Rustam. **Byzantine Turks 1204-1261** , Brill, Lieden, 2016.

Sönmez Rukiye, Mustafa Kolağasıoğlu ve Bahattin Çelik, “Ordu’da Ele Geçen Bir Balbal Heykeli”,**Arkeoloji ve Sanat**, Sayı:171, 2022, ss.75 - 80.

Stepanov, Tsvetelin. **The Bulgars and the Steppe Empire in the Early Middle Ages (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages (450-1450)**, çev. Tatiana Stefanova ve Tsvetelin Stepanov, Brill, Lieden, 2010.

Szadeczky-Kardoss, Samuel, "The Avars", , **The Cambridge History of Early Inner Asia**. ed. Denis Sinor, Cilt: 1. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Şahin , Aslı Çandarlı. **Maddi Buluntulara Göre Kuman/Kıpçaklarda Kültürel Hayat** , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Muğla, 2017.

TDV İslâm Ansiklopedisi Nejat Göyünç “Hâne”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hane--maliye> (17.05.2023).

Todorov, B. “The Value Of Empire: Tenth-Century Bulgaria Between Magyars, Pechenegs And Byzantium” **Journal Of Medieval History**, Sayı:30,2010. ss. 1-15
Togan, Zeki Velidi. Umumi Türk Tarihine Giriş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2020.

Treadgold, Warren. **A History of the Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California, 1997.

Tuncer Gülensoy, Tuncer. “Türk Dünyasında Ve Anadolu’da Ortak Yer Adları”, **Erdem**, Sayı:26, 1996, ss.693-708.

Uçar, Melike. “Codex Cumanicus” **Dil Araştırmaları**, Güz 2015, Cilt:9 , Sayı: 17, 2015, ss. 290-295.

Uçkan, Yelda ve Seçkin Evcim “Phrygia In The Byzantine Period”, Phrygia in Antiquity: **From the Bronze Age to the Byzantine Period**, ed. Gocha R. Tsetschladze, Peeters, Leuven, 2019. ss.253-270.

Üren, Umut. “Büyük Bulgar Devleti”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021 ,ss. 237-256.

Vásáry, I., “Orthodox Christian Qumans And Tatars Of The Crimea in The 13th-14th centuries”, **Central Asiatic Journal** , Sayı:32, 1988. ss. 260-271.

Vasary, Istvan, **Kumanlar Ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)** çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

Wikimedia , **Berlin Neues Müzesindeki, Ukrayna orijinli Balbal örnekleri**
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f5/Cuman_statues_from_Ukraine_in_Neues_Museum%2C_Berlin.jpg/1200pxCuman_statues_from_Ukraine_in_Neues_Museum%2C_Berlin.jpg?20221012134740 ,28.05.2023

Wikimedia , **Ermeni harfleri ile yazılmış Kuman – Kıpçak nüshası**
<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Arm-100r.jpg> ,1.06.2023

Wikimedia , **Manasses Kroniğinde Peçenek Tasviri**
<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/bc/63-manasses-chronicle.jpg/800px-63-manasses-chronicle.jpg> ,28.05.2023

Wikimedia, **Codex Cumanicus'un görüntüsü,**
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9f/Codex_Cumanicus_58.jpg 1.06.2023

Wikimedia, **Kuman – Kıpçak Federsyonu Haritası**
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2e/Cumania_%281200%29_eng.png 23.06.2023

Wikimedia, **Radziwill Vakayinamesinde Kumanlar**
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81_%D0%9D%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4_%D0%91%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2_\(1096\).jpg#/media/File:Радзивіллівський_літопис_Напад_Боняка_на_Київ_\(1096\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81_%D0%9D%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4_%D0%91%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2_(1096).jpg#/media/File:Радзивіллівський_літопис_Напад_Боняка_на_Київ_(1096).jpg) 23.06.2023

Yalvar, C. "Anadolu'da Son Türk İskânı: İznik İmparatorluğu'nda Kuman-Kıpçaklar Ve Yalova Kazımıye (Yortan) İle Elmalık (Saruhanlı) Köylerindeki Varlıkları". **Türk Dünyası Araştırmaları** , Sayı:127,2021, ss.11-36.

Yalvar, C. "Karadeniz'in Kuzeyinde İki Kardeş Kavim: Peçenekler Ve Kuman-Kıpçakların Münasebetleri Üzerine", **Atlas Sosyal Bilimler Dergisi** Sayı:2 ,2018 ,ss.7-19.

Yücel, Mualla Uydu. "Kumanlar(Kıpçaklar)", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021,ss.499-530.

Yücel, Mualla Uydu. "Peçenekler", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021,ss. 415-486.

Yücel, Mualla Uydu. "Uzlar", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kronik, İstanbul, 2021 ,ss. 487-498.

Zuckerman, Constantine. **The World of Khazars** (Edt. Peter B. Golden, Haggai Ben-Shammai ve András Róna-Tas), Brill, 2007, Lieden.

EKLER

EK 1: Kuman Kıpçak Federasyonu Haritası

Kaynak: Wikimedia, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2e/Cumania_%281200%29_eng.png 23.06.2023

EK 2: Radziwiłł Vakayinamesinde Kumanlar

Kaynak: Wikimedia, 23.05.2023

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8b/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81_%D0%9D%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4_%D0%91%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2_%281096%29.jpg

EK 3: Manasses Kroniğinde Peçenek Tasviri

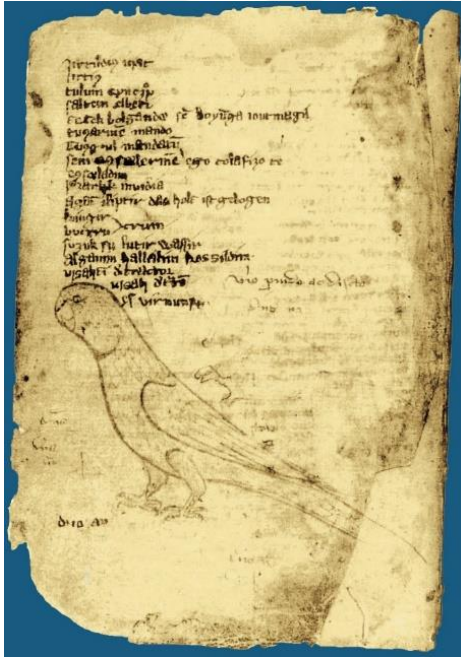
Kaynak: Wikimedia , <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/bc/63-manasses-chronicle.jpg/800px-63-manasses-chronicle.jpg> 28.05.2023

EK 4 : Madrid Skilicis Kroniğinde Peçenekler Rusları Mağlup Ederken tasviri

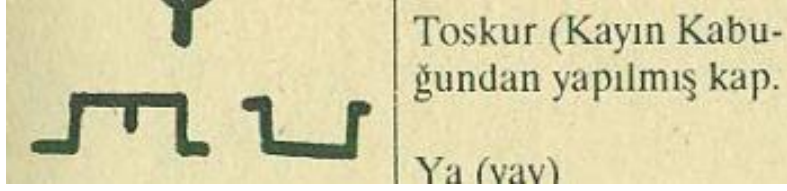
Kaynak : Scylitzes, İonannes. Synopsis Historiarum. Library of Congress. s.173

EK 5 :. Codex Cumanicus'un görüntüsü

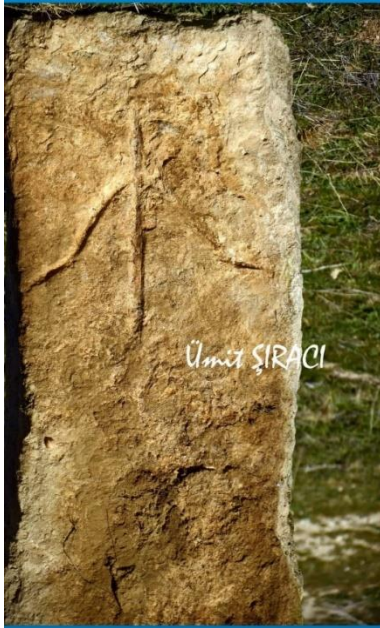
Kaynak:Wikimedia,https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9f/Codex_Cumanicus_58.jpg 1.06.2023

EK 6 : Kıpçak Tamgası örneği.

Kaynak: Gülensoy, Tuncer. **Orhun'dan Anadolu'ya Türk tamgaları** , Türk dünyası araştırmaları vakfı, İstanbul, 1989. s.

EK 7 : Denizli'de bulunan Kıpçak Tamgası

Kaynak: Denizlipost.com <https://www.denizlipost.com/frigya-bolgesinde-1071-onesi-kuman-kipcak-tamgalari.html> 1.06.2023

EK 8 : Berlin Neues Mützesindeki, Ukrayna orijinli Balbal örnekleri

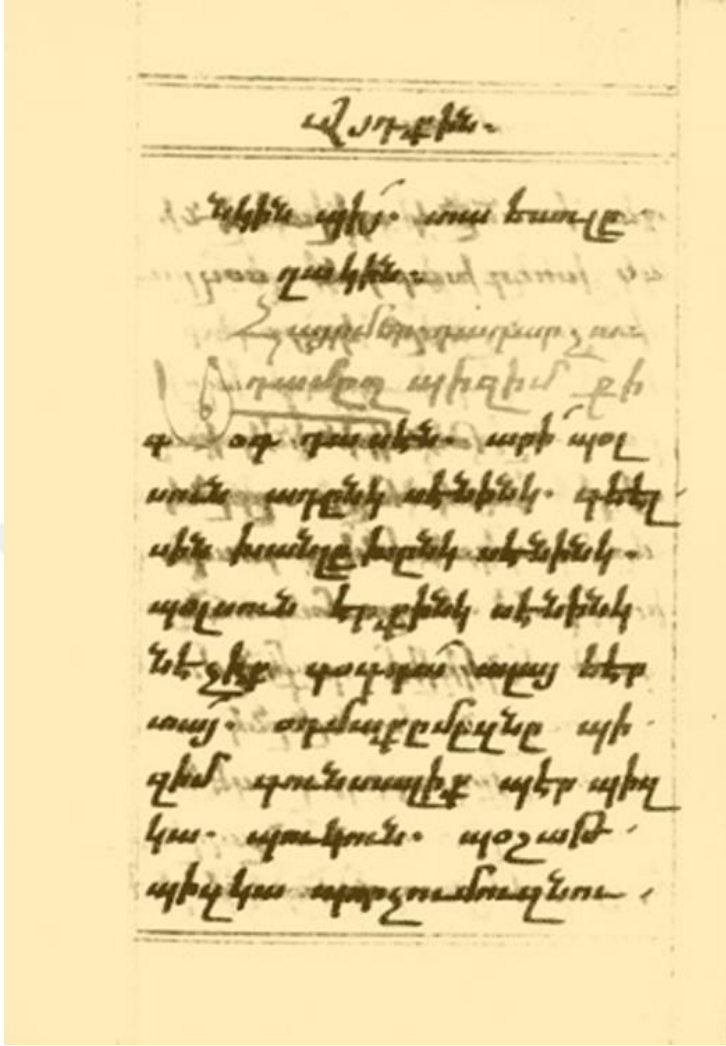

Kaynak:

Wikimedia

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f5/Cuman_statues_from_Ukraine_in_Neues_Museum%2C_Berlin.jpg/1200px-Cuman_statues_from_Ukraine_in_Neues_Museum%2C_Berlin.jpg?20221012134740
28.05.2023

EK 9 : Ermeni harfleri ile yazılmış Kuman – Kıpçak nüshası

Kaynak: Wikimedia, <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Arm-100r.jpg> 1.06.2023